

Մ. ՄԵԼԻՔՈՆՅԱՆ
Գ. ՏՈՂԱՆՅԱՆ

ՈՉԽԱՐԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Մ. Ս. ՄԵԼԻՔՈՆՅԱՆ, Գ. Գ. ՏՈՂԱՆՅԱՆ

ՈՉԽԱՐԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

(Ձեռնարկ ագրոգոտտեխնիկական դասընթացներում
սովորողների համար)

«ՀԱՅԱՍՏԱՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1969

Գրքում նկարագրված են ոչխարների ցեղերը, նրանց բուծման մեթոդները, տոհմային աշխատանքը, կերակրումն ու պահպանումը, զառներին աճեցումը, խուզի կազմակերպումը և անցկացումը, բարձրորակ բրդի ստացումը: Հատուկ բաժին է նվիրված ոչխարաբուծական ֆերմաներում աշխատանքի պլանավորման, հաշվառման, կազմակերպման և վարձատրման հարցերին:

Նախատեսված է ագրոտեխնիկական կուրսերում սովորողների համար:

Ն Ե Ր Ա Մ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Ոչխարաբուծությունը հանրապետության կուլտնտեսությունների և սովխոզների արտադրության բարձր եկամտաբեր ճյուղերից մեկն է: Տարեցտարի աճում է ոչխարների զբաղառնակը և ավելանում է նրանց մթերատվությունը: 1968 թվականի հունվարի մեկի տվյալներով Հայաստանում հաշվվում է 2,4 միլիոն գլուխ ոչխար, որից 1 միլիոն 400 հազարը կուլտնտեսություններում և սովխոզներում: Հանրապետությունում ոչխարների գլխաքանակը 1916 թ. համեմատությամբ ավելացել է 20 անգամ և 1929 թ. համեմատությամբ 7 անգամ:

Լավ հաշտությունների են հասել ոչ միայն ոչխարների գլխաքանակի ավելացման, այլ նաև նրա մթերատու հատկությունների, մասնավորապես բրդի որակի և բրդատվության ավելացման գործում: Սովետական իշխանության տարիներին, հատկապես Հայքենական մեծ պատերազմից հետո ընկած ժամանակամիջոցում, հսկայական աշխատանք է տարվել մազին, բոզին և մեր տեղական մյուս ցածր մթերատու ոչխարների ցեղի բարելավման, մթերատու հատկությունների, հատկապես բրդատվության և բրդի որակի, բարելավման ուղղությամբ:

1968 թ. կուլտնտեսություններն ու սովխոզները պետությանը վաճառել են 2714 տ բուրդ (հաշվադրաբան քաշով), որից 864 տ նուրբ, 1046 տ կիսանուրբ և 535 տ կիսակոպիտ բուրդ:

Ոչխարների գլխաքանակի ավելացման և նրա մթերատվության բարձրացման շնորհիվ զգալիորեն ավելացել է ոչխարաբուծությունից ստացվող մթերքների և եկամուտների տեսակարար կշիռը հանրային ամբողջ արտադրության մեջ:

Мелконян Мгер Симонович
Тоганян Григор Геворкович
ОВЦЕВОДСТВО

(Пособие для учащихся агрозоотехнических курсов)
(На армянском языке)
Издательство «Айастан»
Ереван — 1969

Այժմ կոլտնտեսություններում և սովխոզներում արտադրված մսի ավելի քան 32,0 տոկոսը կազմում է ոչխարի միսը: Հանրապետության կոլտնտեսությունների և սովխոզների անասնաբուծական մթերքների համախառն արտադրանքի մոտ 27 տոկոսը ստացվում է ոչխարաբուծությունից:

Վերջին տարիներին շատ կոլտնտեսություններ և սովխոզներ մասնագիտանում են ոչխարաբուծության զարգացման ուղղությամբ: Թալինի, Սիսիանի, Եղեգնաձորի, Աղիգյանի, Ղափանի, Կրասնոսելսկի և մյուս շրջաններում վերջին տարիների ընթացքում ստեղծվել են ոչխարաբուծական սովխոզներ: Թալինի շրջանի Արագածի սովխոզի մասնագետները պրոֆեսոր Ա. Ռուսկյանի ղեկավարությամբ ստեղծել են ճարպապոչավոր ոչխարների նոր ցեղախումբ, որը տեղական ցեղերի համեմատությամբ աչքի է ընկնում կենդանի քաշի, բրդատվության և բրդի որակի բարձր ցուցանիշներով:

Հանրապետության շատ կոլտնտեսություններ, սովխոզներ և բազմաթիվ առաջավորներ վերջին տարիներին հասել են ոչխարների բրդատվության բարձր ցուցանիշների: Գորիսի շրջանի Վերիշենի կոլտնտեսությունում 1966 թ. յուրաքանչյուր 100 մայր ոչխարից ստացվել և աճեցվել է 111 գառ: Հոկտեմբերյանի շրջանի Բախչալարի կոլտնտեսությունը յուրաքանչյուր ոչխարի բրդատվությունը հասցրել է 3,1 կիլոգրամի, Շամշադինի շրջանի Մովսեսի կոլտնտեսությունը՝ 3,4 և Նորաշենի կոլտնտեսությունը՝ 3,6 կիլոգրամի: Գառների ստացման և ոչխարների բրդատվության բարձրացման գործում բարձր ցուցանիշների են հասել Գորիսի շրջանի Խնձորեսկի, Մարտունու շրջանի Մակեարի և Վարդենիկի, Սիսիանի շրջանի Շաքիի ու շատ կոլտնտեսություններ:

Ոչխարների կերակրման, խնամքի և պահպանության տնտեսական բազմաթիվ անվանի հովիվներ հասել են առավել գործը օրինակելիորեն կազմակերպելու շնորհիվ հանրապետության բարձր ցուցանիշների: Գորիսի շրջանի Խնձորեսկի կոլտնտեսության հովիվ՝ սոցիալիստական աշխատանքի հերոս Մելիք Թունուանը 440 գլուխ յուրաքանչյուր մայր ոչխարից ստացավ 4,1 կիլոգրամ բուրդ և յուրաքանչյուր 100 մաքուց ստացավ 1 պահպանեց 110 գառ: Թալինի շրջանի Ալագյազի սով-

խոզի հովիվ Սարգսյանը յուրաքանչյուր 100 մաքուց ստացավ ու պահպանեց 106 գառ և յուրաքանչյուր ոչխարի բրդատվությունը հասցրեց 3,5 կիլոգրամի: Իսկ նույն սովխոզի անվանի հովիվ, սոցիալիստական աշխատանքի հերոս Մ. Առաքելյանը յուրաքանչյուր ոչխարից ստացավ 3,7 կգ բուրդ և յուրաքանչյուր 100 մաքուց 117 գառ: Շամշադինի շրջանի Ղրդիի կոլտնտեսության հովիվ Գուրգեն Ուզունյանը, Նորաշենի կոլտնտեսությունից Գրիգոր Անտոնյանը, Ախուրյանի շրջանի Մադկասարի սովխոզից Ս. Սարգսյանը, Թալինի շրջանի Ահագլիի կոլտնտեսությունից Զ. Կիրակոսյանը, Բասարգեղարի շրջանի Զայքենդի կոլտնտեսությունից Ն. Մամեդովը և շատ անվանի հովիվներ յուրաքանչյուր 100 մաքուց ստանում և պահպանում են 100—115 գառ և յուրաքանչյուր ոչխարից 4,5 կգ բուրդ:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՍԿԱՅՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ՈԶԽԱՐԵՐԻ
ԱՆԱՏՈՄԻԱՅԻ ԵՎ ՖԻԶԻՈԼՈԳԻԱՅԻ ՄՍՍԻՆ

Կենդանիներին ճիշտ օգտագործելու համար պետք է իմանալ նրանց կառուցվածքը առանձին օրգանների ֆունկցիան և կենսական պրոցեսները:

Օրգանիզմի կառուցվածքն ուսումնասիրող գիտությունը կոչվում է անատոմիա, իսկ կենսական պրոցեսն ուսումնասիրող գիտությունը՝ ֆիզիոլոգիա:

Կենդանու օրգանիզմն իր քիմիական բաղադրությամբ բավական բարդ է: Նրա հիմնական մասը կազմում են ջուրը, չափավոր կամ հանքային նյութերը և այլովող կամ օրգանական նյութերը: Զրի քանակը կենդանու մարմնում կազմում է նրա ամբողջ կշռի $2/3 - 3/4$ մասը: Այդպիսի մեծ քանակությունն անհրաժեշտ է օրգանիզմի համար, քանի որ այն հանդիսանում է հյուսվածքների և հեղուկների բաղկացուցիչ մասը, բացի այդ, օրգանիզմում նյութափոխանակությունը հիմնականում ~~նյութափոխանակությունը~~ է ջրի միջոցով: Կերերի սննդաբար նյութերը, որոնք մտնում են աղեստամոքսային տրակտում, լուծվում են ջրում, անցնում աղիքների պատերից և ընկնում արյան մեջ:

Արյան հետ այդ նյութերը տարածվում են ամբողջ մարմնում, իսկ այնտեղից արյունը ետ է բերում օրգանիզմի համար ոչ պիտանի նյութերը և դուրս հանում հիմնականում ջրի միջոցով: Այդ է պատճառը, որ կենդանին օգտագործում է մեծ քանակությամբ ջուր:

Մսեղիքում մոխրի ընդհանուր քանակը կազմում է 1,4 %, այն պարունակում է տարբեր աղեր, որոնք խոշոր նըշանակություն ունեն կենդանու օրգանիզմի կառուցվածքի և մթերատվության համար: Հանքային նյութերի ավելի շատ կարիք են զգում աճող կենդանիները, որովհետև դրանք մաս-

նակցում են ոսկորների և մյուս հյուսվածքների ձևավորմանը: Հանքային նյութերի պահանջը բավարարելու համար կենդանիներին լրացուցիչ կերակրում են դրանցով (աղ, կալի):

Օրգանական նյութերն օրգանիզմում կազմում են մոտ 25%, որոնք այրվելու հետևանքով առաջացնում են մեծ քանակությամբ ջերմություն (էներգիա): Օրգանական նյութերը կազմում են մսի, ճարպի, ոսկորների, արյան, մաշկի և մազի բաղադրիչ մասերը: Դրանց մեջ են մտնում սպիտակուցները, ճարպերը, ածխաջրատները:

Սպիտակուցներ: Կազմում են մսի, կաթի, արյան, մաշկի օրգանական նյութերի հիմնական մասը: Սպիտակուցները մտնում են նաև կճղակների և մազի բաղադրության մեջ:

Ճարպեր: Հիմնականում մտնում են կենդանու ենթամաշկային և ներքին ճարպի, ինչպես նաև մսի, կաթի և ուղեղի բաղադրության մեջ:

Ածխաջրատներ կամ կենդանական օսլա և շաքար պարունակում են լյարդը, միսը և արյունը: Շաքար կա նաև կաթի մեջ: Այդ նյութերը կենդանի օրգանիզմում առաջանում են կերերում եղած օրգանական նյութերից: Սպիտակուցները, ճարպերը և ածխաջրատներն ունեն խոշոր նշանակություն կենդանու համար:

Օրգանական նյութերի մեջ ամենից կարևորը սպիտակուցներն են, առանց որի չի կարող գոյություն ունենալ կենդանի օրգանիզմը:

Կենդանու օրգանիզմը բաղկացած է հետևյալ ապարատներից՝ մարսողության, արյան շրջանառության, շնչառության, արտաթորության, շարժման, բազմացման, ներքին սեկրեցիայի և ներվային, որոնք իրենց հերթին կազմված են առանձին-առանձին օրգաններից:

Կենդանու օրգանիզմը իրենից ներկայացնում է մի ամբողջություն, որի յուրաքանչյուր օրգան կամ օրգանների սխեմա ունի յուրահատուկ կառուցվածք և օրգանիզմում կատարում է որոշակի աշխատանք:

Մարսողության օրգաններ: Սրանց հիմնական դերն այն է, որ կերերի սննդարար նյութերը ենթարկեն մարսման և

ներծծվեն արյան մեջ: Այդ կատարվում է կերերի մանրացման, մի շարք ստամոքսային հյութերով, որոնք արտադրվում են հատուկ գեղձերից, խոնավացման շնորհիվ: Ստամոքսահյութերի ազդեցությունից տեղի են ունենում քիմիական փոփոխություններ, կերում եղած բարդ սպիտակուցները, ճարպերը և ածխաջրատները փոխվում են ավելի պարզ նյութերի, հեշտությամբ լուծվում ջրում ու ներծծվում արյան մեջ:

Մարսողության սխեմայի հիմնական բաժիններն են՝ բերանա-ըմպանային օրգանները, կերակրափողը, ստամոքսը, բարակ և հաստ աղիքներն ու արտապատային գեղձերը (թրային գեղձ, լյարդ և ենթաստամոքսային գեղձ):

Բերանի խոռոչում կերերը մանրացվում են ատամների որոճալու և թքով թրջելու միջոցով: Կերը մանրացվում է վերելի և ներքևի ծնոտների սեղանատամների շնորհիվ. ոչխարները ունեն 32 ատամ, որոնցից 8-ը կտրիչ ատամներ են (գտնվում են ներքևի ծնոտում) և 24-ը սեղանատամներ: Կրտրիչ ատամները բաժանվում են բռնիչների, ներքին միջին կտրիչների, արտաքին միջին կտրիչների և եզրային կտրիչ ատամների:

Ատամների քանակը և ձևերը փոխվում են հասակի հետ զուգընթաց. դրանից ելնելով կարելի է որոշել ոչխարների տարիքը:

Բերանի խոռոչից մանրացած և խոնավացած պատրաստի կերախառնուրդը կերակրափողով անցնում է ստամոքսը, որտեղ կերը ենթարկվում է մեխանիկական, գլխավորապես քիմիական վերամշակման:

Ոչխարների ստամոքսը բազմախոռոչանի է:

Ստամոքսի առաջին երեք խոռոչը կազմում են նախաստամոքսները, որտեղ կերը ենթարկվում է մեխանիկական վերամշակման, իսկ շրդանում, որը հանդիսանում է ստամոքսի զորրորդ կամերան, ստամոքսահյութի ներգործությունից կերի սպիտակուցները ենթարկվում են մարսման:

Բարակ աղիք: Շրդանից տնոնդը անցնում է բարակ աղիքը, որի երկարությունը հասնում է 23—24 մետրի: Այստեղ սննդանյութերը ներծծվում են արյան մեջ: 50 կգ կենդանի

[illegible]

Քաշ ունեցող ոչխարների բարակ աղիքով 24 ժամվա ընթաց-
քում անցնում է 20 կգ և ավելի սնունդ ու ստամոքսահյութ:

Հաստ աղիք: Որոշող կենդանու այս աղիքը ունի մեծ տրամագիծ և նմանվում է սպիրալի: Հաստ աղիքում տեղի են ունենում ոչ մեծ քանակությամբ ջրի, հանքային նյութերի և մընացած սպիտակուցների, ճարպերի ու ածխաջրատոնների մարսումն ու ներծծումը:

Այս բաժնուն կերի շմարաված մասերից գոյանում է կըղ-
կըղանքը:

Արյունատար սիստեմ: Արյունատար սիստեմը բաղկացած է սրտից, արյունատար անոթներից, արյունից և արյունաստեղծ օրգաններից:

Սիրաբ և արյունատար անոթները սննդարար օրգանական ու հանքային նյութեր, ջուր և թթվածին են մատակարարում օրգաններին, հյուսվածքներին, բջիջներին և այդտեղից հեռացնում նրանց նորմալ աշխատանքներին խանգարող նյութերը: Արյունը շատ բարդ հեղուկ է, որը կազմված է արյան հեղուկ մասից՝ պլազմայից և ձևավոր տարրերից:

Արյան ձևավոր տարրերի հիմնական մասը կազմում են կարմիր մարմնիկները՝ էրիթրոցիտները: Ձևավոր տարրերին են պատկանում նաև արյան սպիտակ մարմնիկները՝ լեյկոցիտները և տրոմբոցիտները:

Ոլիգարխի մեկ ամ³ արդյունը պարտունակում է մինչև 11 մի-
լիոն կարմիր մարմնիկ:

Հրիթրոցիտները պարունակում են հատուկ նյութ՝ հեմոգլոբին, որն ընդունակ է օդից կլանելու թթվածինը և այն փոխանցելու բջիջներին:

Սպիտակ մարմնիկները արյան մեջ հազար անգամ պակաս են, քան կարմիր մարմնիկները: Դրանք ընդունակ են շնչելու և մարսելու օրգանիզմի համար օտար մարմնիկներին (բակտերիաներին), որով և կատարում են պաշտպանական գործ: Իսկ տրոմբոցիտները մասնակցում են արյան մակարդմանը:

Արյունն օրգանիզմում տնրնդհատ շրջանառության մեջ է գտնվում, զարկերակների միջոցով տեղափոխվում է օրգանիզմի ծայրամասերը, քիչների համար տանելով սննդանյութեր

և թթվվածին, իսկ երակների միջոցով վերադառնում է դեպի սիրտ և հետագայում՝ արտաթորող օրգանները, իր հետ տանելով նյութափոխանակության ժամանակ բջիջներում առաջացած, օրգանիզմի համար անպետք ու թունավոր նյութեր:

ՇՆՀԱՌՈՒԹՅԱՆ ԿԱՄ ԳԱՋԱՓՈԽԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՕՐԳԱՆՆԵՐ

Օրգանիզմը շնչառական օրգանների միջոցով շրջապատող միջավայրից կլանում է թթվածին և նույն միջավայրի մեջ արտաբերում հյուսվածքներում ընթացող օքսիդացման պրոցեսների վերջնական պրոդուկտը՝ ածխաթթուն:

Թթվածինը օրգանիզմի կողմից յուրացվում է տարբեր եղանակներով. 1) դիֆուզ շնչառությամբ և 2) տեղական շնչառությամբ, այսինքն՝ հատուկ օրգաններով կատարվող շնչառությամբ:

Շնչառական օրգաններն են քիթը, կոկորդը, շնչափողը և թոքերը:

Արտաքին միջավայրից ներշնչված օդը քթի խոռոչում մաքրվում է փոշուց, բարձրանում է նրա ջերմաստիճանը, կտմաց-կտմաց հավասարվելով օրգանիզմի ջերմաստիճանին, որից հետո այն ըմպանի միջոցով անցնում է կոկորդը, որը համարվում է ինչպես շնչառական, այնպես էլ ձայնարկման և հազի ու փռչտալու օրգան:

Կոկորդից օդը շնչափողով անցնում է թոքերի միկրոսկոպիկ շափեր ունեցող թոքաբջջերը, որտեղ և կատարվում է գազափոխանակության սրոցեսը, այսինքն՝ այստեղից թթվածինն անցնում է արյան անոթների մեջ, իսկ վերջիններիս մեջ եղած ածխաթթվի ավելորդ քանակությունը՝ թոքաբջջերի մեջ, որը արտաշնչման ժամանակ դուրս է գալիս օրգանիզմից:

Արտաթորման օրգաններ: Նյութափոխանակության ժամանակ առաջացած անպետք ու թունավոր նյութերը օրգանիզմից հեռանում են արտաթորման օրգանների (երիկամներ, բրտնագեղձեր, թոքեր և այլն) միջոցով: Բացի այդ, կան այլ օրգաններ, որոնք վնասազերծում և չեղորացնում են այդ թունավոր նյութերը (լյարդ, ավշային հանգույցներ և այլն):

Բազմաջման օրգաններ: Բազմաջման սխառմի մեջ են մտնում արական և իգական սեռական օրգանները:

Ա Ր Ա Կ Ա Ն սեռական օրգաններն են ամորձիները, որտեղ արտադրվում և զարգանում են սրական սեռական բջիջները՝ սպերմատոզոիդները:

Ամորձիները ծածկված են պինդ շարակցական հյուսվածքով: Սպերմատոզոիդները ամորձիներից ծորանների միջոցով տեղափոխվում են մակամորձիները, որոնք գտնվում են ամորձու վերևի մասում: Այստեղ դրանք վերջնականապես հասունանում են և սերմածորանով շարժվում դեպի միդասեռական խողովակը և մտնում առնանդամի մեջ:

Հաջորդ օրգանը առնանդամն է, այն կոչվում է նաև զուգավորման օրգան, որի միջոցով սերմնահեղուկը ներածվում է կենդանու հեշտոցը: Առնանդամը արտաքինից պատած է պինդ շարակցական հյուսվածքով, որի տակ գտնվում են փափարյան մարմինները, որոնք իրենցից ներկայացնում են երակային արյան անոթների կոտակումներ ու լայնացումներ և ծառայում են առնանդամի կայունացման համար: Առնանդամի ստորին մասով անցնում է միզասեռային խողովակը:

Իգական սեռական օրգաններից են ձվարանները, որոնք գտնվում են գոտկի հատվածում: Ձվարանի մեջ են գոյանում ու զարգանում իգական սեռական բջիջները՝ ձվաբջիջները, որոնք ձվատար խողովակներում բեղմնավորելուց հետո տեղափոխվում են արգանդ, որտեղ և կատարվում է նրանց վերջնական հասունացումը (սաղմի զարգացումը):

Արգանդից հասունացած պտուղը ծնի ժամանակ անցնում է հեշտոց, որից հետո միզասեռական նախադուռ և արտաքին սեռական օրգանով, այն է՝ ամորձույթով դուրս է գալիս արտաքին միջավայր:

Շարժողության օրգաններ: Կենդանու մարմնի առանձին մասերի շարժումը կատարվում է ոսկորների, կապանների և մկանների միջոցով: Ոսկորները կապանների միջոցով կապվելով իրար հետ՝ առաջացնում են կենդանու կմախքը: Կմախքը բաղկացած է զանգից, ողնաշարից, կրծքավանդակից, վերջավորություններից: Կմախքի առանձին ոսկորների զարգացումը կախված է ցեղային առանձնահատկություններից և

տարբեր հասակում կերակրման պայմաններից: Ոչխարների բրդատու ցեղերը ունեն ուժեղ զարգացած ոսկրակազմ: Այս ցեղի կենդանիների վերջավորությունների խողովակային ոսկորները դանդաղ են ոսկրանում: Մաստու ցեղի ոչխարների, առատ կերակրման դեպքում, երբ կերի մեջ հանքային նյութերը շատ են, ոսկորների ոսկրացման պրոցեսը ավարտվում է շատ շուտ, որի հետևանքով էլ մսեղիքում ոսկորների քաշը քիչ է, իսկ մսի և ճարպի քանակը՝ շատ:

Տարբեր ցեղերի ոչխարների ողերի և կողերի ձևը խիստ տարբեր է: Օրինակ, մաստու ցեղի ոչխարների մարմինը համեմատաբար կարճ է, իսկ ողերի կողային ելունքը՝ երկար, կողերը կլորավուն: Ոսկորների այդպիսի ձևը հետևանք է մրկանակազմի ուժեղ զարգացման:

Շարժվող ոսկորների միացման տեղերը կոչվում են հոդեր: Ոսկորները շարժվում են իրենց միացած մկանների կծկվելու և թուլանալու շնորհիվ:

Մկանները կարելի է բաժանել գլխի, պարանոցի, իրանի և վերջավորությունների: Մկաններն սկսվում և վերջանում են չլերով: Դրանք կծկվում են շնորհիվ ներվային սիստեմի: Մրկանները ղեկավարվում են կենտրոնական ներվային սիստեմի միջոցով:

Մաշկային ծածկոցը: Մաշկային ծածկոցը կենդանուն պաշտպանում է արտաքին միջավայրի ազդակներից: Մաշկում են գտնվում քրտնաբային, ճարպային և այլ գեղձեր, որոնք խոշոր նշանակություն ունեն օրգանիզմի և արտաքին միջավայրի միջև նյութափոխանակության համար:

Մաշկը բաղկացած է երեք շերտից՝ վերնամաշկ, միջին մաշկ և ենթամաշկ:

Վերնամաշկը կազմված է բազմաշերտ էպիթելային հյուսվածքից, որը արտաքինից եղջրացած է:

Միջին մաշկը, որ համարվում է սեփական մաշկ, իրենից ներկայացնում է ամուր շերտ, կազմված շաբակցական հյուսվածքից: Այս շերտի հաստությունը մարմնի տարբեր հատվածներում տարբեր է: Սեփական մաշկում են գտնվում արյունատար և ավշային անոթներն ու նյարդերը:

Ենթամաշկը կազմված է շաբակցական հյուսվածքի թե-

լիկների ցանցից, որոնք սեփական մաշկը կապում են կենդանու մարմնի հետ: Շնորհիվ այդ շերտի փխրունության մաշկը շարժուն է:

Մաղը մաշկի արտադրանքն է: Այն իրենից ներկայացնում է եղջրացած թելիկ, որի արմատը՝ սոխուկը, գտնվում է մաշկի միջին շերտում: Մաշկի սնումը կատարվում է նրա հատուկ պտկիկի օգնությամբ, որը մատակարարված է արյան անոթներով:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

Ոչխարները ընտանեացվել են մեր թվականությունից 6000 տարի առաջ, որի մասին վկայում են հին կուլտուրայի մի շարք առարկաների վրա եղած ոչխարների պատկերները, որոնք հայտաբերվել են պեղումների ժամանակ: Կա կարծիք, որ ընտանի ոչխարները առաջացել են հետևյալ վայրի նախահայրերի: ընտանեացումից, մուֆլոնից, արզալից և արկարից կամ արկալից:

Մուֆլոն: Այս վայրի ոչխարը ներկայումս ապրում է Միջերկրական ծովի կղզիներում, Պարսկաստանում, Սովետական Միությունում՝ Անդրկովկասում, Ղազախստանում, միջինասիական հանրապետություններում:

Մուֆլոնն ունի երկու ենթատեսակ՝ լեռնային և տափաստանային:

Լեռնային մուֆլոնը շարժուն է, թեթև, ամուր օսկրակաղ՝ մով ու ամուր կոնստիտուցիայով: Լավ է հարմարվում բարձր լեռնային ժայռոտ տեղանքին:

Տափաստանային մուֆլոնը հիմնականում հանդիպում է տափաստաններում և շատ քիչ նախալեռնային շրջաններում՝ Ղազախստանում, Միջին Ասիայում և Աֆղանստանում:

Մուֆլոնի գույնը շիկավուն է, որը փոխվում է գորշի: Բուրդը կարճ է և շատ կոպիտ, իսկ աղվամազը՝ շատ նուրբ: Արու մուֆլոնները կշռում են 60—70 կգ: Ասկանիա-նովայի սնտեսությունում ակադեմիկոս Մ. Ֆ. Իվանովը մերիխոս ոչխարները տրամախաչելով մուֆլոնի խոյերով, ստացավ սերունդներ, որոնք ունեին նուրբ բուրդ և ամուր կոնստիտուցիա: Կա կարծիք, որ մուֆլոնից ստացացել են նիհար կարճապոչ ոչխարները:

Արզալ: Սրանք խոշոր վայրի ոչխարներ են: Կենդանի քաշը հասնում է 240 կգ-ի: Արզալները մինչև օրս էլ որոշ քանակությամբ հանդիպում են Կամչատկայում, Ալյասկայում, Ասիայի լեռնային գանգվածներում՝ սկսած Պամիրից մինչև Տյան-Շանի լեռնաշղթան, այնուհետև Հիմալայի հյուսիսային և արևելյան շրջաններում:

Արզալից առաջացել են ժամանակակից դմակավոր ոչխարների տարբեր ցեղերը:

Արկալ: Բնակվում է Կասպից և Արալյան ծովի միջև ընկած տարածություններում: Արկալը մուֆլոնից խոշոր է, լինում է լեռներում, հարթավայրերում և տափաստաններում: Կա կարծիք, որ արկալից առաջացել են ընտանի ոչխարների նրկարապոչ ցեղերը:

Ընտանեացված վայրի ոչխարներից դարերի ընթացքում մարդու կողմից կատարված բազմատեսակ տրամախաչումների, ընտրությունների և գույզներությունների, ինչպես նաև կերակրման և խնամքի պայմանների բարելավման շնորհիվ ստեղծվել են տարբեր ցեղերի ոչխարներ: Ժամանակակից ցեղերի ոչխարները շատ են տարբերվում իրենց հեռավոր նախահայրերից:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԲԻՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ոչխարները, համեմատած գյուղատնտեսական մյուս կենդանիների հետ, ընդունակ են ավելի լավ օգտագործելու կոպիտ և արոտային կերերը: Այդ տեսակետից դրանց չեն զիջում միայն այծերը: Այս հատկությունը բացատրվում է ոչ միայն ոչխարների ֆիզիոլոգիական, այլև անատոմիական կառուցվածքով: Ոչխարներն ավելի լավ են օգտագործում արոտը և կոպիտ կերերը: Ոչխարներն ունեն շատ բարակ և շարժուն շրթունքներ, զնշի ծայրը սուր է, որը հնարավորություն է տալիս օգտագործելու կարճ բուսածածկ ունեցող արոտները և գետնից հավաքելու խոտի ամենանուրբ մասերը:

Ոչխարները արոտում ուտում են այնպիսի բույսեր, որոնց չեն օգտագործում խոշոր եղջերավոր անասունները: Խոշոր եղջերավոր անասունները կիսաանապատային արոտնե-

րում չեն օգտագործում բուսականության 60 %-ը, իսկ ոչ-խարեները՝ 38 %-ը:

Ոչխարներն իրենց շատ լավ են զգում չոր կլիմա ունեցող վայրերում, իսկ խոնավ վայրերում նրանք հիվանդանում են:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Մթերատվության միաձման աղղղություն ունեցող ոչխարների ցեղերը ընդգրկվում են մեկ խմբում:

ՍՍՀՄ-ում ըստ ոչխարաբուծության տնտեսական արտադրական ուղղության սահմանված են հետևյալ դասակարգումները.

Նրբագեղմ. ընդգրկում է ոչխարների բոլոր ցեղերը և խմբերը, որոնք տալիս են նուրբ բուրդ:

Կիսանրբագեղմ ընդգրկում է կիսանուրբ բուրդ տվող ոչխարների բոլոր ցեղերն ու խմբերը:

Կիսակոպտաբուրդ. ընդգրկում է կիսակոպիտ բուրդ տվող ոչխարների բոլոր ցեղերն ու խմբերը:

Կոպտաբուրդ ոչխարների ցեղերը ստորաբաժանվում են հետևյալ խմբերի.

Մ ո ռ թ ա տ ու մ ո շ տ ա կ ա տ ու ն ե ռ. ընդգրկում են մուշտակ պատրաստելու համար լավ մորթի տվող ոչխարների բոլոր ցեղերն ու խմբերը:

Մ ո ռ թ ո լ կ ա տ ու ն ե ռ. ընդգրկում են ոչխարների այն ցեղերը, որոնց գառները տալիս են գեղեցիկ մորթուկներ:

Մ ս ա - ն ա ռ պ ա տ ու ն ե ռ. ընդգրկում են դմակավոր ոչխարների բոլոր ցեղերն ու խմբերը:

Մ ս ա - բ ռ դ ա - կ ա թ ն ա տ ու ոչխարներն ընդգրկում են ունիվերսալ մթերատվություն ունեցող կոպտաբուրդ ոչխարների ցեղերը:

Մ ս ա - բ ռ դ ա տ ու կ ո պ տ ա բ ու ռ դ ո չ խ ա ռ ն ե ռ ն ընդգրկում են մսային լավ հատկություններով և համեմատաբար բարձր բրդատվությամբ կոպտաբուրդ ոչխարների ցեղերն ու խմբերը:

Նրբագեղմ ոչխարների ցեղեր

Նրբագեղմ ոչխարները բուծվում են շատ հին ժամանակներից: Ի տարբերություն մյուս ցեղերի, որոնք գոյություն են ունեցել հին ժամանակներում և գոյություն ունեն ներկայումս, նրբագեղմ ոչխարները բնութագրվում են միատարր նուրբ բրդով, բրդի միջին բարսակությունը 25 միկրոն է: Նման բրդաժածկով ոչխարների ստացումը մարդու խոշոր նվաճումն է:

Մի շարք հետադուրդներ գտնում են, որ հնագույն նրբագեղմ ոչխարներն առաջացել են մեր թվականությունից 2—3 հազար տարի առաջ Փոքր Ասիայում: Այնուհետև տարածվել են Հունաստանում, Իտալիայում և Իսպանիայում:

Իսպանիան երկար ժամանակ նրբագեղմ (մերինոս) ոչխարների մոնոպոլիան պահում էր իր ձեռքում: Առաջին անգամ մերինոսները Իսպանիայից արտահանում են տարբեր երկրներ 16-րդ դարում, ու դրանք էլ հիմք են ծառայում նրբագեղմ նոր ցեղերի ստացմանը:

Առաջին անգամ մերինոս ոչխարները Ռուսաստան են ներմուծվել 18-րդ դարում Պետրոս Առաջինի օրոք:

Նախքան Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխությունը ցարական Ռուսաստանում ստացվել է նրբագեղմ ոչխարների ընդամենը երեք ցեղ՝ ռուսական ինֆանտադո, մազակյան և նոր կովկասյան:

Ներկայումս մեր երկրում ստացվել և բուծվում են մի շարք բարձր մթերատու նրբագեղմ ցեղեր՝ սովետական մերինոս, ասկանիական, կովկասյան, ալթայյան, ստավրոպոլյան, սալսկու, գրոզնինյան, ադրբեջանական Վեռնային մերինոս, զազախական արխարոմերինոս, անդրբայկալյան, վրացական ճարպապուշավոր, կիրգիզական և մսա-բրդատու նրբագեղմ (պրեկոս):

Այս ցեղերից Հայաստանի տեղական կոպտաբուրդ ոչխարների բարելավման համար մեծ նշանակություն են ունեցել կովկասյան, սովետական մերինոս և մսա-բրդատու նրբագեղմ (պրեկոս) ցեղերը:

Նրբագեղմաները ըստ բրդատվության և մսայնության հատկանիշների ստորաբաժանվում են բրդատու, բրդա-մսատու և մսա-բրդատու ցեղերի:

Բրդատու նրբագեղմ ցեղերի ոչխարների համար հատկանշական է բարձր բրդատվությունը և համեմատաբար ցածր կենդանի քաշը: Այս խմբին են դասվում գրողնիյան, ստավրոպոլյան, սալսկու, ադրբեջանական լեռնային մերինոս ցեղերը և սովետական մերինոս ցեղի բրդային տիպի ոչխարները:

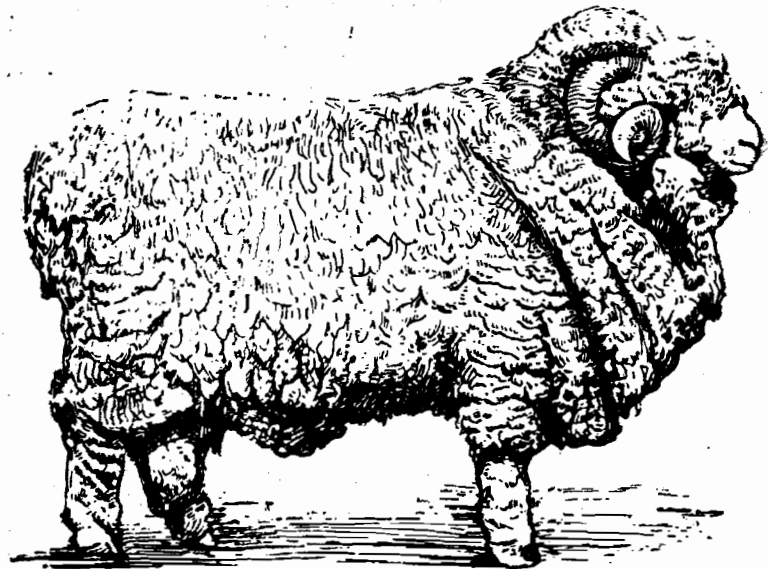
Բ ր դ ա - մ ս ա տ ու նրբագեղմ ցեղերի ոչխարները, բարձր բրդատվության հետ միասին, բրդատու ցեղերի համեմատությամբ, ավելի խոշոր են և ունեն մսային լավ հատկություններ: Այս խմբին են դասվում ասկանիական, կովկասյան, ալթայան-ցեղի ոչխարները և սովետական մերինոսների առանձին տիպերը:

Մ ս ա - բ ր դ ա տ ու նրբագեղմ ցեղերի ոչխարներն աչքի են ընկնում վաղահասությամբ, խոշորությամբ և շատ լավ արտահայտված մսատու հատկություններով: Բրդատու հատկությունները համեմատաբար պակաս են զարգացած: Այս խմբի մեջ մտնում են մսա-բրդատու նրբագեղմ (պրեկոս), ղազախական արխարոմերինոս և ղազախական նրբագեղմ ցեղերը:

Կովկասյան ցեղ: Այս ցեղն ստացվել է Ստավրոպոլի երկրամասի «Բուլշեիկ» ոչխարաբուծական տոհմային սովխոզում 1923—36 թթ.: Ստեղծվել է նովոկովկասյան ցեղի լավագույն ոչխարների ընտրության, զույգընտրության և ամերիկյան ռամբուլյե ցեղի խոյերի հետ տրամախաչելու միջոցով:

Հասակավոր մայրերի կենդանի քաշը կազմում է 55—60 կգ և սվելի, արտադրող խոյերին՝ 115—123 կգ: Լավագույն խոյերի կենդանի քաշը հասնում է մինչև 160 կգ-ի: Պարանոցի մաշկի վրա ունեն 1—3 ծալք: Մայրերի միջին բրդատվությունը 6,1—8,6 կգ է, ամենաբարձրը՝ 14 կգ, խոյերին՝ 10—11 կգ: Խոյերի ամենաբարձր բրդատվությունը հասնում է 25,4 կգ-ի:

Անվա բրդից մաքուր բրդի ելունքը կազմում է 38,42 %:

Նկ. 1. Կովկասյան ցեղի խոյ.
կենդանի քաշը՝ 132 կգ, բրդատվությունը՝ 20,3 կգ:

Բրդի երկարությունը կազմում է 6,5—8,0 սմ, բարակությունը՝ 64-րդ որակի:

Ներկայումս կովկասյան ցեղի լավագույն ոչխարները բուծվում են Ստավրոպոլի երկրամասի «Բուլշեիկ», «Իպատովսկի» տոհմային սովխոզներում և «Կրասնի բուդյոնովց» կոլտնտեսությունում: Ցեղը լայն կերպով տարածվեց Հյուսիսային Կովկասում, մասնավորապես Ստավրոպոլի երկրամասում: Շատ հանրապետություններում, այդ թվում նաև Հայաստանում, կովկասյան ցեղի արտադրող խոյերն օգտագործվել են աեղական կոպտաբուրդ ցեղի ոչխարների հետ տրամախաչելու համար:

Կովկասյան ցեղը, որպես պլանային բարելավող ցեղ, ընդունված է եղել Հայկական ՍՍՀ Անիի, Ապարանի, Արտաշատի, Արթիկի, Ախուրյանի, Հրազդանի, Աշտարակի, Բասարգեղարի, Արուլյանի, Կրասնոսելսկի, Կամոյի անվան, Հոկ-

տեմբերյանի, Սեանի, Սպիտակի, Քալինի, Շահումյանի և Հշմիածնի շրջանների կոլտնտեսություններում:

Կովկասյան ցեղի մաքուր բուծման փորձ կատարվել է նաև մեր կողմից Հայկական հանրապետության Կարմիրի շրջանի ոչխարաբուծական տոհմային տնտեսությունում՝ նրապատակ ունենալով հանրապետության կոլտնտեսություններին մատակարարել տեղում աճեցված և տեղական պայմաններին լավ հարմարված բարձր մթերատու արտադրող խոյեր:

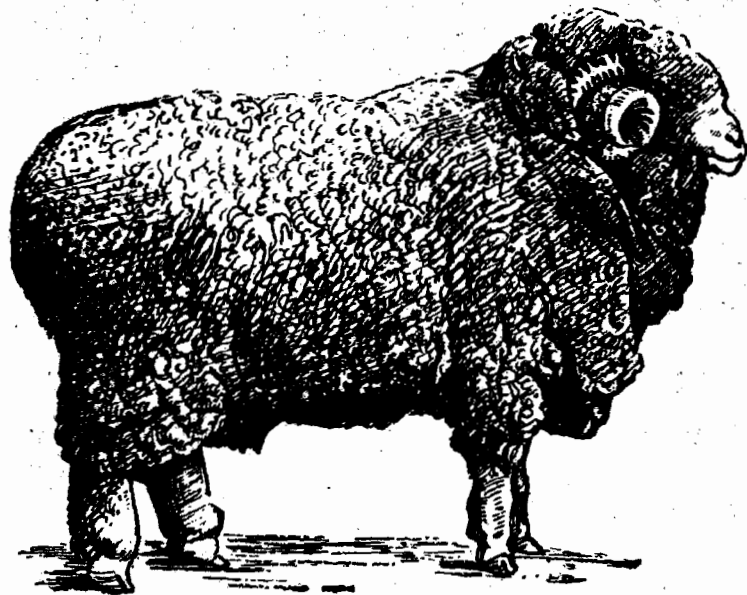
Փորձի արդյունքները ցույց տվեցին, որ կովկասյան նրբագեղմ ոչխարները Հայաստանի լեռնային պայմաններում լավագույն կերակրման ու խնամքի դեպքում պահպանում են ցեղին հատուկ բարձր բրդատվությունն ու կենդանի թաշը, իսկ որոշ դեպքերում բրդի երկարությունը և մաքուր ելունքով գերազանցում են ցեղի միջին ցուցանիշներին:

Տեղում աճեցված երեք տարեկան խոյերի միջին բրդատվությունը 1953 թ. եղել է 12,15 կգ, իսկ առավելագույնը՝ 19,0 կգ, միջին կենդանի թաշը՝ 111,23 կգ, առավելագույնը՝ 135 կգ: Մաքիների միջին բրդատվությունը երկու տարեկան հասակում եղել է 6,92 կգ: Բարձր կենդանի թաշի և բրդատվության հետ միասին, տեղում աճեցված խոյերը ու մաքիները ցուցաբերեցին բրդի բավական բարձր ելունք և երկարություն: Խոյերի բրդի մաքուր ելունքը կազմեց 47,15 %, իսկ երկարությունը՝ 10,5 սմ, մաքիներինը համապատասխանաբար 47,54% և 9,25 սմ:

Կովկասյան նրբագեղմ ցեղի ոչխարները Հայկական հանրապետությունում ցուցաբերեցին նաև բարձր պտղատու-վություն՝ 150,73 %:

Ասկանիական ցեղ: Նրբագեղմ ոչխարների լավագույն ցեղերից է, որը ստեղծել է սովետական ակադեմիկոս Գիտնական Ն. Ֆ. Իվանովը 1925—34 թթ. Ուկրաինական ՍՍՀ «Ասկանիա-Նովա» տնտեսությունում: Ասկանիական ցեղի ոչխարները խոշոր են, մայրերի միջին թաշը 60—65 կգ է, խոյերինը՝ 100—110 կգ: Առանձին լավագույն խոյեր կշռում են մինչև 186 կգ, որը համաշխարհային ռեկորդային ցուցանիշ է նրբագեղմ բոլոր ցեղերի համար: Ասկանիական ցեղի ոչխարների պարանոցի մաշկի վրա սովորաբար լինում է 1—2 ծալք:

Այդ ցեղի մայր ոչխարներն ունեն պտղատվության և կաթնատվության լավ հատկանիշներ:

Նկ. 2. Ասկանիական ցեղի խոյ.
կենդանի թաշը 152 կգ, բրդատվությունը՝ 15,6 կգ:

Մայրերի միջին բրդատվությունը 5,5—6,0 կգ է, խոյերինը՝ 10—14 կգ: Լավագույն խոյերը տալիս են մինչև 30,6 կգ բուրդ: Անլվա բրդից մաքուր բրդի ելունքը 42,45 % է: Բուրդը սուժոր է և խիտ, երկարությունը՝ 7,0—7,5 սմ, բարակությունը՝ 64-րդ որակի:

Ասկանիական ցեղի ոչխարները մեծ մասամբ բուծվում են Ուկրաինական ՍՍՀ-ի հարավում (Խերսոնի, Զապորոժյեի և Դնեպրոպետրովսկի մարզերում): Այդ ցեղի լավագույն ոչխարները բուծվում են Խերսոնի մարզի «Ասկանիա—Նովա» տնտեսությունում:

Սովետական մերիտա: Նրբագեղմ ցեղերից ամենատարածվածն է Սովետական Միությունում և բուծվում է նրբա-

գեղմ ոչխարաբուծական գոտու համարյա բոլոր շրջաններում։
Սովետական մերինոսը սովորաբար բաժանվում է երկու տիպի՝ բրդատու և բրդա-մսատու։

Բրդատու տիպը հիմնականում տարածված է շոր տափաստանային և կիսաանապատային շրջաններում։ Այդ ոչխարները, որոնք աչքի են ընկնում իրենց բրդատվությամբ, բուծվում են Ղազախական ՍՍՀ-ի, Կիրգիզական ՍՍՀ-ի, Բուրյատ-Մոնղոլական ԱՍՍՀ-ի, Զիտայի և Իրկուտսկի մարզերի շրջաններում։

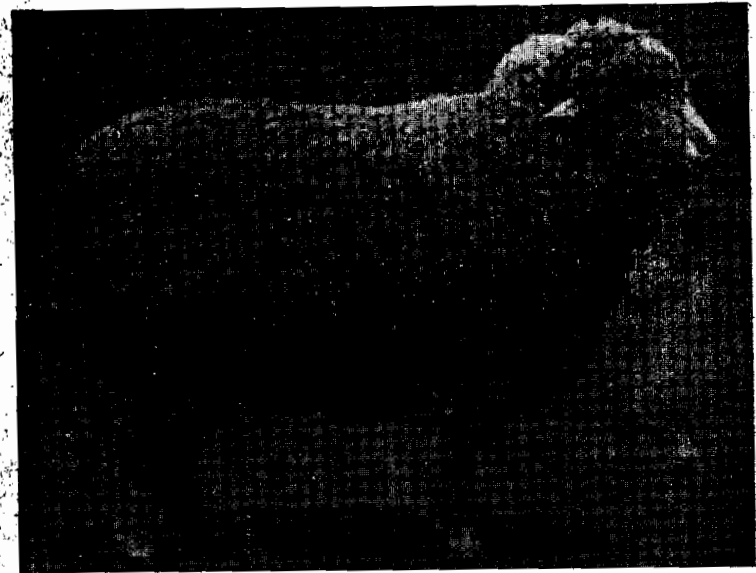
Այդ ցեղի բրդատու տիպի մայր ոչխարների բրդատվությունը Հյուսիսային Կովկասում 5—6,5 կգ է, խոյերինը՝ 10—12 կգ։ Անվա բրդից մաքուր բրդի ելունքը 36—38 % է։ Ղազախստանում, Կիրգիզիայում մայրերի միջին բրդատվությունը 3,5—5,0 կգ է, խոյերինը՝ 6—9 կգ։ Անվա բրդից մաքուր բրդի ելունքը 38—40 % է։ Բուրդը բարակ է, մեծ մասամբ 64-րդ որակի, ամուր է, 7—8,5 սմ երկարությամբ։ Սովետական մերինոս ցեղի բրդատու տիպի մայրերը կշռում են 40—50 կգ, խոյերը՝ 75—85 կգ։

Այս ոչխարները մսային հատկանիշներով աչքի չեն ընկնում։ Պարանոցի վրա ունեն երկու ոչ լրիվ ծալք (գոգնոց) կամ պարանոցի տակ երկայնակի մեկ ծալք (բուրդոս)։

Սովետական մերինոս ցեղի բրդա-մսատու տիպն ստացվել է տեղական մերինոսները կովկասյան, ասկանիական, ալթայյան և այլ ցեղերի խոյերով բարելավելու միջոցով։ Այդ խմբի ոչխարներն իրենց կոնստիտուցիայով, կենդանի քաշով և բրդատվությամբ հաճախ մոտենում են բարելավող ցեղերին։

Սովետական մերինոս ցեղի բրդա-մսատու տիպը բուծվում է Հյուսիսային Կովկասի Լևոկումսկի-Իպատովսկի և Պրոլետարսկի պետոհմաբուծարանների գործունեության գոտիների կոլտնտեսություններում, Կրամնոդարի երկրամասում և Օմսկի մարզում։ Պտղատվությունը 100 մաքուց 120—130 գառ է, իսկ լավագույն հոտերում՝ 140—145 գառ։

Արտադրող խոյերը տարածված են շատ հանրապետություններում և մարզերում տեղական ցածր մթերատու ոչխարների բարելավման համար։

Նկ. 3. Սովետական մերինոս ցեղի մայր ոչխար, կենդանի քաշը 87 կգ, բրդատվությունը՝ 9,2 կգ։

Սովետական մերինոս ցեղը, որպես բարելավող պլանային ցեղ, ճանաչված է Հայկական ՍՍՀ Թումանյանի, Իջևանի, Ղափանի, Մեղրու, Նոյեմբերյանի, Շամշադինի, Գուգարքի շրջանների կոլտնտեսություններում։ Հայկական ՍՍՀ տեղական կոպտաբուրդ ոչխարների բարելավման նպատակով ամեն տարի Ստավրոպոլի երկրամասից ներմուծվում և հանրապետության կոլտնտեսություններին էր վաճառվում 400—500 գլուխ երիտասարդ խոյեր։

Ալթայյան ցեղ։ Ստեղծվել է 1930—40 թթ. Ալթայյան երկրամասի «Ռուբցովսկի» տոհմային ոչխարաբուծական սովխոզում և Ռուբցովսկու շրջանի «Ստրանա սովետով» կոլտնտեսությունում։ Ցեղն ստեղծվել է տեղական նրբագեղմ մերինոս ոչխարները կովկասյան և ավստրալիական մերինոս ցեղերի խոյերի հետ տրամախաչելու, ընտրության և զույգընտրու-

թյան միջոցով նպատակադրված կերակրման և խնամքի պայմաններում:

Այս ոչխարները Սիբիրի խիստ պայմաններին լավ են հարմարված և դիմացկուն են, լավ են տանում հեռավոր փոխադրումները, աչքի են ընկնում բրդային և մսային բարձր մթերատվությամբ, ոսկրակազմը լավ է զարգացած: Մայրերի կենդանի քաշը 60—65 կգ է, խոյերինը՝ 95—110 կգ: Լավագույն մայրերի քաշը հասնում է 120 կգ-ի, իսկ խոյերինը՝

Նկ. 4. Ալթայան ցեղի մայր ոչխար.
կենդանի քաշը՝ 99 կգ, բրդատվությունը՝ 14 կգ:

140 կգ-ի: Պարանոցի հատվածում ունեն 1—3 ծալք: Հասակավոր մայրերի բրդատվությունը 5,5—6,5 կգ է, խոյերինը՝ 9—10 կգ, լավագույն մայրերը տալիս են 14,0 կգ և խոյերը՝ 21,0 կգ բուրդ: Անլվա բրդից մաքուր բրդի ելունքը 42—46 % է:

Ալթայան ցեղի ոչխարները բուծվում են Ալթայան երկրամասի «Ռուբցովսկի» և «Կուրինսկի» տոհմային ոչխարաբուծա-

կան սովխոզներում և «Ստրանա Սովետով» կոլտնտեսությունում:

Ստավրոպոլյան ցեղ: Ստացվել է 1923—50 թթ. Ստավրոպոլի երկրամասի «Սովետսկոյե ռոնո» տոհմային ոչխարաբուծական սովխոզում: Այս ցեղը ստացվել է հյուսիսային կովկասի տեղական նրբաբուրդ ոչխարների ընտրության և ամերիկյան ռամբուլյե ու ավստրալիական մերինոս ցեղերի արյան փոխներարկման միջոցով: Ցեղն ստանալու ժամանակ խնդիր էր դրված ստանալ բրդատու ուղղության բարձր մթերատու կենդանիներ: Երկար տարիների ընթացքում տոհ-

Նկ. 5. Ստավրոպոլյան ցեղի մայր ոչխար.
կենդանի քաշը՝ 79 կգ, բրդատվությունը՝ 12 կգ:

ային առաստանների նպատակադրված կերակրման և խնամքի, ընտրության և զույգընտրության միջոցով ստացվեց ցեղորոշ տեղական մերինոսների համեմատությամբ ուներ մթերատվության ավելի բարձր ցուցանիշներ: Ստավրոպոլյան

ցեղի ոչխարների միջին մթերատվությունը «Վտորայա պյատիլետկա» տնտեսությունում բավականին բարձր է:

Մայրերի կենդանի քաշը 61,2 կգ է, խոյերինը՝ 112—115 կգ, լավագույն խոյերը կշռում են մինչև 142 կգ: Ոչխարները լավ են բրդակալված և բուրդը երկար է՝ միջինը 9 սմ: Առանձին կենդանիների բրդի երկարությունը 12—14 սմ է: Բուրդը նուրբ է, մեծ մասամբ՝ 64-րդ որակի: Մաքիների բրդատվությունը 6,8—7,2 կգ է, խոյերինը՝ 15—17 կգ, առավելագույնը՝ 24,2 կգ:

Մայրերն աչքի են ընկնում բարձր պտղաբերությամբ (100 մաքուց ստացվում է 130—140 գառ): Լավ են հարմարված չորային և կիսաչորային տափաստանային պայմաններին:

Համամիութենական գյուղատնտեսական ցուցահանդեսում 1957 թ. ցեղի ղեկավարիստ է ճանաչվել Ստավրոպոլյան էրկրամասի «Վտորայա պյատիլետկա» կոլտնտեսության ներկայացրած խոյը, որի կենդանի քաշը եղել է 133 կգ, բերդատվությունը՝ 24, 2 կգ, բրդի երկարությունը՝ 9,5 սմ:

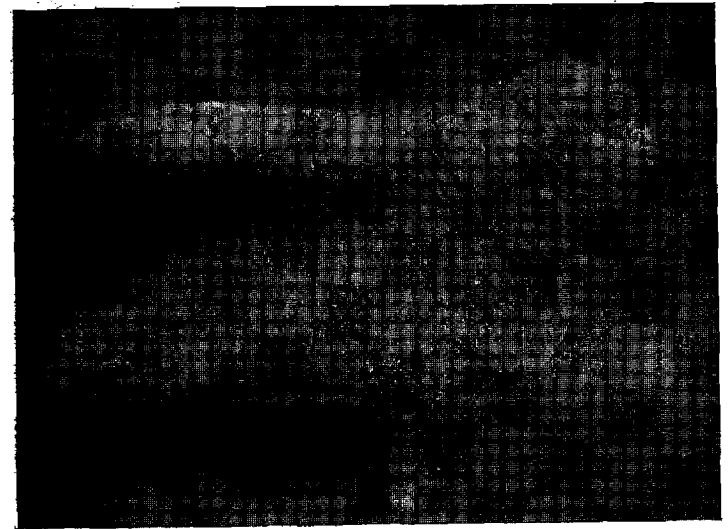
Ցեղի լավագույն հոտերը բուծվում են Ստավրոպոլի երկրամասի «Սովետսկոյե ունո» տոհմային ոչխարաբուծական սովխոզում և «Վտորայա պյատիլետկա» կոլտնտեսությունում:

Սալսկու ցեղ: Ստեղծվել է 1930—49 թթ. Ռոստովի մարզի Սալսկի տափաստաններում գտնվող Ս. Մ. Բուդյոննու անվան ձիաբուծական սովխոզում: Ցեղը ստացվել է հիմնականում մազաեյան, նովոկովկասյան նրբաբուրդ ցեղերի ցանկալի տիպի ոչխարների ընտրության միջոցով նպատակադրված կերակրման և խնամքի պայմաններում: Կոնստիտուցիայի ամրապնդման և մարմնակազմի խոշորացման նպատակով դրանք սկզբում տրամախաչվել են ռամբուլյե ցեղի խոյերով, որը հետագայում դադարեցվել է, և ցեղը ձևակերպվել է եղած հոտերից լավագույն կենդանիների ընտրության և նրանց բուծման միջոցով:

Ս. Մ. Բուդյոննու անվան ձիաբուծական սովխոզում մոտ 20 տարի կատարած աշխատանքի շնորհիվ ստացվեց ոչխարների մի այնպիսի խումբ, որն իր մթերատվությամբ զգալիորեն գերազանցում էր տեղական մերինոսներին և իր հատկանիշները կայուն կերպով փոխանցում սերնդին:

Սալսկու ցեղի ոչխարները բնութագրվում են համեմատաբար ամուր կոնստիտուցիայով ու խոշոր մարմնակազմությամբ և մաշկի յուրահատուկ ծալքավորվածությամբ: Համարյա բոլոր կենդանիները պարանոցի հատվածում ունեն մաշկի պաշար (բուրդ), իրանի վրա մաշկի ծալքավորում չունեն:

Մայրերի կենդանի քաշը 55—60 կգ է, խոյերինը՝ 90—100 կգ: Լավագույն մայրերի քաշը հասնում է 106 կգ-ի, խոյերինը՝ 135 կգ-ի:

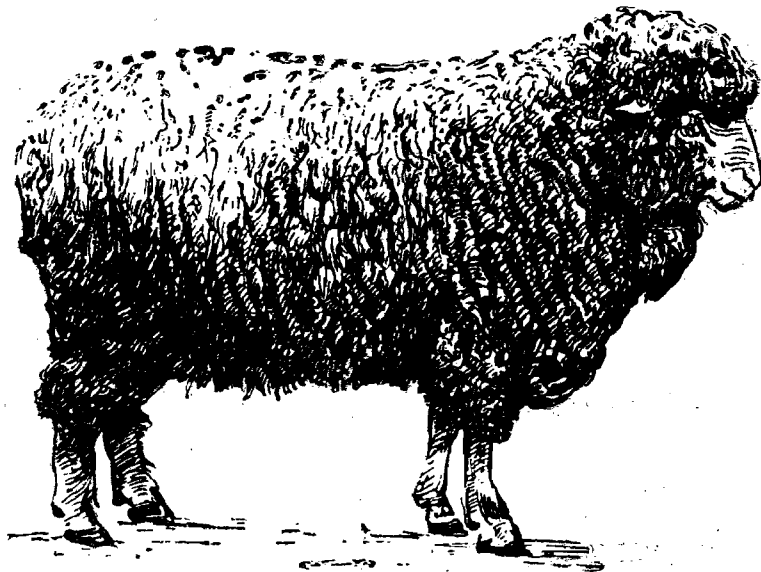

Նկ. 6. Սալսկու ցեղի մայր ոչխար.
կենդանի քաշը՝ 106 կգ, բրդատվությունը՝ 12,5 կգ:

Մայրերի միջին բրդատվությունը 7,2 կգ է, իսկ խոյերինը՝ 12,6 կգ:

Այս ցեղի ոչխարները լավ են հարմարված և բուծվում են չոր տափաստանային շրջաններում: Ցեղի լավագույն արտադրողները օգտագործում են Հյուսիսային Կովկասի և Ստորին Պովոլժյեի մերինոս և խառնածին ոչխարներին բարելավելու համար:

Մսա-բրդատու նրբագեղմ (պրեկոս) ցեղ: Պրեկոս ցեղը ստացվել է Ֆրանսիայում ռամբուլյն ոչխարը տրամախաչելով անգլիական մաստու երկարաբուրդ լեյստերյան ցեղով: Պրեկոս ցեղի ոչխարները ՍՍՀՄ են ներմուծվել Գերմանիայից: Ցեղը վաղահաս է (պրեկոս հայերեն նշանակում է վաղահաս) և խոշոր, լավ արտահայտված մսային հատկություններով, բուրդը միատարր է, 60—64 որակի: Արտաքին տեսքով նմանվում է մերինոսներին, այն տարբերությամբ, որ սրանք պարանոցի հստակածում մաշկի ծալքեր չունեն, ունեն խոր,

Նկ. 7. Պրեկոս ցեղի խոյ.
կենդանի քաշը՝ 136 կգ, բրդատվությունը՝ 14,7 կգ:

երկար և լավ դարձացած մկանակազմով իրան: Այս ցեղի բարձր մթերատու ոչխարները բուծվում են Ուկրաինայում, Օմսկի և ՍՍՀՄ-ի նվթրական մասի կենտրոնական մարզերում:

Մսա-բրդատու նրբագեղմ ցեղի ոչխարի բուծումը կերպարված է աղբատ պայմաններ ունեցող շրջաններում նպատակա-

հարմար չէ, կերերով հարուստ, խոնավ շրջաններում սրանց բուծումը նպատակահարմար է և շատ օգտակար:

Մայրերի կենդանի քաշը 60—65 կգ է, խոյերինը՝ 80—100 կգ, լավագույն խոյերի կենդանի քաշը հասնում է 150 կգ-ի: Մայր ոչխարներն օծոված են բարձր պտղաբերությամբ և կաթնատվությամբ, 100 մաքուց ստացվում է 130—150 գառ: Թե՛ մայրերի և թե՛ խոյերի գերակշռող մասը եղջյուրներ չունեն: Մայրերի բրդատվությունը 3,5—4,0 կգ է, խոյերինը՝ 5,5—6,0 կգ: Անվա բրդից մաքուր բրդի ելունքը 48—50 % է: Բրդի երկարությունը 7—8 սմ է: Ճարպաքրտինքը սակավ է, քան նրբագեղմ մյուս ցեղերինը: Գլուխը և ոտքերը բրդակալված չեն, փորի տակը երբեմն վատ է բրդակալված: Պրեկոս ցեղը ՍՍՀՄ-ում ամենատարածված նրբագեղմ ցեղերից է, բուծվում է ինչպես մաքուր վիճակում, այնպես էլ օգտագործվում է կոպտաբուրդ ոչխարների հետ տրամախաչելու նպատակով: Ցեղի լավագույն հոտերը գտնվում են Օմսկի մարզի «Մասկալենսկի» և Խարկովի մարզի «Ստեպոկ» սովխոզներում:

Մսա-բրդատու նրբագեղմ (պրեկոս) ցեղը Հայկական ՍՍՀ Գեղիսի, Սիսիանի, Ղուկասյանի, Ամասիայի, Ստեփանավանի, Կալինինոյի և Գուգարքի շրջանների համար ճանաչված է որպես բարելավող պլանային ցեղ: Այդ շրջանների կոլտնտեսություններում տեղական կոպտաբուրդ ցեղերի հետ նրանց տրամախաչման շնորհիվ հաջողությամբ բարելավվում է ոչխարների ցեղը:

Գրգռիկյան ցեղ: Ստացվել է Գրգռնու մարզի (այժմ Դադրասանի ԱՍՍՀ) «Չերվյոննիկ բուրունի» տոհմային ոչխարաբուծական սովխոզում: Ցեղի ստացմանը մասնակցել են 30 տարի առաջ ներմուծված ավստրալիական մերինոսները: Գրգռիկյան ցեղի մերինոսները բրդատվությամբ և կենդանի քաշով գերազանցում են թե՛ ավստրալիական և թե՛ տեղական մերինոսներին, որոնք օգտագործվել են ցեղի ստացման համար: Ցեղը մթերատվությամբ դասվում է բրդատու ուղղության ունեցող ոչխարների շարքին: Բուրդը շատ որակյալ է, բարձր, երկարությունը՝ 7—9 սմ, առաձգական և հավասարաբաշխ, ոլորվածությունը լավ է արտահայտված, բարակությունը՝

Նկ. 8. Գրոզնիյան ցեղի մայր ոչխար.
կենդանի քաշը՝ 62 կգ, բրդատվությունը՝ 9,2 կգ:

նր 64 և 70 որակի է: Անլվա բրդից մաքուր բրդի ելունքը կազմում է 45—55 %, ճարպաքրտինքը սպիտակ է և լավ որակի: Մայրերի միջին բրդատվությունը հասնում է 6,0—7,5 կգ-ի, խոյերինը՝ 10—12 կգ-ի:

Մայրերի միջին կենդանի քաշը 48—52 կգ է, խոյերինը՝ 89—90 կգ, լավագույն խոյերինը հասնում է 120 կգ-ի, բերրատվությունը՝ 23 կգ-ի:

Գրոզնիյան ցեղի լավագույն գլխաքանակը գտնվում է «Չերվյոննիե բուրունի» սովխոզում: Լավագույն արտադրողներն օգտագործվում են նրբագեղմ տարբեր ցեղերի բրդի որակի բարելավման համար:

Ադրբեջանական լեռնային մերինոս: Ստացվել է Ադրբեջանական ՍՍՀ Գետաբեգի պետական տոհմաբուծարանում: Ցեղն ստացվել է բարդ վերարտադրական տրամախաչմամբ, նովոկովկասյան և մազակյան հին տիպի տեղական մերինոսները և տեղական կոպտաբուրդ բոզախ ցեղի ոչխարները ա-

Նկ. 9. Ադրբեջանական լեռնային մերինոս ցեղի խոյ.
կենդանի քաշը՝ 114 կգ, բրդատվությունը՝ 12,2 կգ:

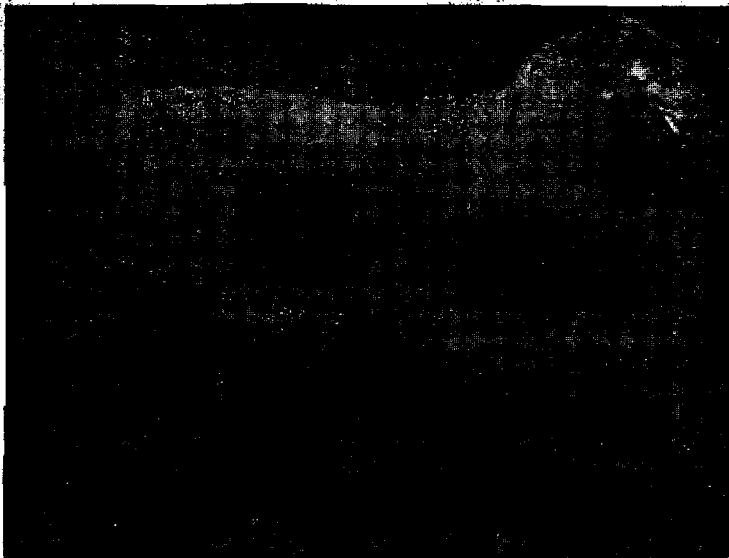
կանիական և կովկասյան ցեղերի խոյերի հետ տրամախաչելու միջոցով:

Ոչխարները միջին մեծության են, բրդատու ուղղությամբ, լավ հարմարված են տեղական լեռնային պայմաններին, աչքի են ընկնում դիմացկունությամբ: Մայրերի միջին բրդատվությունը լավագույն տնտեսություններում 4,5—4,6 կգ է, (Ձ 495 մայր ոչխարից ստացվել է 9,3 կգ, կենդանի քաշը՝ 93 կգ), խոյերինը՝ 6,8 կգ: Անլվա բրդից մաքուր բրդի ելունքը 42,45 % է: Բրդի բարակությունը 60—64 որակի է, երկարությունը՝ 7,5—8,0 սմ: Մայրերի կենդանի քաշը 48—55 կգ է, խոյերինը՝ 60—75 կգ:

Ցեղի լավագույն գլխաքանակը բուծվում է Ադրբեջանական ՍՍՀ Գետաբեգի պետական տոհմաբուծարանի գոտու կուտակություններում:

Ղազախական նրբագեղմ: Ստացվել է տեղական ղազախական դմակավոր կոպտաբուրդ ոչխարները պրեկոս ցեղի և հետագայում էլ բրդա-մսատու ռամբուլյե խոյերի հետ տրամախաչելու և հետագայում խառնածին նրբագեղմ սերունդը ձև-

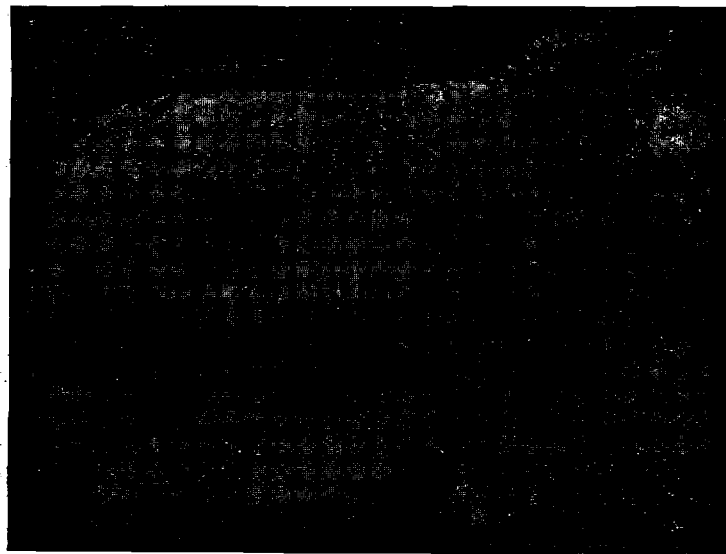
բըն իր մեջ» բուծելու և ընտրության ու դժգոհության միջոցով հեռագնաց արոտային խիստ պայմաններում: Այս ցեղի ոչխարներն ունեն ամուր կոնստիտուցիա, լավ են հարմարված ամբողջ տարվա ընթացքում հեռագնաց արոտային պայմաններին: Խոշոր կենդանիներ են. Մայրերի կենդանի քաշը հասնում է 60—65 կգ-ի, խոյերինը՝ 95—105 կգ-ի, ուկրադային քաշն է 140 կգ:

Նկ. 10. Ղազախական նոգազեղմ ցեղի խոյ.
կենդանի քաշը՝ 111 կգ, բրդատվությունը՝ 10,2 կգ:

Մայրերի բրդատվությունը կազմում է 3—4 կգ, խոյերինը՝ 6—7 կգ, անլվա բրդից մաքուր բրդի ելունքը կազմում է 48—55%: Բրդի երկարությունը 8—9 սմ է, բարակությունը 60 և 64 որակի, գեղմը անբավարար է հավասարեցված, պրդատվությունը՝ 100 մայր ոչխարից 123—140 գառ: Բուծվում է Ղազախական ՍՍՀ հարավային և հարավ-արևելյան շրջաններում:

Ղազախական արխարոմերինոս: Սովետական նոր նըրբագեղմ ցեղ է: Ստացվել է Արևելյան Ղազախստանի լեռնային պայմաններում բուծելու համար: Համաշխարհային ոչխարաբուծության պատմության մեջ առաջին նոր ցեղն է, որն

Նկ. 11. Ղազախական արխարոմերինոս ցեղի խոյ.
կենդանի քաշը՝ 122 կգ, բրդատվությունը՝ 11,5 կգ:

ստացվել է հիբրիդիզացիայի միջոցով: Նրբագեղմ ոչխարները տրամախաչելով վայրի ոչխարի հետ ստացել են այս ցեղը:

Ղազախական արխարոմերինոսն ունի շատ ամուր կոնստիտուցիա, որն առանձնահատուկ չէ ընտանի ոչխարներին: Այս ոչխարները ամբողջ տարին գտնվում են արոտներում, օգտագործելով հիմնականում ծովի մակերևույթից 2—3,5 հազար մետր բարձրության վրա ընկած արոտները:

Խոյերի միջին կենդանի քաշը կազմում է 100—110 կգ, մայրերինը՝ 60—65 կգ: Վաղահաս կենդանիներ են, լավ մսալի են հատկություններով: Բրդի բարակությունը 64 և 70 որակի է, երկարությունը՝ 8—9 սմ: Մաքիների միջին բրդատվությունը 3,5—4,5 կգ է, իսկ խոյերինը՝ 7—10 կգ: Բրդի մաքուր ելունքը 50—55 % է:

Վրացական նոգազեղմ ճառագայտալիտ: Ստացվել է 1938—1958 թթ. Վրացական հանրապետության էլդարի սովետական բարդ վերնորտադրական տրամախաչման միջոցով, ղազախական թուրքմենյան մայր ոչխարները տրամախաչելով սովետական մերինոս և կովկասյան ցեղի խոյերով: Այս ցեղի

առանձնահատկությունն այն է, որ ունի ճարպային պոչ, ինչպես տեղական կոպտաբուրդ թուշինյան ոչխարը:

Վրացական նրբագեղմ ճարպապոչավոր ոչխարների բուրդը նուրբ է, մերինոսյան բրդի ոլորվածությամբ, բարակությունը՝ 60—64 որակի, երկարությունը՝ 7—9 սմ, իսկ ռեկորդիստներինը՝ 11 սմ: Խոյերի միջին բրդատվությունը 6—7 կգ է, մաքիներինը՝ 4—5 կգ: Խոյերի կենդանի քաշը 70—85 կգ է, իսկ մաքիներինը՝ 50—60 կգ:

Կիրգիզական նրբագեղմ: Նոր լեռնային ցեղ է, հաստատվել է 1956 թ.: Ցեղի ստացմանը մասնակցել են մի շարք ցեղեր՝ տեղական կոպտաբուրդ դմակավոր մաքիները, սովետական մերինոս, ամերիկյան ռամբուլյե, պրեկոս և վյուրտեմբերգյան խոյերը: Կիրգիզական նրբագեղմ ցեղն ունի բավական բարձր կենդանի քաշ և լավ բրդատվություն: Խոյերի միջին կենդանի քաշը 90—100 կգ է, մաքիներինը՝ 60—65 կգ, խոյերի բրդատվությունը 11,5 կգ է, մաքիներինը՝ 4,5 կգ, բրդի մաքուր ելունքը բավական բարձր է՝ 52—53 %:

Նուրբ բրդով խառնածին ոչխարներ. Վերջին 20 տարվա ընթացքում ՍՍՀՄ-ի համարյա բոլոր հանրապետություններում և մարզերում, այդ թվում և Հայկական ՍՍՀ-ում, աշխատանքներ են տարվում տեղական կոպտաբուրդ ցածր մթերատու ոչխարները նրբաբուրդ ցեղերով բարելավելու և վերափոխելու ուղղությամբ: Առանձին հանրապետությունների շատ շրջաններում տրամախաչման շնորհիվ ստացվել են նուրբ բրդով մեծ քանակությամբ խառնածին ոչխարներ, որոնք տալիս են զգալի քանակությամբ նուրբ բուրդ: Այդ ոչխարների ուղղությունը և մթերատվությունը շատ բազմազան են, որը կախված է կերակրման և խնամքի պայմաններից, տոհմային աշխատանքից և այն ցեղերի որակից, որոնցից ստացվել են: Մեծ մասամբ խառնածիններն իրենց մթերատվությամբ մոտ են կանգնած լավացնող ցեղերի մթերատվությանը:

Կիսանրբագեղմ ոչխարների ցեղեր

Կիսանրբագեղմ ոչխարները բուծվում են կիսանուրբ, միատարր բուրդ ստանալու համար: Սրանց բուրդը, նրբագեղմների համեմատությամբ, որոշ չափով կոպիտ է և օգ-

տագործվում է բրդյա գործվածքներ պատրաստելու համար: Բուրդը 46—58 որակի է, երկարությունը՝ 8—14 սմ, առանձին կենդանիների բրդի երկարությունը հասնում է 20—30 սմ-ի: Մաքուր բրդի ելունքը կազմում է 50—60 %: Կիսանրբագեղմ ոչխարների ցեղերը միաժամանակ ունեն մսային լավ հատկություններ և վաղահաս են:

Նկ. 12. Ցիգայական ցեղի խոյ.
կենդանի քաշը՝ 137 կգ, բրդատվությունը՝ 9,2 կգ:

Ցիգայական ցեղ: Ստացվել է շատ վաղ ժամանակներում, տարածված է Ուկրաինական ՍՍՀ-ում և Հարավային Ղրիմում, հյուսիսային Կովկասում և ստորին Պովոլժիեյի որոշ շրջաններում:

Ցիգայական ցեղի ոչխարները տալիս են միատարր կիսանուրբ բուրդ, աչքի են ընկնում ամուր մարմնակազմությամբ: Մայրերի բրդատվությունը 3—4 կգ է, խոյերինը՝ 4,5—6,0 կգ, մայրերը կշռում են 45—50 կգ, խոյերը՝ 70—80 կգ: Ցիգայական ցեղի ոչխարների մորթիներից պատրաստում են թանկարժեք օձիքներ, գլխարկներ և կանացի վերարկուներ:

Նկ. 13. Կուլբիշկյան ցեղի մայր ոչխար.
կենդանի քաշը՝ 111 կգ, բրդատվությունը՝ 7,8 կգ, բրդի երկարությունը՝
18,5 սմ:

Կուլբիշկյան ցեղ: Ստացվել է Կուլբիշկի մարզի Կոշ-կինսկայա և Կուտուլովի շրջաններում տեղական կոպտաբուրդ չերկասյան մաքիները տրամախաչելով անգլիական մսատու երկարաբուրդ ռոմնի-մարշ ցեղի խոյերով: Արտաքին տեսքով կուլբիշկյան ցեղի ոչխարները նման են լավացնող ռոմնի-մարշ ցեղին: Գլուխը լայն է և կարճ, պտրանոցը՝ կարճ, մկանային, մեղմված լայն, մեջքի հետ կազմում է ուղիղ գիծ, կրծքավանդակը՝ խոր և լայն:

Կենդանի քաշով կուլբիշկյան ցեղի ոչխարները չեն գիշում ռոմնի-մարշ ցեղին, իսկ տեղական չերկասյան ցեղի հետ համեմատած բավական խոշոր են:

Խոյերի միջին կենդանի քաշը 102 կգ է, ամենարարձրը՝ 164 կգ, մաքիների միջին կենդանի քաշը՝ 73 կգ, առավելագույնը՝ 130 կգ: Խոյերի բրդատվությունը 6—6,5 կգ է, մաքի-

ներինը՝ 3,8—4 կգ, բրդի մաքուր ելունքը՝ 55—60 %, բարակությունը՝ 46-ից մինչև 56 որակի: Բուրդը բավական երկար է՝ 13—15 սմ:

Գորկովյան ցեղ: Ստացվել է Գորկու մարզի Բոգորոդիյ շրջանում տեղական կոպտաբուրդ ոչխարները տրամախաչելով մսատու կարճաբուրդ հեմպշիր ցեղով: Առաջին և երկրորդ սերնդի խառնացեղ լավագույն կենդանիները հետագայում «ինքն իր մեջ» բուծելով ձևակերպվում է գորկովյան կիսա-եբրագեղմ ցեղը:

Բուրդը կիսանուրբ է, 50—56 որակի, 9 սմ երկարությամբ և 55 % մաքուր ելունքով: Խոյերի կենդանի քաշը 80 կգ է, մաքիներինը՝ 55 կգ, խոյերի միջին բրդատվությունը՝ 4—4,5 կգ, մաքիներինը՝ 2,5—3,0 կգ:

Դազստանյան լեռնային ցեղ: Ստացվել է Դադստանի ԱՍՍՀ-ի Գունիբյան շրջանում 1942—1950 թթ. տեղական կոպտաբուրդ ոչխարները վյուրտեմբերգյան ցեղի խոյերի հետ տրամախաչելու և ցանկալի տիպի կենդանիների հետագա ընտրության և զույգընտրության միջոցով: Ցեղը տալիս է միատարր 58 և 60 որակի բուրդ, մայրերի միջին բրդատվությունը 3,3 կգ է, խոյերինը՝ 5,5 կգ: Մայրերի միջին կենդանի քաշը 50—55 կգ է, խոյերինը՝ 80—85 կգ:

Այս ցեղի անասունների ոսկրակազմը ամուր է, առողջ են, դիմացկուն: Հաջողությամբ բուծվում են Դադստանի ԱՍՍՀ-ի բարձր լեռնային պայմաններում:

Վրացական ցեղ: Ստեղծվել է 1931—1948 թթ. Վրացական ՍՍՀ «Ուղարնո» ոչխարաբուծական սովխոզում, տեղական թուլի ոչխարները պրեկոս խոյերի հետ տրամախաչելու և հետագայում միատարր կիսանուրբ բրդով ճարպապուլավոր խառնածինները «ինքն իր մեջ» բուծելու միջոցով:

Այս ցեղի ոչխարների առանձնահատկությունն այն է, որ միատարր կիսանուրբ բուրդ ունենալու հետ մեկտեղ, ունենում են ճարպապուլ: Մայր ոչխարների կենդանի քաշը 45—50 կգ է, խոյերինը՝ 75 կգ: Մայրերի տարեկան միջին բրդատվությունը կազմում է 3,1 կգ, խոյերինը՝ 4,4 կգ, բրդի երկարությունը՝ 9—9,5 սմ, բարակությունը՝ 50—58 որակի: Ոչխար-

Նկ. 14. Դադստանյան լեռնային ցեղի խոյ.
կենդանի քաշը՝ 112 կգ, բրդատվությունը՝ 9 կգ:

նների ոսկրակազմը ամուր է, շարժուն են և լավ են հարմարվում վրացական ՍՍՀ լեռնային պայմաններին:

Հյուսիսկովկասյան ցեղ: Ցեղի ստացման աշխատանքները սկսել են 1944 թ. Ստավրոպոլի երկրամասի Վորոնցովո-Ալեքսանդրովսկի շրջանի «Վոստոկ» ոչխարաբուծական տոհմային սովխոզում: Ցեղի ստացման համար օգտագործել են ստավրոպոլյան նրբագեղձ ցեղի մաքիները և անգլիական երկարաբուրդ մաստու լինկոլն ցեղի արտադրող խոյերը:

Տրամախաչումից ստացված առաջին սերունդի խառնացեղերը, որոնք իրենց մթերատվությամբ բավարարում էին ցանկալի տիպի պահանջները, սկսել են բուծել «ինքն իր մեջ» կերակրման ու խնամքի լավագույն պայմաններում:

Հյուսիսկովկասյան ցեղի ոչխարների կենդանի քաշը բարձր է, վաղահաս են, իրանը երկար է, կտրծքը լայն ու խոր: Արտադրող խոյերի միջին կենդանի քաշը 100—110 կգ է, առավելագույնը՝ 135 կգ, մաքիներինը՝ 50—60 կգ:

Խոյերի միջին բրդատվությունը կազմում է 9,5—10 կգ, առավելագույնը՝ 14,4 կգ, մաքիներինը՝ 5,5 կգ:

Բուրդը կիսանուրբ է, հիմնականում 56—58 որակի, երկարությունը՝ 10—14 սմ, մաքուր ելունքը՝ 52—55%, փայլը՝ լյուստրային:

Որպես լավացնող ցեղ վերջին տարիներին լայն տարածում է ստացել Հայկական ՍՍՀ-ում և օգտագործվում է նրբագեղձ խառնացեղ ոչխարներին կիսանրբագեղձ ուղղության վերափոխելու համար:

Հայկական կիսանրբագեղձ ճարպապոչավոր ոչխարների ցեղախումբն ստացվել է Հայկական ՍՍՀ Թալինի շրջանի Ալագյազի ոչխարաբուծական սովխոզում պրոֆ. Ա. Ա. Ռուխիկյանի ղեկավարությամբ՝ տեղական կոպտաբուրդ բալբաս ցեղի մաքիները տրամախաչելով նրբագեղձ ցեղի խոյերով:

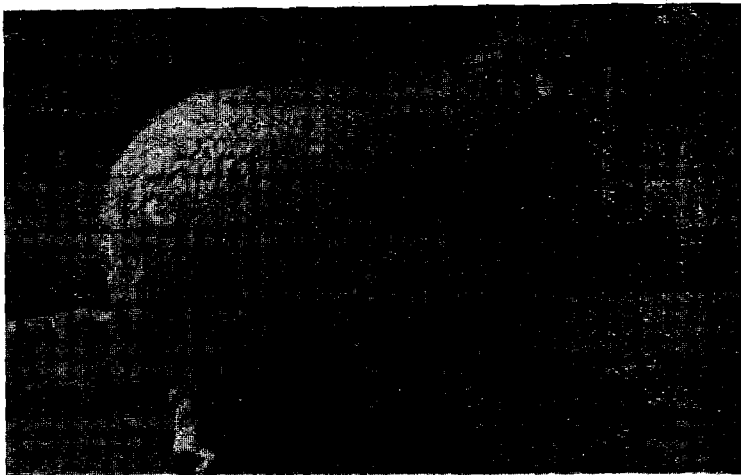
Այս ցեղախմբի ոչխարներն ունեն ամուր կոնստիտուցիա և շատ լավ հարմարվում են մեր հանրապետության տեղական պայմաններին:

Ոչխարները խոշոր են և ունեն լավ մսային հատկություն՝ բարձր սպանդային ելունքով: Խոյերի միջին կենդանի քաշը կազմում է 85—100 կգ, մաքիներինը՝ 56—60 կգ: Խոյերի միջին բրդատվությունը 5—6 կգ է, մաքիներինը՝ 2,7—3,0 կգ: Բրդի ֆիզիկական քաշի ցածր ցուցանիշը հատուցվում է բերդի մաքուր ելունքի բարձր տոկոսով (60—67 %):

Ցեղախմբի ոչխարների բուրդը կիսանուրբ է, կրոսբրեդ տիպի, բրդի միջին երկարությունը 10 սմ և ավելի է: Ներկայումս տարվում է խոր տոհմային աշխատանք ցեղի հետագա կատարելագործման և տոհմային հատկությունները կայունացնելու ուղղությամբ: Այս ցեղախումբը հիմնականում բուծվում է Ալագյազի ոչխարաբուծական սովխոզում և որոշ տարածում է ստացել Թալինի, Արթիկի և Շոկտեմբերյանի շրջանների կոյունտեսուկություններում:

Կիսանրբագեղձ խառնածին ոչխարներ: Բացի կիսանրբաբուրդ ցեղերից, մեծ քանակությամբ կիսանուրբ բուրդ է ստացվում կոպտաբուրդ ոչխարների և նրբագեղձ ցեղերի տրամախաչումից ստացված խառնածին ոչխարներից:

Հայկական ՍՍՀ կոյունտեսուկություններում տեղական կոպտաբուրդ ոչխարները նրբաբուրդ ցեղերի հետ տրամախաչելու

Նկ. 15. Հայկական կիսանբրազեղմ հարգապաշտվող ոչխարների ցեղախմբի արտադրող խոյ.

ծնված 1961 թ., էլիտա խմբի, կենդանի քաշը՝ 100 կգ, բրդատվությունը՝ 5,5 կգ, բրդի երկարությունը՝ 14 սմ, բարակությունը՝ 58 որակի:

միջոցով այժմ ստացվել է կիսանբրազեղմ ոչխարների ղգալի գլխաքանակ:

Կիսանբրազեղմ ոչխարաբուծությունը Հայաստանի պայմանների համար ցանկալի ուղղություն է: Հայաստանի կառավարության որոշման համաձայն հանրապետությունում ոչխարների հետագա տրամախաչումը և բուծումը պետք է ընթանա կիսանբրազեղմ տիպի ոչխարներ ստանալու ուղղությամբ:

Կիսակոպտաբուծող ոչխարներ

Կիսակոպտաբուծող ոչխարները նրբազեղմ և կոպտաբուծող ցեղերի հետ տրամախաչելու միջոցով ստացված այն խառնածին ոչխարներն են, որոնք տալիս են կիսակոպտաբուծող, որը արդյունաբերության կողմից ավելի բարձր է գնահատվում, քան կոպտաբուծողը: Կիսակոպտաբուծող մեջ համեմատաբար ավելի շատ է աղվամազը և դրանից լավ գործվածքներ են ստանում:

Հայկական ՍՍՀ կոտնտեսություններում երկար տարի-

ներ ընթացքում տեղական կոպտաբուծող ոչխարները ներբազեղմ ցեղերի հետ տրամախաչելու շնորհիվ ներկայումս խառնածին կիսակոպտաբուծող ոչխարների գլխաքանակը կազմում է շատ քիչ տոկոս: Մեր հանրապետությունում շարունակվում է կիսակոպտաբուծող ոչխարների տրամախաչումը նրբազեղմ ցեղերով՝ կիսանբրազեղմ ոչխարներ ստանալու համար:

Կոպտաբուծող ոչխարների ցեղեր

Կոպտաբուծող ոչխարների ցեղերը ըստ իրենց տնտեսական արտադրական ցուցանիշների, մթերատվության որակի, ինչպես նաև որոշակի պայմաններում նրանց բուծելու հարմարվածության ստորաբաժանվում են մի քանի խմբերի:

Մուրթատու-մուշտակատու ցեղեր: Այս ցեղերը բուծվում են որակյալ մուշտակներ, կիսամուշտակներ և քուրքեր պատրաստելու համար՝ լավորակ մորթիներ ստանալու նպատակով: Այդ խմբին են դասվում ռումանովյան, կուլունդական և հյուսիսային կարճապոչ ցեղերի ոչխարները: Այդ ցեղերը տարածված են Յարոսլավլի և Իվանովոյի մարզերում ու Սիբիրում:

Մուշտակատու ոչխարների մեջ ամենից լավը համարվում է ռումանովյան ցեղը, որովհետև աշխարհում լավագույն մուշտակները ստացվում են այս ցեղից:

Ռումանովյան ցեղի ոչխարները տարբերվում են մյուս կոպտաբուծող ոչխարներից նրանով, որ սրանց աղվամազն ավելի երկար է, քան քստամազը: Տիպիկ ռումանովյան ոչխարների քստամազի և աղվամազի հարաբերությունը 1:4—1:10-ի է:

Ռումանովյան ոչխարները բարձր պտղատու են՝ 100 մայրից մեկ ծնի դեպքում ստացվում է 200—250 գառ: Լավագույն ռումանային տնտեսություններում մայրերի միջին կենդանի քաշը հասնում է 51 կգ-ի, բրդատվությունը՝ 1,6—2,0 կգ: Արտադրող խոյերի միջին կենդանի քաշը 60—70 կգ է, բրդատվությունը՝ 2—3 կգ:

Գառնենիատու ոչխարներ: Գառնենիատու ոչխարներից են կարակուլյան, սոկուլյան, ռեշետկուլյան, մալիչ և չուչկա

Նկ. 16. Կարաիսկյան ցեղի արտադրող խոյ:

ցեղերը: Նշված ցեղերից լավագույն գառնենին ստացվում է կարաիսկյան ցեղի ոչխարներից:

Կարաիսկյան ցեղ: Այս ցեղը տարածված է Ուզբեկական, Թուրքմենական ՍՄՀ-ներում, դիտավորապես Ուզբեկական ՍՄՀ-ի Բուխարայի մարզում: Բուրդը կուպիտ է, խոշոր ծամիկներով, բրդատվությունը երկու խուլքի ընթացքում կազմում է 2,5—3,0 կգ: Խոյերի կենդանի քաշը 55—65 կգ է, մայրեիները՝ 45—50 կգ:

Խոյերը լայն կերպով օգտագործվում են տարբեր գառնենիատու ցեղերի լավացման համար:

Մաաճաբատու (դմակավոր) ցեղեր: Այս խմբին են դասվում հիսարյան, էդիրբայյան և սարաշինյան ցեղերը, որոնք հիմնականում տարածված են Միջին Ասիայի հարավային, անապատային և կիսաանապատային շրջաններում: Խոշոր կենդանիներ են, ունեն մեծ դմակ: Այժմ այդ ցեղերի ոչխարների զգալի մասը բարելավվում են նրբագեղմ, կիսանրբագեղմ և կարաիսկյան ցեղերով:

Մաա-բրդատու ցեղեր: Այս խմբի մեջ են մտնում վոլո-

յան, միխնովյան, շերկասյան ցեղերի ոչխարները, որոնք խոշոր են և ունեն բրդատվության լավ հատկանիշներ: Տարածված են Վորոնեժի, Կուրսկի և Կուլբիշևի մարզերում, Ալթայի երկրամասում: Այժմ ոչխարների մի մասը բարելավվում են նրբագեղմ և կիսանրբագեղմ ցեղերով:

Մաա-բրդա-կաթնատու ցեղեր: Այս ցեղերը բուծվում են Անդրկովկասի լեռնային շրջաններում միս, բուրդ, կաթ և ճարպ ստանալու համար: Մթերատվության ալգայիսի բազմատեսակությունը և ունիվերսալությունը բացատրվում է անցյալի սոցիալական-տնտեսական պայմաններով: Այդ խմբին են պատկանում բալբաս, մազեխ, բոզախ, դարաբադի, թուշի և օսեթյան ցեղերը, որոնց դարերի ընթացքում բուծում էին Անդրկովկասի ժողովուրդները: Այժմ այդ ցեղերը բարելավվում են նրբագեղմ, կիսանրբագեղմ ցեղերով և նյանց մեծ մասը վերափոխվել են նրբագեղմների ու կիսանրբագեղմների:

Մազեխ ցեղ: Տեղական ցեղերից ամենախոշորն է, ունի կաթնա-մսա-բրդատու ուղղություն, համեմատաբար ամուր կաղմվածք և ամուր ոսկրակազմ, պոչի ողերի վրա ունի ճարպային երկու բարձիկներ: Մայրերի միջին կենդանի քաշը 53 կգ է, լավագույն մայրերը կշռում են մինչև 70 կգ: Խոյերի միջին քաշը 85—90 կգ է: Տարեկան միջին բրդատվությունը 1,3—1,5 կգ է: Բուրդը գունավոր է, հարուստ քստամազով և մեռած մազով, որի հետևանքով արդյունաբերության կողմից շատ ցածր է գնահատվում: Մազեխ ցեղը աչքի է ընկնում բարձր կաթնատվությամբ: Մայրերի միջին կաթնատվությունը, բացի գառների կերածից, 60—80 կգ է: Պտղաբերությունը բավական ցածր է, զույգ ծնող մայրերի թիվը չի անցնում 5—5 % -ից:

Մազեխ ցեղը այժմ մաքուր վիճակում չի բուծվում, այլ մասսայաբար տրամախաչվում է նրբագեղմ ցեղի հետ: Ըստացված խառնածիններն իրենց մթերատվությամբ զգալիորեն գերազանցում են մազեխ ցեղի ոչխարներին:

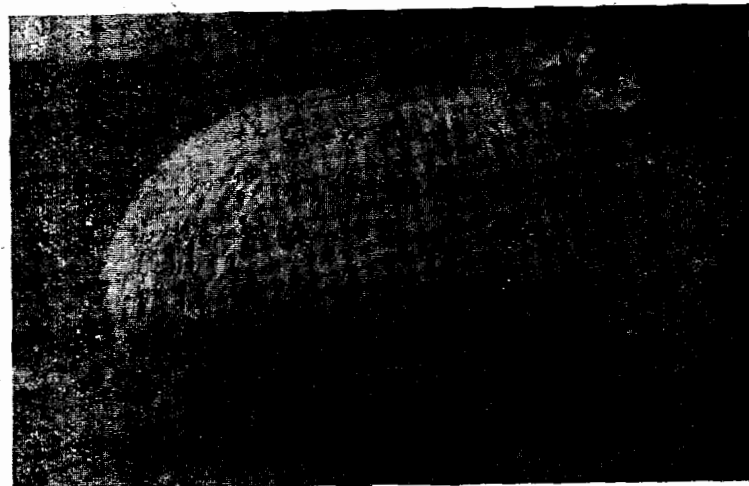
Երևանի անասնաբուծական-անասնաբուծական ինստիտուտի մանր անասնապահության ամբիոնի տվյալներով (որը սկսած 1953 թվականից Կամոյի անվան շրջանում տանում է

Նկ. 17. Մագնիս ցեղի մայր ոչխար:

ոչխարների բարելավման աշխատանքներ) առաջին դասի նրբագեղմ մայր ոչխարների միջին բրդատվությունը կազմում է 4,48 կգ, 2-րդ դասինը՝ 4,0 կգ, առաջին դասի կիսանրբագեղմ մաքիներինը՝ 4,73 կգ, իսկ 2-րդ դասինը՝ 3,76 կգ (ֆիզիկական քաշով) հաշվարկային քաշով այն ավելի բարձր է: Խառնացեղ միատարր նուրբ և կիսանուրբ բրդածածկով մայր ոչխարները բարձր բրդատվության հետ ցուցաբերում են նաև բավարար կենդանի քաշ: Մաքիների միջին քաշը Կամոյի անվան շրջանի կաթնա-անասնապահական սովխոզում աշնանը եղել է 54,19 կգ:

Բայրաս ցեղ: Մարմնակազմությամբ և մթերատվության ուղղությամբ նման է մագնիսին, այն տարբերությամբ, որ բայրասը ավելի շատ է բրդակալած և բուրդը լավ որակի է, աղվամազի ու քստամազի բարակությամբ բավարար հավասարվածություն ունի. բուրդը սպիտակ գույնի է, համեմատաբար երկար և հարուստ աղվամազով: Բայրասի բուրդը լավագույն հումք է գորգագործության համար, մայրերի միջին

Նկ. 18. Միշյանի տոհմային աշխատանքի և արհեստական սերմավորման պետական կայանի քայրա ցեղի արտադրող № 0588 խոյր.

ծնված 1959 թ., էլիտա խմբի, կենդանի քաշը՝ 94 կգ, բրդատվությունը՝ 5,3 կգ, բրդի երկարությունը ծամիկում՝ 23 սմ, աղվամազային դնայում՝ 13 սմ:

բրդատվությունը կազմում է 2,0—2,5 կգ, խոյերինը՝ 3,0—3,5 կգ: Մայրերի միջին կենդանի քաշը կազմում է 55—60 կգ, խոյերինը՝ 80—90 կգ: Բայրաս ցեղի մայրերն աչքի են ընկնում բարձր կաթնատվությամբ:

Բայրասը տարածված է Հայկական ՍՍՀ Մարտունու, Արարատի, Նդեգնաձորի և Ազիզբեկովի շրջաններում, որտեղ բուծվում է մաքուր վիճակում: Մաքուր վիճակում բուծվում է նաև Նախիջևանի ԱՍՍՀ-ում:

Իոզախ ցեղ: Տեղական կոպտաբուրդ ոչխարների մեջ ամենափոքրն է: Տարածված է Հայկական ՍՍՀ-ի Իջևանի, Շամշադինի, Նոյեմբերյանի, Թումանյանի, Ստեփանավանի շրջաններում:

Ինչպես մյուս տեղական կոպտաբուրդ ոչխարները, այնպես էլ բոզախ ցեղը, սկսած 1936 թ. լավացվում է նրբագեղմ ցեղերով: Ստեփանավանի, Կալինինոյի շրջաններում տեղապահ բոզախ ցեղի բարելավման համար պլանային լավաց-

նող ցեղ ընդունված է պրեկուսը, իսկ վերը նշված մյուս շրջաններում՝ պրեկուսական մերիտուսը:

Բողախ ցեղի մաքինների միջին կենդանի քաշը իջևանի շրջանում, որը հանդիսանում է այդ ցեղի տարածման հիմնական շրջաններից մեկը, տատանվում է 39,5—36,42 կգ սահմաններում: Տարեկան բրդատվությունը 1,5—1,6 կգ է:

Ներկայումս պրեկուս×բողախ խառնացեղ ոչխարներն իրենց մթերատվությամբ գերազանցում են տեղական ոչխարներին: Մեր ուսումնասիրություններից, որ կատարվել են Կալինինոյի և Ստեփանավանի շրջաններում, պարզվել է, որ պրեկուս×բողախ խառնացեղ միատարր բուրդ ունեցող ոչխարներն ունեն բարձր կենդանի քաշ և բրդատվություն: Մաքինների միջին կենդանի քաշը Կալինինոյի շրջանի Պրիվոլնոյե գյուղի կուտնետեսությունում կազմում է 50,48 կգ, առավելագույնը՝ 70 կգ:

Խառնացեղ ոչխարներն օժտված են նաև բարձր բրդատվությամբ և տեղական բողախ ցեղի ոչխարների բրդատվությանը գերազանցում են 200 տոկոսով:

Ղառաբաղի ցեղ: Տարածված է Ադրբեջանական ՍՍՀ-ում և Հայաստանի հարավային շրջաններում՝ Գորիս, Սիսիան, Ղափան: Մայրերի միջին կենդանի քաշը 50—55 կգ է, խոյերինը՝ 70—75 կգ: Մյուս ցեղերի համեմատությամբ վաղահաս է: Մայր ոչխարների բրդատվությունը կազմում է 1,5—2,0 կգ, խոյերինը՝ 2—3 կգ: Բուրդը գունավոր է, բաղկացած կոպիտ բստամաղից և բարակ աղվամաղից, բրդի մեջ մեռած մազի քանակը հասնում է 5—10 և ավելի տոկոսի, որը մեծ արտու է բրդի համար:

Ղարաբաղի ոչխարները մասսայաբար տրամախաշվում են մուս-բրդատու նրբագեղմ (պրեկուս) ցեղի հետ: Ստացված խառնածինները թե՛ բրդատվության և թե՛ մսային հատկություններով զգալիորեն գերազանցում են Ղարաբաղ ցեղի ոչխարներին:

Յանկալի տիպի խառնացեղ կիսանրբագեղմ մայր ոչխարների միջին կենդանի քաշը Գորիսի շրջանի «Ավանգարդ» կուտնետեսությունում 59 կգ է, իսկ բրդատվությունը՝ 3,98 կգ:

ՈՋԵԱՐՆԵՐԻ ԲՈՒԾՄԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

ԵՎ ՏՈՀՄԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ

ԿԵՐԱԿՐՄԱՆ, ՊԱՀՎԱԾՔԻ ԵՎ ԽՆԱՄՔԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՆՐԱ ՓՈՓՈԽԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

Ոչխարների բուծումը հաջող և նպատակադրված ձևով կազմակերպելու համար հարկավոր է իմանալ բուծվող ցեղերի բիոլոգիական առանձնահատկությունները՝ հաշվի առնելով կերակրման, խնամքի ու պահվածքի պայմանները:

Բուծման համար պետք է ընտրել համեմատաբար բարձր մթերատվություն ունեցող այնպիսի մաքիններ և խոյեր, որոնք իրենց այդ հատկությունները ժառանգաբար փոխանցեն սերունդին:

Ժառանգականությունը կենդանի օրգանիզմի բիոլոգիական առանձնահատկությունն է. կենդանին արտաքին միջավայրից ընտրում է յուր գոյության համար անհրաժեշտ պայմաններ, ասիմիլացնում այն և կազմում է յուր օրգանիզմը իր նախորդների նման:

Տարբեր ժառանգականությամբ օժտված երկու անհատներ արտաքին միևնույն միջավայրի պայմանները ռատադործում են տարբեր ձևով, օրինակ՝ նրբագեղմ և կոպտաբուրդ ոչխարներին միևնույն տեսակի կերով կերակրելիս առաջինից ստացվում է նուրբ, իսկ երկրորդից՝ կոպիտ բուրդ:

Այսպիսով, ժառանգականություն ասելով մենք հասկանում ենք կենդանի մարմնի կողմից իր կյանքի ու զարգացման համար որոշակի պայմաններ պահանջելու և այս կամ այն պայմաններին որոշակիորեն արձագանքելու հատկությունը:

Ժառանգականությունն ունի երկու իրար հակասող հատկություններ՝ կոնսերվատիզմ և փոփոխականություն:

Կոնսերվատիզմը ժառանգականության այն հատկությունն է, որով կենդանին իր գոյության համար պահանջում

է կյանքի այնպիսի պայմաններ, որոնց մեջ ձևակերպվել են իր նախնիները:

Ժառանգականության կոնսերվատիվ ռոժեղ է արտահայտված գոյության երկար պատմություն ունեցող ցեղերի և մեծահասակ կենդանիների մեջ: Որքան ուժեղ է կոնսերվատիվը, այնքան սերունդն իր բոլոր հատկություններով ավելի նման է լինում ծնողներին:

Փոփոխականությունը ժառանգականության այն կարևոր հատկությունն է, որով կենդանին կարողանում է հարմարվել արտաքին միջավայրի փոփոխվող պայմանների հետ:

Փոփոխականության շնորհիվ կենդանու օրգանիզմը կարողանում է հարմարվել փոփոխվող պայմաններին և շարունակել իր գոյությունը: Որքան ուժեղ է ժառանգականության կոնսերվատիվը, այնքան թույլ է նրա փոփոխականությունը:

Միջուրինականները խոր կերպով ուսումնասիրելով ժառանգականության այս կարևոր հատկությունները, զանազան ձևերով ազդում են կենդանիների ժառանգականության վրա՝ տալով նրան իրենց ցանկացած ուղղությունը:

Վերջին տարիներին լայն կիրառում ստացած մատղաշների նպատակադիր աճեցումը պայմանավորված է վերոհիշյալ դրույթով: Օրինակ, զուգավորման կամպանիայից առաջ մաքիների ու խոյերի, այնուհետև հղի մաքիների լիարժեք կերակրման շնորհիվ ստացվում են առողջ և խոշոր գառներ: Եթե ստացված գառները աճեցվեն կերակրման ու խնամքի նույն պայմաններում և դա շարունակվի նրանից ստացվելիք սերունդների համար, ապա վերջիններս կունենան փարթամ մարմնակազմություն, որը լիարժեք կերակրման և լավագույն խնամքի պայմաններում ժառանգաբար կփոխանցվի սերունդներին:

Բերենք մի ուրիշ օրինակ. բոգախ և կովկասյան նրբագեղմ ցեղերի տրամախաշումից ստացվում են խախտված ժառանգականությամբ խառնածին գառներ, որոնց լավագույն կերակրման, խնամքի ու պահվածքի պայմաններում աճեցնելիս ստացվում են բարձր մթերատու նուրբ կամ կիսանուրբ թոգով ոչխարներ: Իսկ եթե նույն խառնածիններին աճեցնենք կերակրման ու խնամքի վատ պայմաններում, ապա նրանք

իրենց մարմնակազմությամբ, ինչպես նաև բրդատվությամբ չեն տարբերվի բոգախից:

Համեմատաբար հեշտ է փոփոխել մատղաշ կենդանիների ժառանգականությունը՝ նրանց վրա ազդելով սկսած սաղմնային շրջանից:

Ապացուցված է, որ գյուղատնտեսական կենդանիների բարձր մթերատվության ստացումը միայն ժառանգականությամբ չի պայմանավորված, այլ գոյություն ունեն նաև այլ կարևոր ֆակտորներ, որոնք մեծ ազդեցություն են գործում կենդանիների վրա. օրինակ՝ կերակրումը, խնամքն ու պահվածքը:

Ակադեմիկոս Մ. Ֆ. Իվանովը այս կապակցությամբ ասել է, որ կերերը և կերակրումը ավելի մեծ դեր են խաղում կենդանու օրգանիզմի վրա, քան ցեղն ու ծագումը:

Այստեղից էլ հետևում է, որ ոչխարների բուծման ժամանակ մթերատվության բարձրացման համար անհրաժեշտ է բարելավել ոչխարների կերակրման ու խնամքի պայմանները:

ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԶՈՒՅԳԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԶՈՒԳԱԿՑՎԱԾ ԿԵՐԱԿՐՄԱՆ, ԽՆԱՄՔԻ ԵՎ ՊԱՀՎԱԾՔԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻ ՀԵՏ

Ոչխարների գլխաքանակի ավելացման և մթերատվության բարձրացման հիմնական պայմանը տոհմային աշխատանքների սխստեմատիկ կիրառումն է:

Տոհմային աշխատանքների մեջ մտնում են հետևյալ միջոցառումները.

ա) Ընտրությունը և զույգընտրությունը հնաբավորություն են տալիս ամրացնելու կենդանիների մթերատվության, ժառանգականության լավագույն հատկանիշները:

բ) Հաշվի առնելով կենդանի օրգանիզմի բիոլոգիական առանձնահատկությունները և մթերատվության ցանկալի հատկությունները, կերակրման և խնամքի լավագույն պայմաններում նպատակադրված կերպով ներգործել կենդանու օրգանիզմի վրա:

գ) Ճիշտ կազմակերպված տոհմային հաշվառումը:

Տոհմային աշխատանքներ անհրաժեշտ է տանել ոչխարաբուծական բոլոր ֆերմաներում:

ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հայտնի է, որ գյուղատնտեսական կենդանիները ունեն տվյալ ցեղին կամ տեսակին հատուկ ժառանգականություն: Սակայն պետք է նշել, որ միևնույն ցեղի մեջ բոլոր կենդանիների ժառանգականությունը և մթերատվությունը միանման չեն, որոշ անհատներ ունենում են բարձր մթերատվություն, մյուսները՝ համեմատաբար ցածր, մի մասը ավելի կայուն ժառանգականություն և իր հատկությունները լավ է փոխանցում սերնդին, իսկ մյուս մասի մեջ այդ թույլ է արտահայտված:

Ելնելով կենդանիների այս անհատական առանձնահատկություններից և հենվելով բոնիտավորման տվյալների վրա, անց է կացվում ընտրություն և զույգընտրություն:

Ընտրության հիմնական նպատակն է ամեն տարի հոտը լրացնել բարձր մթերատու կենդանիներով և խոտանել ցածր մթերատու ու ծերացած կենդանիներին:

Ընտրության ժամանակ պետք է հաշվի առնել՝

ա) Ոչխարների անհատական հատկություններն ու մթերատվությունը:

բ) Ծագումը, թե ինչպիսի մթերատվություն են ունեցել նրանցից ոչ շատ հեռու նախնիները:

դ) Նրանցից ստացված սերնդի որակը: Եթե սերունդը աչքի է ընկնում բարձր մթերատվությամբ և միաժամանակ ժառանգում է ծնողների ցանկալի հատկությունները, ապա ընտրվող մաքին կամ արտադրող խոյը ստանում է բարձր գնահատական:

Արտադրողների ընտրությունը ըստ սերնդի որակի գնահատման մեծ նշանակություն ունի, որովհետև ըստ սերունդի որակի աչքի ընկնող արտադրողներին կարելի է օգտագործել ցեղի բարելավման համար:

Ըստ սերնդի որակի արտադրողների գնահատումը հաջող կատարելու համար անհրաժեշտ է, որ արտադրողը և ստաց-

ված սերունդը լինեն միջավայրի լավագույն պայմաններում: Առանձնապես մեծ ուշադրություն պետք է դարձնել նրանց կերակրմանը և խնամքին ու պահվածքին:

Երբ սերունդը դառնում է մեկ տարեկան և ենթարկվում են բոնիտավորման, ապա բոնիտավորման արդյունքները համեմատում են հոտի մյուս ստուգվող խոյերի հասակակից սերունդների հետ: Բարձր գնահատական է ստանում այն խոյը, որի սերունդը իր մարմնակազմությամբ և մթերատվությամբ բավարարում է տնտեսության պահանջներին:

Արտադրողներին հաճախ գնահատում են երկրորդ-երրորդ սերունդներում:

Յուրաքանչյուր ստուգվող խոյին սերնդի գնահատման համար ամրացվում է 40—50 գլուխ առաջին դասի մաքի:

ԶՈՒՅԳԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆ

Զույգընտրության նպատակն է ամրապնդելու և համախմբելու երկու կենդանիների այն ցանկալի հատկանիշները, որոնց գծով տարվում է ընտրությունը: Կենդանիների ցանկալի հատկանիշների պահպանման ու զարգացման համար հարկավոր է զուգավորել այնպիսի կենդանիներ, որոնք օժտված են լավագույն հատկանիշներով: Այդ նպատակով զույգընտրությունը պետք է կազմակերպել այնպես, որ բարձր դասի մաքին զուգավորվի բարձր դասի արտադրող խոյով, իսկ ցածր դասի մաքիները այնպիսի արտադրողներով, որոնք նույնպես լինեն բարձր որակի և կարողանան ապահովել ստացվող սերունդի ավելի բարձր մթերատվությունը:

Զույգընտրության ժամանակ, եթե ցանկանում են ստացվելիք սերնդի մեջ ամրապնդել մի որևէ հատկանիշ, ինչպես, օրինակ՝ երկար և նորմալ խոտությամբ բլրատվությունը, պետք է զուգավորել այդպիսի բուրդ ունեցող անհատներին: Կարճ և շատ խիտ բուրդ ունեցող մաքիներին պետք է զուգավորել համեմատաբար երկար բուրդ ունեցող արտադրողներով և այլն:

Զույգընտրությունը լինում է անհատական և խմբային կամ դասային:

Անհատական ընտրության ժամանակ մաքինների և խոյե-
քի զուլգընտրությունը կատարվում է անհատական հատկա-
նիշների գնահատման հիման վրա, ըստ որում հաշվի են առ-
նում յուրաքանչյուր կենդանու առանձնահատկությունները:

Դասային զուլգընտրության ժամանակ որսչ դասի մաքի-
նների հոտին ամրացնում են համապատասխան բարձր որակի
խոյեք: Դասային զուլգընտրությունը կատարվում է ոչ-տոհ-
մային նշանակություն ունեցող հոտերում:

Անհատական կամ դասային զուլգընտրությունից ստաց-
ված սերնդի որակով պարզ է դառնում, թե ինչպիսի արդյունք
է ստացվել ընտրության ժամանակ:

Ոչխարների զուլգընտրության հաջողությունը կախված է
նաև նրանից, թե տարբեր մթերատվություն ու հատկանիշներ
ունեցող կենդանիների զուգավորումից ստացված սերունդը
կերակրման, պահվածքի ու խնամքի ինչպիսի պայմաններում
է: Ստացված սերունդը պետք է աճեցնել լավագույն կերակր-
ման ու խնամքի պայմաններում:

ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻ ՄԱՐՄԵԱԿԱԶՄՈՒԹՅԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՏՈՂՄԻ ՀԱՄԱՐ ԸՆՏՐԵՅԻՄ

Կենդանիներին տոհմի համար ընտրելիս մեծ նշանակու-
թյուն ունեն էքստերյերային և կոնստիտուցիոն գնահատում-
ները:

էքստերյերը ուսմունք է կենդանիների արտաքին կառուց-
վածքի մասին:

Կենդանիներին տոհմային նպատակների համար ընտրե-
լիս հաշվի են առնում նրանց ծագումը, ժառանգականության
հետ կապված մթերատվությունը և էքստերյերը:

Գործնականում ապացուցված է, որ եթե կենդանին, որն
ունի լավ ծագում, այսինքն՝ նա կրում է բարձր մթերա-
տու ծնողների ժառանգական հատկանիշները, ունի ա-
րատավոր մարմնակազմություն (նեղ կուրծք, կարճ ու կոր
մեջք և այլն), բարձր մթերատվություն չի ունենում, խոտան-
վում է: Ինքնըստինքյան հասկանալի է, որ միայն էքստերյե-

րով չի կարելի կարծիք կազմել կենդանու սուպագա մթերատու-
վության մասին:

Հարաբերական կամ կորելացիոն կապ գոյություն ունի
կենդանիների առանձին օրգանների կառուցվածքի և ֆունկ-
ցիայի միջև:

Ոչխարաբուծության մեջ մերինոսների, մասաուս ցեղերի,
կարակուլ և այլ ցեղերի սիստեմատիկ ընտրության ժամանակ
մեծ տեղ է տրվում նաև կոնստիտուցիային:

Կենդանիների կոնստիտուցիան կամ մարմնակազմու-
թյունը պայմանավորված է հյուսվածքների մորֆոլոգիական
կառուցվածքով և նրանց բիոքիմիական և բիոֆիզիկական ու-
րակով:

Ոչխարների կոնստիտուցիայի և մթերատվության միջև
կորելացիոն կապը ուսումնասիրել է պրոֆեսոր Պ. Ն. Կուլեշո-
վը: Ըստ նրա, ոչխարների բրդատու ցեղերի մաշկը և ոսկրա-
կազմը ուժեղ զարգանում են: Մասաուս ցեղերի՝ մսային և
ճարպային հյուսվածքները լավ են զարգանում, իսկ մաշկը և
ոսկրակազմը՝ թույլ:

Պրոֆեսոր Կուլեշովը առանձնացնում է կոնստիտուցիայի
չորս տիպ. կոպիտ, նուրբ, խիտ կամ չոր և փխրուն: Այստեղ
պետք է ավելացնել նաև ամուր կոնստիտուցիա:

Կոպիտ կոնստիտուցիան բնութագրվում է ուժեղ զարգա-
ցած հաստ մաշկով, կոպիտ բրդով ու ոսկրակազմով: Շարակ-
ցական և ճարպային հյուսվածքները թույլ են զարգացած:

Ամուր կոնստիտուցիայով կենդանիները առողջ են, ու-
նեն ամուր ոսկրակազմ, խիտ մաշկ, ենթամաշկային և ճար-
պային հյուսվածքները բավարար են զարգացած: Լավ են դի-
մանում զանազան հիվանդություններին:

Նուրբ կոնստիտուցիան բնութագրվում է բարակ մաշկով
ու նուրբ ոսկրակազմությամբ, ունի նուրբ, շատ բարակ և նո-
սր բուրդ:

Խիտ կամ չոր կոնստիտուցիայով կենդանիների մաշկի
տակի և ներքին օրգանների շարակցական հյուսվածքները
թույլ են զարգացած. թույլ է զարգացած նաև ճարպային
հյուսվածքը, մկանները խիտ են ու լավ ձևավորված, մաշկը
ծածկված է խիտ բրդով:

Փխրուն կոնստիտուցիան բնութագրվում է ենթամաշկաշին և ներքին օրգանների շարակցական հյուսվածքների ուժեղ զարգացմամբ, ուժեղ վարդացած է նաև ճարպալիճ հյուսվածքը, մաշկը փափուկ է, փխրուն, բուրդը նոսր է և երկար։ Մարմնակազմությունն ուսումնասիրելու ժամանակ հաշվի է առնվում կենդանու մեղավի բարձրությունը, կրծքի խոռոչությունը, լայնությունը, մեջքի երկարությունն ու ուղղությունը, սրբանի երկարությունը, լայնությունը, կախընկածությունը և այլն։

Կենդանուն գնահատելիս մարմնակազմությունը համեմատվում է տվյալ ցեղի ստանդարտի հետ։ Օրինակ, բրդատու ոչխարների, մերինոսների մաշկը ցանկալի է, որ լինի նուրբ և խիտ, որովհետև նուրբ և խիտ մաշկի բուրդը լինում է բաժակ։ Նուրբ և փխրուն մաշկը հատուկ է մսային ուղղություն ունեցող ոչխարներին։

Մերինոս ցեղի ոչխարների ոսկրակազմը ուժեղ զարգացած է, իսկ մսատուներինը նրանց վաղահասության հետեանքով լինում է կարճ ու թեթև։

Բոլոր ցեղերի և տարբեր մթերատվություն ունեցող ոչխարների սրբանը ցանկալի է, որ լինի երկար և ուղիղ։ Արատավոր է համարվում ուղիղ գծից թեքված սրբանը, որը կոչվում է կախ ընկած։ Կախ ընկած սրբան ունեցող ոչխարներին, հատկապես խոյերին, խոտանում են։

Վերջավորությունների դրվածքը նորմալ է համարվում, երբ կենդանուն դիմացից նայելիս առջևի վերջավորությունները ծածկում են հետևի վերջավորություններին։ Վերջավորությունների ճիշտ դրվածքը խոշոր նշանակություն ունի ազատ շարժելու և երկար տարածություններ անցնելու համար։

ԲՈՒՆՄԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ

Ոչխարաբուծության մեջ բուծման մեթոդները առանձնապես շնորհաբերվում գյուղատնտեսական մյուս կենդանիների բուծման մեթոդներին։ Ոչխարաբուծության բնագավառում բուծման այս կամ այն մեթոդի կիրառման նպատակն է ըստանալ նորագեղմ և կիսանրբագեղմ ոչխարներ ու նրանց բաժակավել։

Ոչխարաբուծության մեջ գոյություն ունի բուծման երկու հիմնական մեթոդ, զտացեղ (մաքուր) բուծում և տրամախաշում։

Զտացեղ (մաքուր) բուծում։ Զտացեղ բուծման ժամանակ ընտրում են միևնույն ցեղին պատկանող խոյ և մաքի։

Զտացեղ բուծումը ստացվում է կուլտուրական, բարձր մթերատու ոչխարներ ունեցող տոհմային տնտեսություններում։ Այդ մեթոդը կարելի է կիրառել նաև ցածր մթերատու ցեղերի բուծման ժամանակ, սակայն այդ դեպքում ցեղի բարելավումը և մթերատվության բարձրացումը կպահանջի շատ երկար ժամանակ։ Գրա համար էլ ցեղերի բուծման համար այդ մեթոդը ձեռնառու չէ։

Բուծման հիմնական նպատակն է տարեցտարի կատարելադործել ցեղը, բարձրացնել մթերատվությունը։ Զտացեղ բուծման ժամանակ, որպեսզի միշտ ստացվի դրական արդյունք, անհրաժեշտ է, որ ցեղը շատ տարածվի, ունենալ մեծ գլխաքանակ։ Սա հնարավորություն է տալիս կատարել ազատ ընտրություն, խոտանել ցածր մթերատու, ծեր, ինչպես նաև վատ էքստերյերով ոչխարներին։ Որպեսզի բարձրացվի կենդանու մթերատվությունը, պետք է ցեղի ներսում ունենալ տարբեր ուղղության գծեր։

Անսամաբուծության մեջ գիծ ասելով հասկացվում է միևնույն ցեղին պատկանող այն խումբ կենդանիները, որոնք սենեն ընդհանուր ծագում, միանման արատորոշականություն և մարմնակազմության տիպ։ Երբ խումբը մայրական ծագում ունի, կոչվում է ընտանիք, իսկ եթե հիմնադիրը եղել է խոյը, կոչվում է գիծ։

Տրամախաշում։ Տրամախաշման ժամանակ մի ցեղի մաքին զուգավորում են այլ ցեղի խոյով։

Ստացված կենդանիներն ունենում են խախտված ժառանգականություն և կոչվում են խառնածիններ։ Տրամախաշման շնորհիվ կարճ ժամանակամիջոցում բարելավվում է ցեղը, բարձրանում մթերատվությունը։ Բուծման այս մեթոդը լայն կերպով կիրառվում է տեղական ցածր մթերատու ոչխարներին լավացնելու համար։ Անհրաժեշտ է նշել, որ դրական արդյունք է ստացվում միայն այն դեպքում, երբ խառ-

նաժիհներին համար ստեղծվում են կերակրման ու խնամքի լավագույն պայմանները:

Ոչխարաբուծության մեջ կիրառվում են տրամախաչման հետևյալ մեթոդները.

Վերափոխական կամ կլանողական,

Վերարտադրողական կամ բուծարանային,

Արդյունաբերական,

Արյան ներարկման:

Վ ե ր ա փ ո խ ա կ ա ն տ ր ա մ ա խ ա չ ու մ: Այս տրամախաչման հիմնական նպատակն է ցածր մթերատու ցեղի արմատական վերափոխումը այլ բարձր մթերատու ցեղով: Տրամախաչումը շարունակում են այնքան սերունդ, որ լավացող ցեղը իր արտաքին տեսքով, արտադրողականությամբ և ժառանգական հատկություններով նմանվի լավացնող ցեղին: Վերափոխական տրամախաչումը լայնորեն կիրառվում է տեղական կոպտաբուրդ ոչխարների բարելավման համար: Որքան ուշադիր է կատարվում խառնացեղ ոչխարների ընտրությունը, այնքան ավելի կարճ ժամանակամիջոցում է լավացվում ցեղը: Մեր կոլտնտեսություններում ոչխարների ցեղերը բարելավում են կլանողական տրամախաչման եղանակով՝ օգտագործելով հիմնականում նրբագեղմ ցեղի խոյեր (կովկասյան, սովետական մերինոս և պրեկոս), հաշվի առնելով բարելավող ցեղերի ու բարելավվող տեղական ոչխարների հատկանիշներն ու հատկությունները, դրանց բուծման շրջանների բնակլիմայական պայմանները:

Կլանողական տրամախաչման եղանակով ոչխարների երկարատև բարելավման շնորհիվ մեր կոլտնտեսությունների ոչխարաբուծական ֆերմաներում ստեղծվել են նուրբ, կիսանուրբ և կիսակոպիտ բրդածածկ ունեցող խառնացեղ ոչխարներ: Նուրբ բրդածածկով ոչխարները մեծ մասամբ կլանողական տրամախաչումից ստացված բարձր սերունդի խառնացեղեր են: Խառնացեղ ոչխարներն իրարից տարբերվում են ոչ միայն բրդածածկով, այլև տնտեսապես օգտակար մի շարք այլ հատկություններով ու հատկանիշներով բրդատվությամբ,

խոշորությամբ, բուծման պայմաններին հարմարվելու ընդունակությամբ, միջավայրի աննպաստ պայմանների նկատմամբ դիմացկունությամբ:

Նուրբ բուրդ ունեցող խառնացեղ ոչխարները, որոնք ստացվել են նրբագեղմ խոյերի հետ երկարատև կլանողական տրամախաչման շնորհիվ, կոնստիտուցիայով, մարմնակազմությամբ մոտ են կանգնած բարելավվող նրբագեղմ ցեղերին, իսկ կիսանուրբ բուրդ ունեցող ոչխարներն այդ տեսակետից մոտ են կանգնած բարելավվող ցեղերին:

Մեր հանրապետության ոչխարաբուծության բարելավման համար ընդունված հայրենական կովկասյան նրբագեղմ, սովետական մերինոս ցեղերը ստեղծվել են ու այնուհետև այդ ցեղերի ոչխարները բուծվել են հիմնականում Հյուսիսային կովկասի լայնատարած չոր տափաստաններում ու հիանալի կերպով համակերպվել այդ պայմաններին: Մեր հանրապետությունում ոչխարների բուծման պայմանները զգալիորեն տարբերվում են Հյուսիսային կովկասի պայմաններից: Դրա հետևանքով էլ բարձր սերնդի խառնացեղ ոչխարները, որոնք իրենց հատկություններով նմանվում են լավացնող ցեղերին, դժվար են համակերպվում նոր պայմաններին, խոնավ ու ցուրտ եղանակներին (հատկապես ամառային արոտներում), քարքարոտ խիսա կտրտված մակերեսով արոտավայրերին և միաժամանակ ավելի պահանջկոտ են կերի ու պահվածքի պայմանների նկատմամբ: Հետևապես, նուրբ բուրդ ունեցող բարձր սերունդի խառնացեղ ոչխարների բուծումը մեր հանրապետության պայմաններում պակաս արդյունավետ է, նպատակահարմար է բուծել կիսանրբագեղմ ոչխարներ, որոնց բրդատվությունը բավարար է, լավ են հարմարվում տեղի պայմաններին:

Վերաբուծողական տրամախաչում: Վերարտադրական կամ բուծարանային տրամախաչման նպատակն է երկու կամ ավելի ցեղեր տրամախաչելով ստանալ մի նոր ցեղ: Մեր տրամախաչման համար վերցնում են երկու ցեղ, կոչվում է պարզ վերարտադրական տրամախաչում, երկուսից ավելի դեպքում՝ բարդ տրամախաչում:

Տրամախաչվում են երկու կամ ավելի ցեղեր, և տրամա-

խաշումը շարունակվում է մինչև ցանկալի տիպի սերնդի ստանալը, որից հետո խառնածինները բուծում են «ինքն իր մեջ»:

Այս տրամախաչման հիմնական նպատակն է ստեղծել նոր խումբ, որն իր մեջ համատեղի սկզբնական ցեղի լավագույն հատկանիշները և աչքի ընկնի բարձր մթերատվությամբ:

Վերարտադրական տրամախաչման մեթոդով են ստեղծվել կովկասյան, ասկանիական և մի շարք հայրենական բարձր մթերատու ոչխարների ցեղեր: Տեղական ցածր մթերատու ցեղը տրամախաչում են բարձր մթերատու մեկ կամ մի քանի ցեղերով. այս դեպքում ստացված սերունդը, կերակրման ու խնամքի լավագույն պայմաններում աճեցնելու դեպքում, դերազանցում է ցածր մթերատու ցեղին և շատ է մոտենում լավացնող ցեղին:

Մեր հանրապետության խառնացեղ ոչխարները բարելավվում են վերարտադրական տրամախաչման մեթոդով:

Կիսանրբագեղմ ոչխարների նոր տիպեր ստեղծելու ամենաճիշտ ուղին նրբագեղմ գտացեղ արտադրողների ու տեղական կոպտաբուրդ մայր ոչխարների միջև կլանողական տրամախաչման անցկացումն է՝ մինչև ցանկալի տիպի միատարր կիսանուրբ բուրդ ունեցող ոչխարների ստացումը, որը սովորաբար լինում է երկրորդ սերնդում: Այնուհետև ստացված կիսանուրբ բրդով ոչխարների միջև անցկացնում են վերարտադրական տրամախաչում:

Այդպես է ստեղծվել հայկական կիսանրբագեղմ ճարպապոչավոր ոչխարների նոր ցեղախումբը, որոնց բրդատվությունը բավարար է, կենդանի քաշը բարձր, կոնստիտուցիան ամուր, պտղատվությունն ու կաթնատվությունը բավարար և հիանալի են հարմարվում բուծման պայմաններին: Խառնացեղ ոչխարների բարձր մթերատու նոր տիպեր են ստացվել Գորիսի, Ստեփանավանի, Սպիտակի շրջաններում:

Արդյունաբերական տրամախաչում: Այս մեթոդը հիմնականում կիրառում են ապրանքային ֆերմաներում: Արդյունաբերական տրամախաչման ժամանակ օգտագործում են երկու ցեղ: Տրամախաչումից ստացված առաջին սերնդի խառնածինները լինում են իարթամ և կենսունակ, դրանց պահում

են միս ստանալու համար: Պետք է նշել, որ տրամախաչման այդ մեթոդը ոչխարաբուծության մեջ շատ չի տարածված, քանի որ մեր առաջ խնդիր է դրված լայնորեն զարգացնել նրբագեղմ և կիսանրբագեղմ ոչխարաբուծությունը: Արդյունաբերական տրամախաչումը շատ է տարածված խոզաբուծության մեջ:

Արյան ներառկման մեթոդ: Տրամախաչման այս մեթոդի նպատակն է ցեղի որևէ հատկանիշի լավացում: Արյան ներարկմամբ տրամախաչման ժամանակ լավացնող ցեղի արտադրողը օգտագործվում է միայն մեկ անգամ, այսինքն՝ մինչև առաջին սերնդի ստացվելը: Հետագայում խառնացեղ մաքիները զուգավորում են լավացվող ցեղի արտադրողներով այնպես, ինչպես մաքուր բուծման ժամանակ: Բրդի որակը լավացնելու համար ավթայան ցեղը մեկ անգամ տրամախաչվել է ավստրալիական մերինոսով:

Տրամախաչման արյան ներարկման մեթոդը կարելի է օգտագործել ոչխարաբուծական տոհմային ֆերմաներում բարձր մթերատու ցեղերն էլ ավելի բարելավելու համար:

ՔՈՒՄԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ ԱՊՐԱՆԵԱՅԻՆ ԵՎ ՏՈՇՄԱՅԻՆ ՖԵՐՄԱՆԵՐՈՒՄ

Ոչխարների բուծմամբ զբաղվում են ոչխարաբուծական ապրանքային, տոհմային, ինչպես նաև գիտահետազոտական հիմնարկների տոհմային ֆերմաները:

Տոհմային ֆերմաների հիմնական նպատակն է պահպանել ցեղը և արտադրել տոհմային մատղաշներ ցեղի համալրման ու ապրանքային ֆերմաներին տոհմային արտադրողներ մատակարարելու համար: Տոհմային ֆերմաներում պետք է կիրառել մաքուր բուծում:

Գիտահետազոտական հիմնարկների տոհմային փորձնական ֆերմաներում, որտեղ զբաղվում են նոր ցեղերի ստացմամբ և գոյություն ունեցող ցեղերի կատարելագործմամբ, կիրառվում են բոլոր տեսակի բուծման մեթոդները: Այստեղ հատկությունների ամրապնդման համար կիրառվում է նաև ազգակցական բուծում:

Ապրանքային ֆերմաներում տարվող տոհմային աշխատանքների նպատակն է ոչ թե այս կամ այն տիպը ստեղծել կամ կատարելագործել, այլ բարելավել ոչխարների մթերատու հատկությունները: Մեր հանրապետության ապրանքային ֆերմաներում ներկայումս ընտրությունը կատարվում է հաշվառանելի կիսանրբազեղմ խառնացեղ ոչխարների միայն կարևորագույն հատկությունները՝ կոնստիտուցիայի ամրությունը, բրդի երկարությունը, բրդի խտությունը և բնույթը, ոչխարների խոշորությունը և այլն: Այդպիսի հոսերում զույգ-ընտրությունը կատարվում է ոչ թե անհատական, այլ խմբային ձևով:

ԶՈՒԳԱՎՈՐՄԱՆ ԿԱՄՊԱՆԻԱՅԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ՈՒ ԱՆՅԱՑՈՒՄԸ

Շատ զառ ստանալու, ինչպես նաև ոչխարների ստերջության վերացման առաջին պայմանը զուգավորման կամպանիայի հաջող կազմակերպումն ու անցկացումն է:

Զուգավորման ենթակա ոչխարները պետք է լինեն նորմալ գերություն և լավ կազդուրված: Դրա համար նախքան այդ կամպանիայի սկսելը և ընթացքում պետք է ոչխարներին լավ կերակրել ու խնամել: Եթե հոտի մեջ կան նիհար ոչխարներ, որոնք ունեն տոհմային նշանակություն, նախօրոք հարկավոր է առանձնացնել և լավ կերակրել: Արտադրող խոյերին նույնպես պետք է նախապատրաստել զուգավորման կամպանիային, քանի որ ստերջության վերացման դրծում նրանք առաջնակարգ դեր են խաղում: Շատ հաճախ է պատահում, որ խոյերը չեն աշխատում և սեռական ցանկության եկած մաքիները մնում են առանց սերմնավորման, որը պատճառ է դառնում ստերջության:

Խոյերի սեռական ակտիվությունը, ինչպես նաև սերմնահեղուկի որակը բարձրացնելու համար կերաբաժնի մեջ անհրաժեշտ է մտցնել սպիտակուցներով, վիտամիններով և հանքային նյութերով հարուստ կեր:

Արտադրող խոյերի կերաբաժինը պետք է բաղկացած լինի 2—3 կգ լավորակ խոտից և 0,5 կգ խտացրած կերից: Զուգավորման կամպանիայից 1,5—2 ամիս առաջ, խոյերի օրվա

կերաբաժնի մեջ պետք է ավելացնել խտացրած կերերի քանակը՝ 30—100 կգ կենդանի քաշով խոյին, որն օրական կատարում է շրթ ծածկ, պետք է տալ՝ 1,5 կգ խոտ, 0,8—1,0 կգ վարսակ, 0,2 կգ քուսպ, 0,1—0,2 կգ թեփ, արյան ալյուր, քաղցրալյուր և այլն:

Զուգավորման կամպանիայի ժամանակ, խոյերին ինտենսիվ օդափոխման դեպքում, կերաբաժնի մեջ հարկավոր է մտցնել նաև կենդանական ծագում ունեցող սպիտակուցային կերեր՝ 2—3 ձու, 1—2 լիտր զտած կաթ:

Ոչխարների զուգավորման կամպանիան ընդհանրապես անց է կացվում ամռանը և աշնանը, դրա համար 1,5—2 ամիս առաջ 4—5 ամսական գառներին անջատում են մաքիներից, միաժամանակ ըստ սեռի բաժանում են խմբերի՝ էգեր ու արուներ: Գառները սեռական ցանկության են գալիս 6—8 ամսական հասակում: Սակայն դա չի նշանակում, որ այդ հասակում կարելի է զուգավորել: Եթե այդ հասակում զուգավորեն, ապա նրանց աճն ու զարգացումը կդանդաղի. բացի այդ, նրանցից կստացվեն թույլ և փոքր գառներ: Ոչխարներին զուգավորման կարելի է թողնել տնտեսական հասունացումից հետո, այսինքն՝ 1,5 տարեկան հասակում: Եթե առաջին սեռացունկության ժամանակ կենդանին չի բեղմնավորվում, ապա այն կրկնվում է 10—16 օր հետո: Սեռացանկությունը տևում է 18—36 ժամ: Ցանկության եկած ոչխարներին հայտարարում են փորձախոյերի միջոցով: Փորձախոյը մոտենալիս ցանկության եկած մաքիները չեն փախչում և խոյի ցատկումների ժամանակ հանգիստ կանգնում են:

Ոչխարների բեղմնավորման տոկոսը և բազմապտղատվությունը բարձրացնելու համար խորհուրդ է տրվում սեռացանկության եկած մաքուն մեկ ցանկության շրջանում սերմնավորել 2 անգամ (առավոտյան և երեկոյան), որի դեպքում բեղմնավորվում են երկու և ավելի ձվաբջիջներ:

ԶՈՒԳԱՎՈՐՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԱՆՑԱՑՄԱՆ ՑԵՆԱԿԱՆ

Ոչխարաբուծության մեջ գոյություն ունի զուգավորման երկու եղանակ՝ բնական զուգավորում և արհեստական սերմնավորում:

Քնական զուգավորումը լինում է՝ ազատ, հարեմային, դասային և ձեռնաքաշ:

Ազատ զուգավորման ժամանակ խոյերը մաքիների հոտում ազատ շրջում են ու ցանկության եկած մաքիներին ծածկում: Այս դեպքում տոհմային աշխատանք տանել հնարավոր չէ, քանի որ հայտնի չէ, թե ո՞ր խոյով ո՞ր մաքին է ծածկվել: Բացի այդ, պահանջվում է ունենալ շատ խոյեր, որովհետև յուրաքանչյուր խոյի ծանրարեւնվածությունը կազմում է 25—30 մաքի: Բացի դրանից, ազատ զուգավորման ժամանակ խոյերը ծածկելով հիվանդ մաքիներին, վարակում են նաև առողջներին:

Դասային զուգավորում: Այս եղանակով զուգավորելիս միևնույն դասի մի խմբի մաքիների համար առանձնացվում են խոյեր, որոնք շրջում են մաքիների հետ և սեռացանկություն հայտնաբերածներին ծածկում: Զուգավորման այդ ձևը նույնպես չի կիրառվում, որովհետև հնարավոր չէ տոհմային աշխատանք տանել: Բացի այդ, պահանջվում են շատ թվով խոյեր:

Հարեմային զուգավորում: Այս զուգավորման ժամանակ 25—30 գլուխ մաքիներից կազմում են խմբեր: Ամեն խմբի համար ամրացնում են մեկ խոյ, որն ամբողջ զուգավորման շրջանում լինում է այդ խմբի մեջ և ցանկության եկած մաքիներին ծածկում: Այս եղանակը ևս չի կիրառվում, քանի որ պահանջվում է շատ բանվորական ուժ և գիշերը մաքիներին պահելու համար բաժանմունքներ:

Ձեռնաքաշ զուգավորում: Ձեռնաքաշ զուգավորման ժամանակ փորձախոյերի միջոցով հայտաբերում են սեռացանկության եկած մաքիներին և ծածկում համապատասխան ընտրված խոյերով: Այս եղանակի դեպքում հնարավոր է տանել տոհմային ճիշտ աշխատանք:

ԱՐՀԵՍՏԱԿԱՆ ՍԵՐՄՆԱՎՈՐՈՒՄ

Արհեստական սերմնավորման մեթոդը ստեղծվել և կատարելագործվել է Սովետական Միությունում և լայն տարածում է գտել ոչխարաբուծության մեջ:

Արհեստական սերմնավորման առավելությունն այն է, որ հնարավոր է բարձր մթերատու արտադրող խոյերին ավելի ռացիոնալ օգտագործել, այսինքն՝ զուգավորել շատ թվով մաքիներ: Եթե ձեռնաքաշ զուգավորման ժամանակ մեկ արտադրող խոյի ծանրարեւնվածությունը սեզոնի ընթացքում կազմում է 30—100 մաքի, ապա արհեստական սերմնավորման եղանակով կարելի է զուգավորել 300—500 մաքի:

Առաջավոր ոչխարաբուծները մեկ արտադրողի սերմնահեղուկով մեկ սեզոնում սերմնավորում են մինչև 17681 մաքի:

Սովետական գիտնականները մշակել են մեթոդ սերմնահեղուկը երկարատև պահպանելու և տեղափոխելու հեռու տարածությունների վրա: Օրինակ, Խերսոնի մարզի Ասկանիանովայի տնտեսությունից բարձր մթերատու արտադրող խոյերի սերմնահեղուկը տեղափոխել են մինչև Զիտայի մարզը և Ղազախստանի հանրապետություն:

Արհեստական սերմնավորման շնորհիվ հնարավոր է արագ բարձրացնել տոհմային ունասնապահությունը, կրճատել խոյերի գլխաքանակը, նրանց վրա կատարվող ծախսումներն ու բանվորական ուժը:

Արհեստական սերմնավորման եղանակով մեր Միությունում 1930—1940 թթ. տեղական կոսյուպբուրդ ոչխարները բարելավվում էին նորագեղմ խոյերով. մինչդեռ այդ ժամանակ նորագեղմ խոյերի քանակը չէր բավարարում:

Սերմնավորման ժամանակ ոչխարները զերծ են մնում սեռական ճանապարհով տարածվող հիվանդություններից:

Ոչխարների արհեստական սերմնավորումն անցկացնելու համար կուտնտեսություններում ու սովխոզներում կազմակերպում են արհեստական սերմնավորման կույաններ: Կույանտեսային և սովխոզային արհեստական սերմնավորման կայանները կարող են ունենալ իրենց սեփական խոյերը, իսկ եթե չունեն, այդ դեպքում բարձր մթերատու արտադրող խոյերի սերմնահեղուկը ստանում են պետական արհեստական սերմնավորման կայաններից:

Արհեստական սերմնավորման կայաններում աշխատանքը կազմակերպելու համար նախատեսվում է երեք մարդ՝ արհեստական սերմնավորման տեխնիկ, հովիվ՝ արտադրող խոյերին

խնամելու ու պահելու համար և սանիտար, Որպես տեխնիկ-սերմնավորողներ կարող են աշխատել այն անձինք, որոնք անցել են արհեստական սերմնավորման դասընթացները և ունեն վկայական:

Արհեստական սերմնավորման տեխնիկը պարտավոր է

1. Ապահովի ոչխարների արհեստական սերմնավորման պլանի կատարումը:

2. Հսկի ցանկության եկած ոչխարների հայտնաբերումը և արտադրող խոյերի կերակրմանն ու խնամքին:

3. Ապահովի սերմնահեղուկի ստացումը, որակի գնահատումը և ոչխարների սերմնավորումը:

4. Հսկի արհեստական սերմնավորման կայանի գույքի և սանիտարական վիճակի պահպանմանը:

ԱՐՀԵՍՏԱԿԱՆ ՍԵՐՄՆԱՎՈՐՄԱՆ ԿԱՑԱՆՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՍԱՐՔԱՎՈՐՈՒՄԸ

Արհեստական սերմնավորման կայանները կառուցվում են ՍՍՀՄ Գյուղատնտեսության մինիստրության կողմից հաստատված տիպային նախագծով:

Կայանը պետք է ունենա լաբորատորիա, մանեթ (սերմնավորում կատարելու համար), չսերմնավորված, սերմնավորված ոչխարների և խոյերի բաժանմունքներ:

Նշված բաժանմունքները պետք է լինեն ընդարձակ, դռները այնպես դասավորված, որ հնարավոր լինի անարգել կերակրվող ոչխարներին տեղափոխել:

Լաբորատորիայի ջերմապոլիճանը սերմնավորման ժամանակ պետք է լինի մոտ 20° , տատանումները՝ $18-25^{\circ}$, ջերմաստիճանի խիստ իջեցումը և բարձրացումն անթույլատրելի է, որովհետև աղդում է սերմի որակի վրա:

Սերմնավորման կայանը պետք է լինի չոր և լուսավոր, Այն մասում, որտեղ տեխնիկ-սերմնավորողն է աշխատում, հետևի պատին, հատակից $0,5$ մ բարձրության վրա պետք է լինի 1 Բմ մակերեսից ոչ պակաս լուսամուտ:

Սերմնավորումը նորմալ անցկացնելու համար անհրաժեշտ է լաբորատորիայում ունենալ արհեստական սերմնավորման

հրահանգում նախատեսված բոլոր գործիքներն ու նյութերը:

Գործիքների և նյութերի նախապատրաստումը, Սերմնահեղուկի ստացման, պահպանման և ներարկման համար օգտագործվող բոլոր գործիքներն ու պիտույքները պետք է լինեն մաքուր, չոր և վարակազերծված:

Նոր պտացված սարքավորումը և գործիքները անհրաժեշտ է խնամքով վանալ, մաքրել յուղանյութերից, փոշուց և նրսավածքներից, որը վուկանիզացիայից հետո մնում է ռետինի իրերի վրա, և մաքրելուց հետո վարակազերծել:

Բոլոր մաքուր գործիքները, նյութերը և քիմիկատները անհրաժեշտ է պահել փակ պահարանում: Այդ պահարանում որևէ այլ դեղանյութ և ախտահանիչ նյութ պահել չի թույլատրվում:

Գործիքները վանալու համար գործածել ածխաթթվային սոդայի $2-3\%$ -անոց լուծույթ, կամ կալցիացված սոդայի $1-1,5\%$ -անոց լուծույթ: Լվանում են խոզանակով կամ ապակյա ձողիկի վրա փաթաթած բամբակով, լվանալուց հետո շորացնում: Նախքան օգտագործելը սարքավորման յուրաքանչյուր առարկա վառակազերծում են հետևյալ կերպ.

ա) Արհեստական հեշտոցը վարակազերծում են 96° ռեկտիֆիկատ սպիրտով ծծված բամբակի խծուծով ներսից և օրսից շփելով կամ $3-4$ րոպե եռացող ջրի մեջ ընկղմելով:

բ) Սերմնադուրիչները կարելի է վարակազերծել սպիրտով կամ ջրի մեջ եռացնելով: Սպիրտով մշակելիս սերմնադուրիչները լվանում են մինչև 65° նոսրացված սպիրտով ու այնուհետև մի քանի անգամ լվանում 1% քլորային նատրիումի լուծույթով:

գ) Մետաղյա հեշտոցային հայելիները, ունեղիները վարակազերծում են ուղիղ բոց ունեցող սպիրտայրոցների վրա:

դ) Ապակյա անոթները վարակազերծում են եռացնելով:

ե) Յուրաքանչյուր $2-3$ օրը մեկ անգամ վաղելիներ պարտադիր կերպով ստերիլիզացնում են: Վաղելիները լցված հրդեհաթմբի խցանով փակված անոթի իջեցնում են ջրով լցված կաթնաջրի մեջ: Սրվակի տակ դնում են բամբակ և ապա ջուրը բացնում 20 րոպե:

զ) 65° սպիրտը պատրաստում են 96° 68 սմ³ սպիրտի և

22 սմ³ եռացրած ու ֆիլտրած ջուրը իրար խառնելով: Սպիտակ ու ծեղուկները ստուգում են սպիրտաշափով:

է) Քլորային նատրիումի մեկ տոկոսանոց լուծույթը պատրաստում են ամեն օր՝ նախապես եռացրած և ֆիլտրած խմելու ջրով, մեկ լիտր ջրի մեջ լուծելով 10 գ քլորային նատրիում:

ը) Սոդայի լուծույթը պատրաստում են 20—30 գ ածխաթթվային սոդան մեկ լիտր գոլ ջրի մեջ լուծելով, իսկ կալցիացված սոդան 10—15 գ մեկ լիտր ջրի մեջ:

Արտադրող խոցերից սերմնահեղուկ ստանում են արհեստական հեշտոցով: Աշխատանքից առաջ անհրաժեշտ է ստուգել արհեստական հեշտոցի սարքին լինելը:

Սերմնահեղուկ ստանալու համար արհեստական հեշտոցը նախապատրաստում են հետևյալ կերպ.

- ա) մաքրում,
- բ) վարակազերծում,
- գ) ջրի լցնում,
- դ) սերմընդունիչի միացում,
- ե) վազելինով օծում,
- զ) օդի փչում,
- է) ջերմաստիճանի ստուգում:

Մաքրված արհեստական հեշտոցի մեջ լցնում են 50—55° 150—180 սմ³ ջուր: Այնուհետև հեշտոցի ծայրերից մեկի մեջ մտցնում են ապակյա սերմընդունիչը 2—3 սմ խորությամբ:

Ներսի խողովակը ապակյա ձողիկի միջոցով ամբողջ երկարությամբ օծում են մաքուր վազելինով, բացառությամբ սերմընդունիչի կողմը ընկած մի փոքր մասից (2—4 սմ), որից հետո միջապատյա խողովակի մեջ ռետինե բալոնի միջոցով փչում են այնքան օդ, որ ներսի խողովակի պատերը իրար միանան: Նախքան սերմնահեղուկ ստանալը, արհեստական հեշտոցի ջերմությունը պետք է լինի 40—42°: Արտադրող խոցից սերմնահեղուկ ստանալուց անմիջապես հետո արհեստական հեշտոցը շրջում են սերմընդունիչի կողմով դեպի ներս, բայց են թողնում օդ, զգուշությամբ հանում սերմընդունիչը ու անմիջապես ծածկում ապակյա կափարիչով:

Սերմնահեղուկը ստանալուց հետո տեխնիկ-սերմնավոր

րողը մանրադիտակով ստուգում է սերմնահեղուկի որակը (200—300 անգամ խոշորացմամբ):

Նոր ստացված սերմնահեղուկի որակը ստուգում են 18—25° ջերմության առակ, իսկ պահպանված սերմի որակը, որը ստացվում է պետական արհեստական սերմնավորման կայաններից, 38—40° տակ: Պահպանված սերմնահեղուկի որակը ստուգելիս նոսրացնելու համար մեկ կաթիլի վրա պետք է ավելացնել լիմոնաթթվային նատրիումի 3%-անոց լուծույթ կամ քլորային նատրիումի 1%-անոց լուծույթի 1—2 կաթիլ:

Մանրադիտակով դիտելիս սերմնահեղուկը գնահատում են սերմնաբջջների քանակով և շարժունությամբ:

Երբ սերմնահեղուկը խիտ է, նշանակում են «խ» տառով, իսկ նոսրը՝ «ն»-տառով:

Հստ շարժունության սերմնահեղուկը գնահատում են 10 բալային սիստեմով: 10 բալ ստանում է այն սերմնահեղուկը, որի բոլոր սպերմատոզոիդներն ունեն առաջընթաց շարժում, 09 բալ՝ երբ 10 սպերմատոզոիդներից 9-ը առաջընթաց շարժում և այլն:

Ոչխարներից թույլատրվում է սերմնավորել խիտ և 0,8 բալից ոչ պակաս առաջընթաց շարժում ունեցող սպերմատոզոիդներով:

Սերմնահեղուկի որակը գնահատելուց հետո տեխնիկ-սերմնավորողը մաքրում է ոչխարի արտաքին սեռական օրգանները, որից հետո վարակազերծված հայելիով զննում հեշտոցը: Եթե հիվանդության նշաններ չկան, հայելու զգուշ շարժումով գտնում է արգանդի վզիկը և շարիցով սերմնահեղուկը ներարկում արգանդի վզիկի մեջ:

Չնոսրացված սերմնահեղուկով ոչխարներին սերմնավորելու ժամանակ յուրաքանչյուր ոչխարին ներարկում են 0,03—0,05 սմ³, իսկ երբ նոսրացված է՝ 0,1 սմ³,

Ամեն մի ոչխարին սերմնավորելուց հետո շարիցը և հայելին մաքրում են:

Արհեստական սերմնավորման կայանում աշխատանքի հաշվառում տանելու համար պետք է լինեն հետևյալ փաստաթղթերը:

1. Մաքիները առաջիկա զուգավորման կամպանիայի ընթացքում խոչընդոտում ամրացնելու տեղեկագիր:

2. Արտագործող խոյների օգտագործման հաշվառման քարտեր:

3. Ոչխարների արհեստական սերմնավորման մատյան:

4. Ոչխարների արհեստական սերմնավորման ընթացքի հաշվետվության ձևեր և այլն:

ՈՋԵԱՐՆԵՐԻ ԲՈՆԻՏԱՎՈՐՄԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ԵՎ ԱՆՅԱՑՈՒՄԸ

Ոչխարների բոնիտավորումն անց են կացնում գարնանը իրազեկ մի քանի օր առաջ, մեկ տարեկան հասակում, երբ հնարավոր է կենդանուն գնահատել ըստ հիմնական մթերավորության:

Բոնիտավորմանը անհրաժեշտ է նախօրոք նախապատրաստվել, ընտրել այնպիսի տեղ, որ հեշտ լինի գնահատելու և անհրաժեշտ գործիքները, փաստաթղթերն ու նյութերը նախապատրաստել բոնիտավորումն սկսելուց 15—20 օր առաջ:

Բոնիտավորումը կատարում է բոնիտոր-զոոտեխնիկը, որը ոչխարներին գնահատում է ըստ նրանց մթերատվության հատկանիշների ու տոհմային արժանիքների՝ անմիջականորեն դիտելու միջոցով:

Բոնիտավորման հիմնական խնդիրն է՝

1. Ոչխարաբուծության ցանկալի ուղղությանը համապատասխանող լավագույն կենդանիների ընտրության և ոչխարներին դասերի բաժանելով ապահովել խոյերի ու մաքիների էուլյզընտրությունը, որպեսզի հետագա սերունդներում ստացվեն լավագույն, բարձր մթերատու կենդանիներ:

2. Գնահատել նախորդ էուլյզընտրության արդյունքները և որոշել նոր ստացված յուրաքանչյուր սերնդի որակական փոփոխությունները: Դասերի բաժանելով անհրաժեշտ է ապահովել տարբեր կոնստիտուցիոն տիպեր և մթերատվություն ունեցող կենդանիների կերակրումն ու պահպանումը, ընտրովի առաջին դասի կենդանիների համար ստեղծել լավագույն պայմաններ: Տոհմային աշխատանքի սկզբում բոնիտավորման են ենթարկում տնտեսություններում եղած մեկ տարեկան և ավելի

լի հասակ ունեցող այն բոլոր կենդանիներին, որոնք պիտանի են բազմացման: Հետագայում ամեն տարի բոնիտավորման են ենթարկվում.

ա) այն հասակավոր կենդանիները, որոնք պիտանի են բազմացման, բայց առաջներում բոնիտավորման չեն ենթարկվել,

բ) մեկ տարեկան բոլոր խոյերն ու շիշակները,

գ) երկու տարեկան բոլոր այն խոյերն ու մաքիները, որոնք անցյալ բոնիտավորման ժամանակ առանձնացվել են ընտիր խմբում,

դ) տնտեսություն բոլոր հիմնական արտագործող խոյերը: Անհատական բոնիտավորման ենթարկվում են՝

ա) ընտիր և առաջին դասում առանձնացված կենդանիները,

բ) այն բոլոր խոյերն ու խոյիկները, որոնք առանձնացվում են տոհմային վաճառքի համար, և այն բոլոր արտագործող խոյերը, անկախ նրանց դասայնությունից, որոնք օգտագործվում են հոտում,

գ) այն մաքիները, որոնք ամրացված են խոյերին ըստ սերունդի որակի ստուգման համար,

դ) բոլոր սերունդները, անկախ նրանց դասայնությունից, որոնք ստացված են ընտիր և առաջին դասի մաքիներից:

Դասային բոնիտավորման են ենթարկում հոտի մնացած բոլոր այն կենդանիները, որոնք պիտանի են բուծման համար: Այս դեպքում կենդանիներին բաժանում են խմբերի՝ բրդի որակի և քանակի, ոչխարների խոշորության և կոնստիտուցիայի կոմպլեքս գնահատման հիման վրա: Հաշվում են տարբեր դասերում առանձնացված ոչխարների քանակը:

Նրբագեղմ ոչխարները բոնիտավորման ժամանակ բաժանում են 4-դասի: Առաջին դասից լավագույն կենդանիները, որոնք բրդատվությամբ, կենդանի քաշով 10 տոկոսով գերազանցում են 1-ի դասի համար ընդունված ցուցանիշներին, առանձնացվում են էլիտա խմբում:

Նուրբ և կիսանուրբ բուրդ ունեցող խառնածիններին ըստ իրենց մթերատվության (բրդի քանակի), բրդի բարակության, երկարության, խտության, միահավասարության, ճարպաբուրության, խոշորության և այլն, բաժանում են 5 դասի:

Մեր հանրապետությունում ընդունված կիսանրբագեղմ ուղղության ոչխարաբուծության ցանկալի տիպի համար նախկան ՍՍՀ գյուղատնտեսության մինիստրության անասնապահության գլխավոր վարչությունը և Անասնապահական-տնտեսաբուծական գիտահետազոտական ինստիտուտը մշակել են բոնիտավորման ցուցումներ, որոնք բերված են ստորև:

Հայկական կիսանրբագեղմ ճարպապոչավոր ոչխարի ցանկալի տիպը

Կոնստիտուցիան ամուր է, ոչխարներն ունեն լավ զարգացած և ամուր ոսկրակազմ, մաշկը խիտ է, առանց ծալքերի, լեռնային պայմաններում շատ շարժուն են և դիմացկուն:

Հայկական կիսանրբագեղմ ճարպապոչավոր ոչխարների մթերատվության նվազագույն պահանջները (կգ)

(Երևանի անասնաբուծական-անասնաբուծական ինստիտուտի գ/տ կենդանիների բուծման ամբիոնի ավյալներով)

	Հասակավորներ		Մեկ տարեկաններ	
	Կենդանի բաշք	բրդատվությունը	Կենդանի բաշք	բրդատվությունը
Խոյեր	90—100	5—5,5	60—65	3,5—4,0
Մաքիններ	60—65	3,5—4,0	45—50	3,0—3,5

Բրդածածկույթը կիսանուրբ է, միատարր, հավասարեցվածությունը բավարար՝ հիմնականում 56—58-րդ որակի: Երկարությունը 12 ամսյա աճի դեպքում՝ 9—10 սմ ոչ պակաս, խտությունը բավարար է, ճարպաբուրդի քանակը բավարար: Գեղմը հիմնականում կիսաբաց շտապելով է, իսկ 58-րդ որակի բուրդ ունեցողներին՝ փակ: Բուրդը սպիտակ է, մուգ բծեր կարող են լինել միայն դեմքի ու վերջավորությունների վրա: Փորի բրդակալումը գեղմային բրդով՝ բավարար է, ոտքերի

բրդակալումը հասնում է մինչև ծնկոսկրը և ցատկիչ հոգը: Գլխի բրդակալումը հաճախ հասնում է թշերի և ճակատի վրա:

Մարմնակազմությունը լավ է, մաքինների գլուխը նորմալ մեծության է և ուղիղ պրոֆիլով, իսկ խոյերինը՝ պարզ արտահայտված սապատավորությամբ: Խոյերը և մաքինները հիմնականում անեղջյուր են, խոյերը երբեմն ունենում են եղջյուրներ: Իրանը կոմպակտ է, քիչ բարձրադաս են: Կրծքի վանդակը ծավալուն է շնորհիվ նրա լավ խորության և երկարության: Մեջքը ուղիղ է, գավակը բավարար երկարության, քիչ կախ ընկած, ազդերը լավ են լցված:

Պոչը S-ձև է, լցված ճարպով, երկու կլորավուն ճարպային բարձիկներով (փոքրը մեծի վրա ընկած) և իջնում է մինչև ցատկիչ հոգը, իսկ սակավ դեպքում՝ ավելի ցածր, ճարպայուղի փաթի 60 սմ-ից ոչ պակաս է (աշնանը): Վերջավորությունները ամուր են, դրվածքը ուղիղ և կճղակների խիտ եղջրանյութով:

Պտղատվությունը՝ յուրաքանչյուր 100 մաքուց ոչ պակաս 115—120 գառ:

Կաթնատվությունը, կուրծք և պտուկներ: Կաթնատվությունը բարձր է, որն ապահովում է ոչ միայն գառների կերակրումը, այլև ապրանքային կաթի քանակը՝ յուրաքանչյուր ոչխարից կթի շրջանում (75 օր) 30—40 կգ չափով: Կուրծք և պտուկները զարգացած են:

Դասերի բնութագրումը

Բոնիտավորման ժամանակ հայկական կիսանրբագեղմ ճարպապոչավոր ոչխարները բաշխում են 4 դասի: Ցանկալի տիպի պահանջներին բավարարող լավագույն ոչխարները, առավելապես առաջին դասից, առանձնացվում են էլիտա խմբում:

Առաջին դասին դասվում են խոշոր, առողջ, ամուր կոնստիտուցիա և բավարար արտահայտված մաստու հատկանիշներ ունեցող ոչխարները: Բրդածածկույթը միատարր է, բուրդը շատ խիտ է կամ խիտ, հիմնականում 56-րդ և 58-րդ որակի, երկարությունը 9 սմ ու ավելի: Փորի բրդակալումը լավ

է կամ բավարար, ճարպաբրտինքը բավարար, գեղմը՝ շտպ-պելային կառուցվածքի:

Երկրորդ դասին դասվում են այն կենդանիները, որոնք խոշորութեամբ ու մսաճարպային հատկութիւններով փոքր-ինչ դիջում են 1-ին դասի կենդանիներին: Բրդածածկույթը միատարր է, լավ կամ բավարար խտութեան, հիմնականում 56-րդ և 58-րդ որակի: Երկարութիւնը 9 սմ պակաս է, բայց 8 սմ ոչ կարճ: Փորի բրդակալումը լավ է կամ բավարար: Ծարպաբրտինքի քանակը բավարար է՝ լավ է պահպանում բրդի ֆիզիկական հատկութիւնները:

Երրորդ դասին դասվում են խոշոր և առողջ կենդանիները, որոնց մսաճարպային հատկանիշները լավ են արտահայտ-ված, բուրդը միատարր է, 46-րդ որակից ոչ ցածր, ազդերի վրա լոկոս է լինի ոչ մեծ քանակութեամբ կոպիտ բուրդ: Բրդի երկարութիւնը 9 սմ է ու ավելի: Փորի բրդակալումը անբա-վարար է: Բրդի խտութիւնը մեծ չէ, չոր է, գեղմը հաճախ հյուսիկային կառուցվածքի:

Չորրորդ դասին դասվում են մանր կենդանիները, որոնք ունեն կոնստիտուցիոն կամ էքստերյերային թերութիւններ: Ոչխարների մսաճարպային հատկանիշները վատ են արտա-հայտված, բուրդը միատարր է, բայց նոսր և կարճ: Փորի բրդակալումը վատ է:

Սովորաբար այս դասին դասվում են այն կենդանիները, որոնք չեն բավարարում նախորդ երեք դասերի պահանջներին:

Կովկասյան X մազեխ կիսանրբագեղմ խառնացեղ ոչխարների ցանկալի տիպը

Այս ոչխարների կոնստիտուցիոն ամուր է, բայց ոչ կոպիտ ոսկրակազմով: Մաշկը ծալքավոր չէ, լավ դիմացկուն են, լեռ-նային պայմաններում բավական շարժուն:

Բրդածածկույթը կիսանուրբ է, միատարր, նորմալ խտու-թեան, առավելագույն 56—58-րդ որակի: Բուրդը ամուր է, 12 ամսյա աճի դեպքում բրդի երկարութիւնը 8 սմ է ու ավելի, բրդի թելիկների ուղղվածութիւնը պարզ, իսկ երբեմն ավելի թույլ է արտահայտված, բուրդը հավասարեցված է թե՛ գեղ-

Կովկասյան X մազեխ խառնացեղ ոչխարների մթերատվութեան
նվազագույն պահանջները (կգ)

(Ախուրյանի պետոնմարումառանի տվյալներով)

	Հասակային տիպեր		Մեկ տարեկաններ	
	կենդանի բաշը	բրդատվու- թյունը	կենդանի բաշը	բրդատվու- թյունը
Խոյեր	75—85	5,0—5,5	40—45	3,0—3,5
Մաքիներ	50—55	3,5—4,0	35—0	2,5—3,0

մում և թե՛ շտապելում: Գեղմը լիակ է կամ կիսալիակ, ճար-պաբրտինքի քանակը և որակը բավարար:

Մաքուր բրդի ելունքը կազմում է 50—55%: Փորը պետք է բավարար չափով բրդակալված լինի երկար, գեղմային բրդով: Գլխի և ոտքերի բրդակալումը չափավոր է:

Մարմնակազմութեանը լավ է: Գլուխը նորմալ մեծութեան, քիչ գոգավոր պրոֆիլով, կուրծքը լայն է և խոր, մեջքը ուղիղ է ու լայն: Վերջավորութիւնները ամուր են, լավ դրվածքով:

Պաշտպանութիւնը: Կերակրման բավարար պայմաններում յուրաքանչյուր 100 մաքուր ստացվում է 110—115 գառ: Կաթ-նատվութիւնը լավ է, լիովին ապահովում է գառներին կերա-կրելու համար, բացի այդ, ստացվում է 30—40 կգ ապրան-քային կաթ:

Դասերի բնութագրումը

Կովկասյան X մազեխ խառնացեղ ոչխարները բոնիտավոր-ման ժամանակ բաշխվում են չորս դասի: Ցանկալի տիպի պահանջներին բավարարող լավագույն կենդանիները, առավե-լագույն առաջին դասից, առանձնացվում են ընտիր ոչխարների խմբում: Առանձին դեպքերում ընտիրների խմբում կարելի է առանձնացնել նաև այն կենդանիներին, ուրեք թե՛ բուրբ ցու-ցանիշներով դեռ չեն հասել ցանկալի տիպի ոչխարներին:

առաջադրվող պահանջներին, սակայն ունեն աչքի ընկնող առանձին հատկանիշներ, որոնք հետաքրքրություն են ներկայացնում ընտրության համար:

Առաջին դասին դասվում են լավ խտություն ունեցող կիսանուրբ բրդով ուխարները: Բրդի երկարությունը 12-ամսյա աճի դեպքում 8 սմ է և ավելի, իսկ նրբությունը՝ 56—58-րդ որակի: Գեղմը ունի շտապելային կառուցվածք, շտապելը փակ է կամ կիսափակ: Բրդի ոլորվածությունը տարբեր է՝ պարզ արտահայտվածից մինչև փակ, ոչ պարզ երևացող, հավասարեցվածությունը և ճարպաքրտինքը լավ են կամ բավարար, փորի բրդակալումը՝ բավարար:

Կոնստիտուցիան ամուր է, մարմնակազմությունը լավ է կամ բավարար, մաշկը ծալքավոր չէ:

Երկրորդ դասին դասվում են կարճ, խիստ ու հաճախ պակաս հավասարեցված գեղմ ունեցող կենդանիները, որոնք նույն մեծությունն ունեն կամ քիչ փոքր են, քան առաջին դասի կենդանիներին: Գեղմը շտապելային կառուցվածք ունի, շտապելը փակված է: Բրդի երկարությունը 12-ամսյա աճի դեպքում 8 սմ-ից պակաս է, բայց 7 սմ-ից ոչ պակաս, իսկ որակը՝ առավելագույն 56—58-րդ որակի: Բրդաթելիկների ոլորվածությունը նորմալ է, փորի բրդակալումը բավարար:

Երկրորդ դասին դասվում են այն կենդանիները, որոնք թերում ունեն դեպի կոպիտ, չոր կոնստիտուցիան, ոսկրակազմը կոպիտ է:

Սրանց մարմնակազմությունը հաճախ ավելի ճնշված է, քան առաջին դասի կենդանիներին, սակայն առանց ակրն-հայտ արտադրության Պարանոցի ստորին մասում և աղբյուրի վրա թույլ է տրվում կոպիտ բրդի ոչ մեծ քանակություն և բարակ քստամաղի փոքր հյուսիկներ:

Երրորդ դասին դասվում են երկար, բայց նոսր կամ ոչ հավասարեցված բրդով կենդանիները, որոնք հաճախ նույնիսկ ավելի խոշոր են, քան առաջին դասի կենդանիները: Երրորդ դասի կենդանիներն ունեն ավելի լավ արտահայտված մաստու ձևեր և շեղվում են դեպի նուրբ կոնստիտուցիան, որն արտահայտվում է համեմատաբար թեթև ոսկրակազմությամբ և փուխր մաշկով: Բրդի նրբությունը 56—58-րդ որակի է:

Բուրդը չոր է և ոչ հավասարեցված ինչպես գեղմում, այնպես էլ շտապելում: Պարանոցի ստորին մասում և աղբյուրի վրա կարող են լինել կոպիտ բրդից և նուրբ քստամաղից կազմված փոքր հյուսիկներ: Փորի բրդակալումն հաճախ անբավարար է: Բրդի երկարությունը 12-ամսյա աճի դեպքում 8 սմ է և ավելի: Բրդի թելիկների ոլորվածությունը լավ չի արտահայտված:

Չորրորդ դասին դասվում են ցածր մթերատու կենդանիները, որոնք իրենց հատկություններով չեն համապատասխանում առաջին երեք դասերի կենդանիներին առաջադրվող պահանջներին (նուրբ, գերզարգացած կոնստիտուցիայով, անբավարար մարմնակազմությամբ, շատ կարճ կամ շատ նոսր բրդով, փորի վատ բրդակալությամբ):

Սովետական մերինոս × բուլախ կիսանրբագեղմ խառնացեղ ոչխարների ցանկալի տիպը

Կոնստիտուցիան ամուր է, ամուր և ուժեղ, բայց ոչ կոպիտ ոսկրակազմով, խոշորը ունեն լավ զարգացած եղջյուրներ: Մաշկը բավական խիտ է ու մեծ մասամբ առանց ծալքերի:

Սովետական մերինոս × բուլախ կիսանրբագեղմ խառնացեղ ոչխարների մթերատվության նվազագույն պահանջները (կգ)

(Հայկական ՍՍՀ գյուղատնտեսության մեխիստություն և անասնաբուծության և անասնաբուծության գիտահետազոտական ինստիտուտի տվյալներով)

	Հասակավորներ		Մեկ տարեկաններ	
	Կենդանի քաշը	Բրդատվությունը	Կենդանի քաշը	Բրդատվությունը
Թույներ	70—75	6,0—6,5	35—40	3,5—4,0
Մաքիներ	45—50	3,5—4,0	30—35	3,0—3,5

Բրդի որակն ու բրդակալումը: Բուրդը սպիտակ է, խիտ: Բրդի թելիկների երկարությունը 12-ամսյա աճի դեպքում 8,5 սմ-ից ավելի է, գեղմը հիմնականում փակ է ու կիսափակ:

Բրդածածկույթը հավասարեցված է թե՛ գեղմում և թե՛ շտապելում: Բրդաթելիկներն ամուր են, ոլորվածությունը՝ պարզ, իսկ երբեմն ավելի թույլ է արտահայտված: Ծարպաքրտինքը դեղնավուն է կամ սպիտակ գույնի: Բրդի մաքուր ելունքը 50—55 % է:

Քլոսթը բրդակալված է մինչև աչքերը միացնող գիծը, իսկ հաճախ ավելի պակաս, առջևի ոտքերը բրդակալված են մինչև ծնկահոդը, իսկ հետևի ոտքերը՝ մինչև ցատկիչ հոդը: Փորատակը ծածկված է գեղմային բրդով:

Պաղատվությունը: Կերակրման լավ պայմաններում 100 մսքուց ստացվում է 120—130 գառ: Կաթնատվությունը լարձր է, յուրաքանչյուր մսքուց, բացի գառներին կերակրած կաթից, ստացվում է նաև 20—30 կգ ապրանքային կաթ:

Դասերի բնութագրումը: Սովետական մերինոս × բուզախ կիսանրբագեղմ խառնացեղ ոչխարները բոնիտավորման ժամանակ բաշխվում են չորս դասի: Բացի այդ, առաջին դասի այն կենդանիներից, որոնք բավարարում են ցանկալի տիպի պահանջներին, կազմվում է ընտիր ոչխարների խումբը:

Առաջին դասին դասվում են խոշոր, ամուր կոնստիտուցիայով, համաչափ մարմնակազմությամբ, խիտ և երկար բրդածածկով կենդանիները: Բրդի երկարությունը 8,5 սմ է՝ ու ավելի, նրբությունը՝ առավելագույն 56—58-րդ որակի: Բուրդը հավասարեցված է թե՛ գեղմում և թե՛ շտապելում: Գեղմը շտապելային կառուցվածքի է, շտապելը փակ է կամ կիսափակ: Փորատակը լավ ծածկված է գեղմային բրդով: Ծարպաքրտինքը բավարար որակի ու քանակի է, որի շնորհիվ պահպանվում են բրդի հատկությունները:

Երկրորդ դասին են դասվում այն կենդանիները, որոնք առաջին դասի համեմատությամբ քիչ փոքր են, բայց խիտ և կարճ բրդածածկ ունեն: Փորատակը լավ կամ բավարար է բրդկալված, ճարպաքրտինքի քանակն ու որակը բավարար է: Բրդի երկարությունը 8,5 սմ-ից պակաս է, բայց 7,5 սմ-ից ոչ կարճ:

Երրորդ դասին դասվում են այն կենդանիները, որոնք ունեն երկար, բայց նոսր բուրդ: Բուրդը հավասարեցված չէ թե՛ գեղմում և թե՛ շտապելում: Այս դասի ոչխարները խոշո-

րությամբ չեն զիջում, իսկ հաճախ գերազանցում են առաջին դասի կենդանիներին, ունեն լավ արտահայտված մսատու հատկանիշներ: Բրդի երկարությունը 8,5 սմ է և ավելի, նրբությունը՝ հիմնականում 56—58-րդ որակի: Փորատակի բրդակալումն անբավարար է:

Չորրորդ դասին դասվում են մնացած բոլոր խառնացեղ կիսանրբագեղմ ոչխարները, որոնք ցածր մթերատու են, մարմնակազմության արտոններ ունեն, չեն բավարարում նախորդ երեք դասերի ոչխարներին առաջադրվող պահանջներին:

Պրեկոս × բուզախ կիսանրբագեղմ խառնացեղ ոչխարների ցանկալի տիպը

Կոնստիտուցիան ամուր է, մաշկը ծալքավորված չէ, ոսկրակազմն ամուր է, բայց ոչ կոպիտ: Դիմացկուն են և լավ են հարմարվում լեռնային պայմաններին:

Պրեկոս × բուզախ կիսանրբագեղմ խառնացեղ ոչխարների մթերատվության նվազագույն պահանջները (կգ)

(Երևանի անասնաբուծական-անասնաբուժական ինստիտուտի մանր անասնապահության ամբիոնի տվյալներով)

	Հասակավորներ		Մեկ տարեկաններ	
	կենդանի քաշը	բրդատվությունը	կենդանի քաշը	բրդատվությունը
Խոյեր	80—90	4,5—5,0	40—45	3,0—3,5
Մաքերներ	50—60	3,0—4,0	35—40	2,5—3,0

Բուրդի որակը և բրդակալումը: Բուրդը սպիտակ է, կիսանոսր, բրդածածկը բավարար խտության, բրդաթելիկները նորմալ են, իսկ սակավ դեպքերում՝ ցածր ոլորվածությամբ: Գեղմը փակ է կամ կիսափակ: Բուրդը նոսր է՝ առավելագույն 56—57-րդ որակի, իսկ մսատու լավ հատկանիշներ ունենալու

դեպքում կարող է լինել նաև 50-րդ որակի: Բրդի երկարությունը 8,5 սմ է ու ավելի: Բրդածածկույթը հավասարեցված է ինչպես գեղմում, այնպես էլ շտապելում: Ոչ մեծ քանակությամբ քստամազ կարող է լինել ազդյունի վրա: Ճարպաքրտինքի քանակն ապահովում է բրդի հատկությունների պահպանումը: Մաքուր բրդի ելունքը կազմում է 55—60%: Փորատակը կարող է բավարար կամ թույլ բրդակալված լինել: Գլուխը և ոտքերը քիչ են բրդակալված գեղմային բրդով:

Մարմնակազմությունը լավ է, մաստու հատկանիշները լավ են արտահայտված, իրանը երկար է, խոր և տակառած: Մնդավը, մեջքը և հետույքը լայն են և ուղիղ, կուրծքը խոր է ու լայն, ոտքերն ամուր են և ճիշտ դրվածքով:

Պտղատվությունը: Կերակրման ու խնամքի լավ պայմաններում յուրաքանչյուր 100 մաքուց ստացվում է 100—115 գառ: Մեկ մաքուց ստացվում է 30—35 կգ ապրանքային կաթ:

Դասերի բնութագրումը

Առաջին դասին դասվում են ամուր կոնստիտուցիայով, լավ կամ բավարար բրդատվությամբ կիսանուրբ ոչխարները: Բուրդը շատ խիտ է, բրդաթելիկների երկարությունը 12-ամսյա աճի դեպքում 8,5 սմ է և ավելի: Բրդի նրբությունը 56—58-րդ որակի է: Գեղմը շտապելային կառուցվածք ունի, փակ է կամ կիսափակ: Ճարպաքրտինքի քանակն ու՝ որակը ապահովում են բրդի հատկությունների լավ պահպանումը: Կենդանիները խոշոր են, համաչափ մարմնակազմություն ունեն:

Երկրորդ դասին դասվում են ամուր կոնստիտուցիա, կիսանուրբ բուրդ ունեցող առողջ խառնացեղ ոչխարները: Գեղմը շտապելային կառուցվածքի է, փակ է կամ կիսափակ ու հավասարեցված է երկարությամբ և նրբությամբ: Բուրդը 56—58-րդ որակի է, երկարությունը՝ 8,5 սմ-ից պակաս է, բայց 7,5 սմ-ից ոչ կարճ: Կենդանիները խոշորությամբ հաճախ փոքր-ինչ զիջում են առաջին դասի կենդանիներին: Այս դասի ոչխարների պարանոցի ստորին մասում և ազդրերի վրա

կարող են լինել ոչ մեծ քանակությամբ կոպիտ մազ և բարակ քստամազի ոչ մեծ փնջիկներ:

Երրորդ դասի մեջ խմբվում են կիսանուրբ, երկար, բայց նոսր բուրդ ունեցող ոչխարները, բրդի երկարությունը 12-ամսյա աճի դեպքում 8,5 սմ է և ավելի, բուրդը հիմնականում 56—58-րդ որակի է: Մասաու հատկանիշները լավ զարգացած լինելու դեպքում կարելի է 50-րդ որակի բրդածածկույթ ունեցողներին դասել երրորդ դասին: Իրենց խոշորությամբ ոչխարները չեն զիջում առաջին դասի ոչխարներին, իսկ հաճախ նույնիսկ նրանց գերազանցում են: Մասաու հատկանիշները լավ են արտահայտված:

Փորատակը հաճախ վատ է բրդակալված լինում, պարսունցի ստորին մասում և ազդրի վրա լինում են ոչ մեծ քանակությամբ կոպիտ մազ ու բարակ քստամազի հյուսիկներ:

Չորրորդ դասին դասվում են բուրդ աչն ոչխարները, որոնք իրենց կոնստիտուցիայով, մարմնակազմությամբ և մթերատվությամբ չեն բավարարում նախորդ երեք դասի ոչխարներին առաջադրվող պահանջները (նուրբ են, գերզարգացած կոնստիտուցիայով, մարմնակազմության լուրջ թերություններ կամ արատներ ունեն, բրդածածկույթը շատ նուրբ է կամ կարճ և այլն):

Պրեկոս×ղարաբաղ կիսանրբագեղմ խառնացեղ ոչխարների ցանկալի տիպը

Կոնստիտուցիան ամուր է, առողջ են, մսային լավ հատկանիշներով և վաղահասությամբ: Մաշկը ծալք ունի, շարժուն է և բավական խիտ: Լեռնային հեռադնաց պայմաններում լավ դիմացկուն են ու շարժուն:

Բրդի որակը և բրդակալումը: Բրդածածկույթը բավարար խտությամբ է, գեղմը փակ է կամ կիսափակ: Բրդի նրբությունը առավելագույն 56—58-րդ որակի, մսային լավ հատկությունների դեպքում կարող է լինել 50-րդ որակի: Բրդի երկարությունը 8 սմ է և ավելի: Գեղմը հավասարեցված է բրդի թե՛ երկարությամբ և թե՛ նրբությամբ: Բրդաթելիկների ուղղվածությունը նորմալ է, ավելի սակավ պատահում է ցածր ուղղ-

Պրեկոս×դարարադ կիսանրբագեղմ ոչխարների մթերավորյան
նվազագույն պահանջները (կգ)
(Որևանի անասնաբուժական-անասնաբուժական ինստիտուտի մաև
անասնապահության ամբիոնի տվյալներով)

Ա ղ լ ռ լ ս ա կ 6

	Հասակավորներ		Մեկ տարեկաններ	
	կենդանի բաշը	բրդատվու- թյունը	կենդանի բաշը	բրդատվու- թյունը
Խոյեր	85—80	4,5—5,0	45—50	3,0—3,5
Մաքիներ	55—60	3,5—4,0	40—45	2,5—3,0

վածություն: Ոչ մեծ քանակությամբ կուպիտ մազ կարող է լի-
նել ազդրերի վրա: Ճարպաքրտինքի քանակը և որակը բավա-
րար են: Մաքուր բրդի ելունքը կազմում է 55—60%:

Փորատակը կարող է բավարար կամ թույլ բրդակալված
լինել: Գլուխը և ոտքերը զեղմային բրդով շատ չի բրդակալ-
ված:

Մարմնակազմությունը լավ է, մսատու ձևերի լավ կամ
բավարար արտահայտվածությամբ: Իրանը երկար է, խոր,
սակառաձև: Մեղավը, մեջքը և հետույքը լայն են, կուրծքը
խոր է և լայն: Ոտքերը ամուր են, կարող է հետևի ոտքերը
փոքր-ինչ մոտեցած լինել և հետույքը կախ ընկած:

Պտղատվությունը: Բավարար կերակրման ու պահպանման
պայմաններում յուրաքանչյուր 100 մաքուց ստացվում է 115—
125 գառ: Մեկ մաքուց տարեկան ստացվում է 30—40 կգ
կաթ, բացի գառների կերածից:

Դասերի բնութագրումը

Առաջին դասին դասում են այն ոչխարներին, որոնք ունեն
շտապելային կառուցվածքի կիսանուրբ բրդածածկույթ: Բրդի
նրբությունը հիմնականում 56—58-րդ որակի է, երկարությու-
նը՝ 8 սմ և ավելի, բրդաթելիկների ոլորվածությունը նորմալ է:
Բրդածածկույթը բավական խիտ է: Ճարպաքրտինքի որակն ու
քանակը բավարար է բրդի հատկությունների պահպանման

համար: Փորատակի բրդակալումը բավականաչափ լավ է
(կարող է փոքր-ինչ նոսր լինել և ունենալ բրդաթելիկների
լարձր ոլորվածություն):

Կենդանիները խոշոր են, ամուր կոնստիտուցիայով, լավ
մարմնակազմությամբ, լավ կամ բավարար բրդատվությամբ
ու կենդանի քաշով:

Երկրորդ դասին դասվում են կարճ ու խիտ բուրդ ունեցող
ոչխարները, որոնք շեղում ունեն դեպի կուպիտ, չոր կոնստի-
տուցիան: Բրդի երկարությունը 8 սմ-ից պակաս է, բայց
7 սմ-ից ոչ ցածր: Բուրդը շտապելային կառուցվածք ունի, կի-
սանուրբ է, 56—58-րդ որակի, ճարպաքրտինքը բավարար է:

Փորատակի և ազդրերի վրա թույլատրվում է ոչ մեծ քա-
նակությամբ կուպիտ մազ և նուրբ քստամազի հյուսիկներ:

Երրորդ դասին դասվում են նոսր կամ չհավասարեցված,
կիսանուրբ, 56—58-րդ որակի բուրդ ունեցող ոչխարները:
Սյա դասի կենդանիները շեղում ունեն դեպի ավելի փխրուն
կոնստիտուցիան:

Մարմնակազմությունը մսատու կենդանիներին հատուկ
լավ արտահայտված հատկանիշներ ունի: Կենդանիները հա-
ճախ ավելի խոշոր են, քան առաջին դասի ոչխարները: Բրդի
երկարությունը 8 սմ է և ավելի: Բուրդը կարող է լինել չոր:

Փորատակի և ազդրերի վրա կարող են լինել ոչ մեծ քանա-
կությամբ կուպիտ մազ և նուրբ քստամազի մանր հյուսիկներ:

Չորրորդ դասին դասվում են կիսանուրբ բրդածածկույթ
ունեցող այն ոչխարները, որոնք ցածր մթերատու են ու չեն
բավարարում նախորդ երեք դասի կենդանիներին առաջադր-
վող պահանջները (շատ մանր են, գերզարգացած կոնստիտու-
ցիայով, անբավարար մարմնակազմությամբ, շատ կարճ կամ
շատ նոսր և ոչ հավասարեցված բրդածածկույթով, վատ բրդ-
դակալվածությամբ):

Ցանկալի տիպի մաքիների ընտրությունը

Կիսանրբագեղմ ոչխարների նոր տիպ ստեղծելու, ինչպես
նաև ապրանքային ֆերմաներում կիսանրբագեղմ խառնացեղ
ոչխարներ (իր մեջ) բուծելու նպատակով կիրառվող վերար-

տաղրողական տրամախաճման հաջողութիւնը, մասնավորապէս ոչխարների նոր տիպի ստեղծման աշխատանքի տևողութիւնը, մեծ չափով կախված է այն բանից, թե ընտիր ոչխարների խումբը, որը կազմվում է խորացված տոհմային աշխատանք կատարելու համար, ո՞րչափ հաջող կհամարվի մաքինեցումը:

Այդ նկատի ունենալով, մաքինների ընտրութիւն կատարելիս նախ պետք է ձգտել, որպեսզի ընտրված մաքինները հաջող կերպով իրենց մեջ համատեղեն սելեկցիոն հիմնական հատկանիշները՝ կոնստիտուցիայի ամրութիւնը, խոշորութիւնը, բարձր մթերատվութիւնը, երկար ու լավ հավասարեցված կիսանուրբ բրդածածկույթը, և վստահ լինել, որ սելեկցիոն աշխատանքը պատշաճ կերպով կաղմակերպելու ու ոչխարների լավ կերակրումն ու պահպանումն ապահովելու դեպքում այդ կենդանիներից կարելի կլինի ստանալ այնպիսի սերունդ, որը կբավարարի ցանկալի տիպի ոչխարների համար սահմանված մթերատվութեան նվազագույն պահանջները:

Վերադառնալով տրամախաճման շնորհիվ ոչխարների նոր տիպ ստեղծելիս շատ կարևոր է, որ ընտրվող կենդանիները բարձր մթերատու լինելու հետ մեկտեղ, լինեն նաև ամուր, ուժեղ, դիմացկուն և առողջ: Այդ կարևորագույն հատկանիշների անսուսումը կարող է բացասական ազդեցութիւն ունենալ, երբ հետագայում ոչխարների նոր տիպի կամ առանձին լավագույն կենդանիների հատկանիշները ամրացնելու և կայունացնելու նպատակով պետք կլինի անցկացնել ազգակցական բուծում:

Պետք է աշխատել նաև, որ ընտրված մաքինները իրենց հիմնական հատկանիշներով բոլորի որակով, խոշորութեամբ լինեն որքան հնարավոր է միասնական ու միատարր, որովհետև դրանից մեծ չափով կախված է սերնդի որակը:

Խորացված տոհմային աշխատանքը հաջող վարելու համար մեծ նշանակութիւն ունի ընտիր մաքինների խմբի մեծութիւնը, որովհետև մեծ խմբի դեպքում տոհմային աշխատանքը հնարավոր է ավելի լայն ու ավելի արդյունավետ կերպով ծավալել, համեմատաբար կարճ ժամկետում հասնելով դրական արդյունքների: Ոչխարների նոր տիպի ստեղծման նպա-

տակով տարվող աշխատանքի դեպքում խմբում պետք է լինի ոչ պակաս, քան 500—600 մաքի, իսկ ոչխարաբուծական ապրանքային ֆերմաներում սկզբնական շրջանում՝ առնվազն 200—250 գլուխ:

Տոհմային մաքինների ընտրութիւն կատարելիս, բացի հիմնական մթերատու հատկանիշները դնահատելուց, անհրաժեշտ է նաև հաշվի առնել մաքինների սերնդի որակը: Դա արվում է սերնդի որակը մաքինների որակի հետ համեմատելով:

Այն մաքինները, որոնք երկու ծնից տվել են գերադանց որակի սերունդ, համարվում են իրենց հատկութիւնները սերնդին փոխանցելու տեսակետից լավագույն կենդանիներ, իսկ այն մաքինները, որոնք իրար հաջորդող ծնից տարբեր արտադրողներով գուդավորվելու դեպքում տալիս են անբավարար սերունդ, դուրս են բերվում ընտիր ոչխարների խմբից և փոխադրվում դասային հոտ:

Առանձին մաքիններ, որոնք աչքի են ընկնում երկարակեցութեամբ ու ամբողջ կյանքի ընթացքում լինում են բարձր մթերատու և պտղատու, հատուկ արժեք են ներկայացնում: Այսպիսի մաքիններից ստացված գառներին պետք է հատուկ հաշվառման վերցնել ու այլ հատկանիշներով հավասար պահանջների դեպքում դրանց նախապատվութիւն տալ ընտիրների խմբին դասելիս:

Տոհմային աշխատանքների ճիշտ կաղմակերպման համար անհրաժեշտ է անցկացնել ոչխարների նշագրում (համարակալում): Ոչխարաբուծութեան մեջ գոյութիւն ունի նշագրման չորս եղանակ:

Համարակալում կտածման (տատուիրովկա) միջոցով,

Համարակալում մետաղյա ականջօղերով,

Համարակալում եղջյուրները խարանելով (դադելով),

Դասերի նշում կտրվածքներ անելով:

Կտածում են հատուկ ակցանով, որի մեջ տեղադրված են ասեղնաձև թվեր: Նույնքան համարը խփելը, կենդանու ականջի ներսի մակերեսը խնամքով մաքրում են, հետո ականջին քսում են տուշ կամ հողանդական մուր, որը նույնպես բացում են դենատուրալ սպիրտով, և խփում են համարը: Ականջի

վրայի համարը կենդանու ծննդյան տարեթվի վերջին թիվն է, որը դրվում է անհատական համարի սկզբին:

Մետաղյա օդերով հարկավոր է այնպես համարակալել, որ համարներն ականջից կախ չընկնեն, հակառակ դեպքում մի ուրեք առարկայի կաշեխոս սկանչը կարող է կտրվել, և համարը կորչել:

Նդջերավոր խոյների համարը խաբանում են եղջյուրի վրա, խառնածին ոչխարների բոնիտավորման ժամանակ ստացված դասերը հատուկ աքցանի օգնությամբ նշում են ձախ անկանջի վրա հետևյալ կերպ.

Հետիւր խմբի ոչխարների ականջի ծայրին անում են մեկ կտրվածք,

1-ին դասի՝ 1 կտրվածք ականջի ներքևի եզրին,

2-րդ » 2 » » » »

3-րդ » 1 » » վերևի »

4-րդ » 1 » » վերևի եզրին և նույն ականջի ներքևի եզրին

5-րդ » 2 կտրվածք ձախ ականջի վերևից:

Բոնիտավորում անցկացնելու ժամանակ բոնիտյոր-զոո-տեխնիկը անձամբ պետք է ստուգի համարների ճշտությունը:

Հետիւր և առաջին դասի մաքիների ու խոյների բոնիտավորման տվյալները պետք է լրացնել անհատական բոնիտավորման տեղեկագրի մեջ:

Ելնելով բոնիտավորման արդյունքներից՝ գալիք զուգավորման կամպանիայի համար լրացվում է խոյերի և մաքիների նշանակման տեղեկագիր:

Բոնիտավորումը վերջացնելուց հետո արդյունքներն ամփոփում են, կազմում են ակտ և հաշվետվություն ներկայացնում:

Գ Լ Ո Ւ Մ IV

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԿԵՐԱԿՐՈՒՄԸ ԵՎ ՊԱՀՊԱՆՈՒՄԸ ՁՄԵՌԱՅԻՆ ՄՍՈՒՐԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Ոչխարների մթերատվության բարձրացումը հիմնականում պայմանավորված է նրանով, թե ի՞նչպես է կազմակերպվում և անցկացվում ոչխարների ձմեռային մսուրային շրջանը: Իսկ մսուրային շրջանի հաջող անցկացումը, առաջին հերթին, կախված է կերերի անհրաժեշտ քանակից և ճիշտ օգտագործումից: Մայր ոչխարների հղիության շրջանը համընկնում է ձմեռային-մսուրային շրջանի հետ և դրա համար էլ հարկավոր է, որ պտղի նորմալ աճը ապահովելու համար մայրերին այդ ժամանակաշրջանում կերակրել բավարար քանակությամբ կերերով, որպեսզի նրանցից ծնվեն առողջ, խոշոր և կենսունակ գառներ, և ծնվելուց հետո մայրերն ունենան բավականաչափ կաթ գառներին կերակրելու համար: Բացի դրանից, եթե ձմեռային մսուրային շրջանում ոչխարները բավականաչափ և ընդլայնված կերերով չեն կերակրվում, դանդաղում է բրդի աճը, ստացվում է կարճ, վատ որակով, ցածրաթեք բուրդ, որն ունենում է «բաղցի բարակություն» և անբավարար ամրություն:

Վատ կերակրման հետևանքով դանդաղում է մատղաշների աճն ու զարգացումը, ոչխարները հյուծվում են և շուտ հիվանդանում զանազան հիվանդություններով:

1952—1954 թթ. Հայկական ՍՍՀ Կամոյի անվան շրջանի Նորադուզ գյուղի կոլտնտեսությունում և Կրասնոսելսկի ոչխարաբուծական տոհմային տնտեսությունում կատարված ուսումնասիրություններից պարզվել է, որ միևնույն ցեղերի խառնացեղերը (մազեխ×կովկասյան) տարբեր կերակրման պայմաններում ցուցաբերում են մթերատվության տարբեր ցուցանիշներ: Կրասնոսելսկի տոհմային տնտեսությունում

ոչխարների կերակրումը եղել է բավարար: Հղի մաքիները մսուրային շրջանում օրական ստանում էին 2 կգ մարգագետնային խոտ և տաք եղանակներին արածում ձմեռային արոտներում, ծնից հետո 10—15 օր օրական տրվում էին նաև 0,2 կգ ցորենի թեփ:

Կամոյի անվան շրջանի Նորադուզի կոլտնտեսությունում խառնածին մաքիները մսուրային շրջանում օրական ստանում էին 1—1,3 կգ մարգագետնային խոտ: Ծնից հետո 10—15 օր ստանում էին նաև 0,3 կգ թեփ:

Կրասնոսելսկի տնտեսությունում նշված կերակրման պայմաններում խառնացեղ ոչխարների գառները, մայրերից անջատելիս, 27, 23—36, 29%—ով ավելի կենդանի քաշ են տվել, քան Նորադուզի կոլտնտեսությունում աճեցված գառները:

Մաքիների միջին կենդանի քաշը Կրասնոսելսկի տնտեսությունում կազմում էր 55, 41 կգ, իսկ Նորադուզի կոլտնտեսությունում՝ 50, 64 կգ:

Ավելի հետաքրքիր պատկեր է ստացվում, երբ համեմատում ենք երկու կոլտնտեսությունների խառնացեղ ոչխարների բրդատվությունը:

Կրասնոսելսկի տնտեսությունում մաքիների միջին բրդատվությունը կազմում էր 4,85 կգ, իսկ Նորադուզի կոլտնտեսությունում՝ 2,07 կգ: Այս բացատրվում է նրանով, որ Կրասնոսելսկի տոհմային տնտեսությունում ոչխարները գտնվել են կերակրման համեմատաբար լավ պայմաններում: Հետևապես տեղական ցածր մթերատու ցեղերի բարելավման գործում չափազանց մեծ նշանակություն ունի ինչպես տրամախաչվող կենդանիների, այնպես էլ նրանցից ըստացվող խառնացեղերի լիարժեք կերակրումը:

Ուուս խոշորագույն ղոտտեխնիկ, ակադեմիկոս Մ. Ֆ. Իվանովը նշում է, որ ցեղերի բարելավման միջոցառումներին զուգընթաց, պետք է միջոցառումները ձեռնարկել կերային պայմանների բարելավման, կերի կայուն բազայի ըստեղծման ուղղությամբ, այլապես այն կլինի ժամանակի և միջոցների անօգուտ վատնում:

Ձմեռային-մսուրային շրջանում ոչխարների համար հիմնական կերերը կոպիտ կերեր են (խոտ, ծղոտ և դարման) և լրացուցիչ խտացրած ու հյութալի կերեր: Խտացրած կերերը մասնավորապես անհրաժեշտ են գառների, հղի և նոր ծնած մայրերի և արտադրող խոյերի կերակրման համար:

Նշելով ղոտտեխնիկի կազմած և կոլտնտեսության վարչության կողմից հաստատված կերերի ծախսման պլանից, կոլտնտեսությունները նախօրոք ոչխարաբուծական ֆերմաների ձմեռանոցների մոտ են փոխադրում և կուտակում պահանջվող քանակությամբ կերեր: Կշռման կամ չափումների միջոցով դրանց քանակը որոշելուց հետո հանձնում են ոչխարաբուծական ֆերմաների վարիչներին, որոնք դրանից հետո պատասխանատու են դառնում կերերի պահպանման և ճիշտ օգտագործման համար:

Ոչխարաբուծական ֆերմայի վարիչի և կոլտնտեսության ղոտտեխնիկի, կոլտնտեսության վարչության նախօրոք հաստատված կերերի ծախսման պլանի համաձայն նախքան մրսուրային շրջանին անցնելը, բոլոր կոպիտ կերերը, որոնք նախատեսված են ոչխարների կերակրման համար, ածրացնում են համապատասխան հովվական բրիգադներին: Որակյալ կերերը առանձնացնում են մատղաշների և հղի մայրերի կերակրման համար: Նրբագեղմ և կիսանրբագեղմ ոչխարների համար համեմատաբար ավելի լավորակ կերեր են առանձնացվում, քան կոպտաբուրդ և կիսակոպտաբուրդ ոչխարների համար:

Կերերի պլանը կազմելիս, որպեսզի ճիշտ հաշվարկվի ֆերմայի անասունների կերերի պահանջը, անհրաժեշտ է իմանալ.

Ձմեռող ոչխարների գլխաքանակն ըստ սեռահասակային խմբերի:

Մեկ գլխի համար օրական ծախսվող այս կամ այն կերի քանակը:

Մսուրային պահվածքի տեղությունը:

Դրանից ելնելով կազմվում է ֆերմաների կերերի պա-

հանջը: Ունենալով կուտակված կերերի քանակը և պահանջը, պարզվում է, թե կոտնտեսությունն ի՞նչ չափերով է ապահովված սեփական արտադրությունից ստացված առանձին կերերով: Եթե սեփական արտադրությունից ստացված կերերը չեն բավականացնում, ապա կոտնտեսությունը միջոցներ է ձեռնարկում պակասը լրացնելու համար:

Նախքան մսուրային շրջանն սկսվելը հովվական բրդագոյների յուրաքանչյուր հովիվ պետք է ունենա ոչխարների և կերանորմաները:

ԿԵՐԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԿԱՐԳԸ

Զոոտեխնիկի կազմած և կոտնտեսության վարչության հաստատած կերերի օգտագործման պլանում սահմանվում է մսուրային շրջանում այս կամ այն կերի օգտագործման հերթականությունը: Առանձին կերերի օգտագործման ժամկետները և կերակրելու քանակը որոշելիս հաշվի է առնվում կերի որակը, անասունների վիճակը, հղիության շրջանը, ծնի ժամկետները և այլն:

Ճիշտ կերակրելու համար անհրաժեշտ է իմանալ օրգանիզմի պահանջն այս կամ այն սննդանյութի նկատմամբ, որը կայուն չէ, փոփոխվում է կախված ոչխարների սեռից, ցեղից, կենդանի քաշից, հասակից, մթերատվությունից և այլն:

Ճիշտ կերակրման շնորհիվ ոչ միայն կերերը խնայողաբար են օգտագործվում, այլև ապահովվում կենդանիների առողջությունը, ամուր և լավ զարգացած սերնդի ստացումը, մատղաշների լավ աճն ու զարգացումը և բարձր բրդատվությունը:

Արոտային պահվածքից մսուրայինին անցումը կատարվում է աստիճանաբար: Աշնան ցրտերը սկսվելուց հետո, երբ ոչխարները արոտում չեն կշտանում, և առավոտները արոտի վրա նստում է եղյամ, նախքան արոտի դուրս բերելն անհրաժեշտ է կերակրել խոտով՝ յուրաքանչյուր գլխին 0,3—0,5 կգ:

Հետագայում, երբ ցրտերն ավելի են խստանում, և ա-

րոտը վատանում է, անհրաժեշտ է ոչխարներին լրացուցիչ կերակրել արոտից վերադառնալուց հետո՝ յուրաքանչյուր գլխին 0,3—0,5 կգ խոտ: Երբ սկսվում են խիստ ցրտերը, և ձյան հաստ շերտ է նստում արոտների վրա, ոչխարները փոխադրում են մսուրային պահվածքի:

Արոտային պահվածքից մսուրայինին փոխադրելիս տրվում է սննդարար կեր: Լավ է այդ շրջանում կերակրել լավագույն խոտով, քանի որ արոտային կերերից հետո անմիջապես վատորակ կոպիտ կերերով (վատ խոտ, ծղոտ) կերակրելիս ոչխարները այն վատ են ուտում և շատ արագ հյուսվում:

Համեմատաբար ոչխարները վատ կերերը ախորժակով և առանց մնացորդի ուտում են ձմռան ցուրտ եղանակներին, դրա համար էլ վատորակ խոտով և ծղոտով բոլոր խմբերի ոչխարներին անհրաժեշտ է կերակրել այդ ժամանակ: Մսուրային պահվածքի վերջին շրջանում կերակրելու համար անհրաժեշտ է առանձնացնել լավորակ խոտ և ծղոտ:

Համեմատաբար վատորակ կոպիտ կերերով անհրաժեշտ է կերակրել ամորձատվածներին:

Մայրերին հղիության երկրորդ շրջանում, ինչպես նաև մինչև մեկ տարեկան մատղաշներին, նպատակահարմար է ամբողջ մսուրային շրջանում կերակրել միայն խոտով: Մայրերին ծղոտով կարելի է կերակրել հղիության առաջին շրջանում:

Նորածին գառներին անհրաժեշտ է կերակրել լավորակ թիթեռնածաղկավոր հյութալի կերերով: Հյութալի կերերով անհրաժեշտ է կերակրել բոլոր սեռահասակային խմբերը մսուրային պահվածքի ամբողջ ժամանակաշրջանում: Մսուրային շրջանի սկզբում անհրաժեշտ է կերակրել արմատապտուղներով, իսկ հետագայում սիբոտով, քանի որ արմատապտուղները գծվար է երկար ժամանակ պահել, քան սիբոտը:

Հյութալի կերերն անհրաժեշտ է տալ երկրորդ կամ երրորդ անգամ խոտով կերակրելուց անմիջապես հետո, նախքան ջրելը: Ոչխարներին հյութալի կերեր ուտելուն սովորեցնում են աստիճանաբար: Սկզբում յուրաքանչյուր գլխին 0-

րական տալիս են 200—300 գ և հետագայում, 5—10 օրվա ընթացքում, անցնում լրիվ նորմայի:

Խտացրած կերերով առաջին հերթին ապահովում են արտադրող խոյերին: Միաժամանակ պետք է անհրաժեշտ քանակությամբ խտացրած կերեր առանձնացնել հյուծված և ծնելուց հետո քիչ կաթ ունեցող մայրերին ու նորածին գառներին կերակրելու համար:

Նպատակահարմար է ոչխարներին առավոտյան և երեկոյան տալ քիչ սննդարար կոպիտ կերեր, իսկ կեսօրին՝ սրննդանյութերով հարուստ կերեր: Եթե կուտեստեսությունն ունի մի քանի տեսակի կոպիտ կերեր, լավ է օրվա կերաբաժնի մեջ մտցնել 2—3 տեսակ: Ոչխարներին խտացրած կերերը պետք է տալ ցերեկը չոր վիճակում՝ առաջին անգամ ջրելուց հետո: Հյուծված և խտացրած կերերը մասնավորապես պետք է մտցվեն նրբագեղմ և կիսանրբագեղմ ոչխարների կերաբաժնի մեջ:

Կերակրի աղը (կտորներով) և հանգած կիրը մշտապես պետք է լինեն մսուրներում, որպեսզի ոչխարները ցանկացած ժամանակ օգտվեն դրանցից:

Որպես կանոն, ոչխարներին պետք է կերակրել բացօթյա ոչխարանոցին կից աղալներում կամ քամիներից պաշտպանված այլ վայրերում, որտեղ պետք է դրված լինեն կերամաններ (մսուրներ): Միայն խիստ ցուրտ և բուք օրերին պետք է կերակրել ոչխարանոցներում: Դրսում կերակրելու ժամանակ ոչխարներն ախորժակով են ուտում կերը և երկար են մնում դրսում, որը բարեբար ազդեցություն է ունենում նրանց առողջության վրա:

Կերամանները չի կարելի կեր լցնել այն ժամանակ, երբ ոչխարները մոտ են գտնվում, որովհետև բուրդը կեղտոտվում է բուսական մնացորդներով, և կերի անտեղի կորուստ է լինում:

Կերամանները տեղադրում են գուգահեռ շարքերով՝ մեկը մյուսից 3—3,5 մ հեռավորությամբ, այնպես, որ ոչխարները դրանց մոտենան ոչ թե շարքերին ուղղահայաց, այլ զուգահեռ: Այդ դեպքում ոչխարները կերամաններին մոտենալիս միմյանց չեն հրում ու չեն սեղմում:

Որոշ տնտեսություններում կերամաններ չունենալու պատճառով ոչխարներին կերակրելու համար կերը ցրում են գետնի վրա, փոքրիկ կույտերով: Ոչխարները ուտելու ժամանակ տրորում են խոտը, խառնում գոմաղբին, ախորժակով չեն ուտում և մեծ քանակությամբ մնացորդ է մնում: Խոտի ամենասննդարար մասը՝ տերևները և ծաղիկները թափվում, խառնվում են գոմաղբին և փշանում: Բացի այդ, գետնի վրա կերակրելու դեպքում ոչխարները վարակվում են ճիճվային հիվանդություններով: Կերակրման այդպիսի կարգը շատ հասարակ ձև է և ենթակա է խիստ քննադատության: Տնտեսությունները պետք է պատրաստեն անհրաժեշտ քանակությամբ կերամաններ: Յուրաքանչյուր ոչխարի համար կերամանների երկարությամբ պետք է հատկացնել 30—40 սմ տարածություն, որպեսզի կերակրման ժամանակ ոչխարները իրար չհրեն, որովհետև թույլ ոչխարները կարող են դուրս մնալ և չկշտանալ:

Կերամանների փայտային մասերը ներսից և դրսից պետք է լավ հարթեցված լինեն, կլորացված անկյուններով, որպեսզի նրանց հետ շփվելիս ոչխարների բուրդը չպոկվի և բրդի կորուստների տեղիք չտրվի:

Ամեն առավոտ կերամաններն անհրաժեշտ է մաքրել կերի մնացորդներից:

Հղի մայրերի կերակրումն ու խնամքը: Շատ տնտեսություններում մայրերի հղիության շրջանը և ծինը համընկնում են ոչխարների ձմեռային-մսուրային պահվածքի շրջանին: Հղի մայրերի ձմեռային-մսուրային շրջանի պահվածքի և խնամքի ճիշտ կազմակերպումը խոշոր նշանակություն ունի առողջ ու կենսունակ սերունդ ստանալու համար:

Խոշոր, առողջ և կենսունակ գառներ ստանալու համար անհրաժեշտ է սերմնավորումից մինչև ծինը մայր ոչխարները չկորցնեն իրենց նորմալ գիրությունը: Դրա համար պետք է կերակրել նորմալ: Հյուծված հղի մայրերից ծնվում են մանր, ոչ կենսունակ գառներ, ծնելուց հետո հյուծված մայրերը կաթ չեն ունենում գառների նորմալ կերակրման համար, որի հետևանքով գառները թերասնվելով թույլ են զար-

Հղի մայրերի կերակրման օրինակների նորմաներ

գանում, հիվանդանում են, անկման տոկոսը բարձրանում է: Հղի մայրերին չի կարելի նաև այնքան առատ կերակրել, որ ուժեղ ճարպակալվեն: Այդ դեպքում ծնվում են մանր գաւներ, որը նպատակահարմար չէ և իզուր ավելորդ կեր է ծախսվում:

Հղի մայրերի կերաբաժինը պետք է պարունակի այնքան սննդանյութեր և մարսելի սպիտակուցային նյութեր, որ պահովվեն օրգանիզմի կենսական նորմալ գործունեությունը, արգանդում պտղի նորմալ զարգացումը և բրդի նորմալ աճը:

Հղիության առաջին շրջանում (առաջին երեք ամսվա ընթացքում) պտուղը դանդաղ է զարգանում և քիչ սննդանյութեր է պահանջում, իսկ երկրորդ շրջանում (հղիության 4-րդ ամսից) արագ է զարգանում և խոշորանում (հղիության վերջում պտղի քաշը հասնում է 3,5—5 կգ-ի), ավելանում է նաև սննդանյութերի պահանջը: Ելնելով վերոհիշյալից, հղի մայրերին ձմեռային-մսուրային շրջանում անհրաժեշտ է կերակրել հետևյալ օրինակելի նորմաներով (ըստ հղիության շրջանների):

Հղի մայրերին չպետք է տալ նեխած, բորբոսնած կամ սառած կեր: Այդպիսի կերով կերակրելիս նրանք հիվանդանում են և վիժում: Հղի մայրերին մսուրային շրջանում չի կարելի արոտի հանել առանց կերակրելու: Առավոտյան, նախքան արոտի դուրս բերելը, անհրաժեշտ է կերակրել խոտով:

Երկար տարածություններ, մասնավորապես ցեխոտ ճանապարհներով, փոխադրելը կարող է վիժումների պատճառ դառնալ: Հղի մայրերին ոչխարանոցներից և աղալներից արոտի կամ կերակրելու դուրս բերելիս պետք է հետևել, որ դռների մոտ չկուտակվեն, չհրեն իրար և միմյանց չճնշեն: Հարկավոր է դռները լայն բացել: Մինից 15—20 օր առաջ անհրաժեշտ է ոչխարանոցը մաքրել գոմաղբից, հատակը հարթեցնել և փոել ցամաքի հաստ շերտ:

Եթե կլիմայական պայմանները նպաստավոր են, պետք է հղի մայրերին հնարավոր չափով ցերեկներն երկար պահել արոտում կամ դրսում: Բացօթյա պահվածքը բարեբար ազդեցություն է ունենում ոչխարների առողջության և պտղի

(կգ)	Ոչխարաբուծության ուղղությունը					
	Նրբազեղ՝ բրդատու և բրդա-մսատու		Նրբազեղ՝ մսա-բրդատու և կիտանրբազեղ		Կոպտարուղ, կիտակոպտարուղ	
	կերի միավոր (կգ)	սպիտակուցներ (գ)	կերի միավոր (կգ)	սպիտակուցներ (գ)	կերի միավոր (կգ)	սպիտակուցներ (գ)

Հղիության առաջին կեսին

40	0,7—0,9	50—60	—	—	0,65—0,75	45—55
50	0,8—0,9	50—70	0,95—1,05	65—75	0,75—0,80	50—60
60	0,8—1,0	55—70	1,05—1,15	70—80	0,80—0,90	55—65
70	0,9—1,1	60—80	1,15—1,25	75—85	—	—
80	0,9—1,2	65—90	1,20—1,30	80—100	—	—

Հղիության երկրորդ կեսին

40	1,0—1,2	75—85	—	—	0,8—0,95	65—75
50	1,15—1,35	85—95	1,25—1,45	90—100	0,95—1,0	70—80
60	1,20—1,40	95—105	1,35—1,55	95—110	1,0—1,1	75—85
70	1,40—1,50	105—115	1,45—1,65	105—125	—	—
80	—	—	1,50—1,80	110—135	—	—

դարգացման վրա: Հղի մայրերի ոչխարանոցներում ջերմաստիճանը չպետք է անցնի 6—8 աստիճանից, ավելի բարձր ջերմաստիճանը բացասաբար է անդրադառնում նրանց առողջության և պտղի դարգացման վրա, տեղիք է տրվում զանազան հիվանդությունների ու բրդաթափության:

Արտադրող խոյերի կերակրումը: Արտադրող խոյերը և հոտի նորոգման համար աճեցվող տոհմային խոյիկները ձմեռային մսուրային շրջանում պահում են միասին: Սովորաբար տնտեսություններում նրանց բանակը կազմում է մի քանի տասնյակ գլուխ:

Արտադրող խոյերը ամբողջ տարվա ընթացքում պետք է գտնվեն միջակից բարձր գիրություն վիճակում, իսկ խոյերի ճարպակալումն անթույլատրելի է: Մսուրային շրջանում հասակավոր արտադրող խոյերին անհրաժեշտ է կերակրել այն հաշվով, որ ապահովվի նրանց միջակից բարձր գիրությունը և բրդի նորմալ աճը:

Ներքև տաբելանից բարձր արտադրող խոյերի կերակրման օրինակելի նորմաներ ոչ չուզվորման շրջանում (օրական մեկ գլխին)

Ա ղ յ ու ս ա կ 3

Կենդանի քաշը (կգ)	Կերի միավոր (կգ)	Սպիտակուցների (կգ)
50	0,9—1,1	70—100
60	0,9—1,2	70—100
70	1,0—1,2	80—110
80	1,2—1,4	95—110
90	1,3—1,5	105—120
100	1,4—1,7	110—135

Մսուրային, ոչ զուգավորման շրջանում հասակավոր արտադրող խոյերի կերաբաժինը պետք է կազմված լինի 2—2,5 կգ լավորակ խոտից, 1—1,5 կգ հյութալի կերերից և

0,4—0,6 կգ վարսակից կամ խտացրած այլ կերերի խառնուրդից:

Արտադրող խոյերի միջակից բարձր գիրությունը մսուրային շրջանում ապահովվում է նրանց անհատական կերակրման դեպքում: Դրա համար էլ արտադրող խոյերին անհրաժեշտ է պահել առանձին բաժանմունքներում, յուրաքանչյուրում 1—2 գլուխ: Բաժանմունքները յուրաքանչյուր խոյի համար պետք է ունենան ոչ պակաս 4 քմ տարածություն: Մսուրային շրջանում արտադրող խոյերին ամեն օր պետք է դուրս բերել զբոսանքի: Նպաստավոր եղանակներին նրանց պետք է տեղավորել աղալում առանձնացված բաժանմունքում և ավելի երկար ժամանակ պահել դրսում:

Մատղաշների կերակրումը: Հայկական ՍՍՀ-ի կոլտնտեսություններում և սովխոզներում մատղաշները ձմեռային մսուրային պահվածքի են փոխադրվում 6—7 ամսական հասակից, այն ժամանակ, երբ նրանց օրգանիզմի ուժեղ աճն ու զարգացումը շարունակվում է: Այդ տեսակետից էլ ոչխարների մատղաշների ձմեռային մսուրային շրջանի կերակրման ճիշտ կադմակերպումը կարևոր նշանակություն ունի բարձր մթերատու անասունների աճեցնելու գործում:

Տարբեր ցեղերի մատղաշներ տարբեր պահանջ ունեն կերերի նկատմամբ, որը կախված է նրանց վաղահասությունից և աճի տեմպերից:

Նույն ցեղի խոյիկները կերերի նկատմամբ ավելի պահանջկոտ են, քան էգերը: Ընդհանրապես խոյիկների կերերի պահանջը կերի միավորներով և սպիտակուցների քանակով հաշվված՝ 25—30%-ով բարձր է, քան էգ գառներինը: Դրա համար էլ խոյիկներին անհրաժեշտ է կերակրել համապատասխան նորմաներով: Մսուրային շրջանում մատղաշների կերակրման համար անհրաժեշտ է առաջնորդվել հետևյալ նորմաներով (տե՛ս աղ. 4):

Կոպտաբուրդ ոչխարների մատղաշների կերակրման համար անհրաժեշտ է առաջնորդվել հետևյալ օրինակելի նորմաներով.

Կենդանի քաշը (կգ)	20	30	40	50	60
Կերի միավոր (կգ)	0,6	0,7	0,8	0,9	1,0
Մաքուր սպիտակուցներ (գ)	90	90	70	60	60

7—Ոչխարաբուծություն

Աճող ոչխարների (մատղաշների) կերակրման նորմաներ

Հասակը ամիսներով	Ե զ ե բ			Ն ո յ ի կ ն ե բ		
	Քաշը (կգ)	Կերի միջին (կգ)	Վոքի միջին (կգ)	Քաշը (կգ)	Կերի միջին (կգ)	Վոքի միջին (կգ)
	Վաղահաս մսա-բրդատու և մսատու ցեղեր					
4-6	30-35	0,85-1,0	74-87	33-38	1,1-1,3	98-112
6-8	34-40	0,95-1,1	80-94	40-48	1,2-1,4	102-123
8-10	37-45	1,05-1,2	84-98	45-57	1,2-1,5	108-130
10-12	40-48	1,1-1,25	80-91	50-63	1,3-1,6	112-126
12-18	48-58	1,15-1,3	70-80	65-75	1,4-1,7	108-126
	Բրդատու ցեղեր					
4-6	25-30	0,65-0,75	63-77	30-34	0,85-1,0	77-91
6-8	30-36	0,70-0,85	66-80	37-42	0,90-1,1	84-102
8-10	35-42	0,80-0,95	70-80	42-48	1,05-1,3	91-115
10-12	37-45	0,85-1,0	63-70	46-53	1,2-1,4	98-115
12-1	42-50	0,95-1,0	60-66	53-70	1,3-1,5	98-115

Աղյուսակում նշված թվերը համարվում են միջին ցուցանիշներ, որոնք ստացվում են 10-15 և 20-25 օրվա փորձերի արդյունքներից:

Մսուրային շրջանում մատղաշների կերաբաժինը հիմնականում պետք է կազմված լինի լավորակ- խոտից (հացազգի և թիթեռնածաղկավոր), հյութալի կերերից (սիլոս, ալմատապտուղներ) և խտացրած կերերից: Բացառապես հացազգի խոտով կերակրելը չի բավարարում մատղաշների պահանջը սննդանյութերի նկատմամբ, հետևապես և նորմալ չեն ընթանա օրգանիզմի զարգացումը և բրդի աճը:

Ոչխարների ձմեռային արածեցումը, այդ թվում նաև հղի մայրերի արածեցումը, շատ օգտակար է: Ոչխարը արոտի կենդանի է և որքան երկար է մնում այնտեղ, այնքան լավ է զգում իրեն: Արոտում ոչխարը գտնվում է շարժման մեջ, նրա բոլոր օրգանները լավ են աշխատում, ստանում են վիտամիններով և սպիտակուցներով հարուստ կեր, որը բարեբար ազդեցություն է ունենում բրդի աճի և պտղի զարգացման վրա: Ձմեռային արոտից օգտված մայրերից ծնվում են ամրակազմ և կենսունակ գառներ: Հաշվի առնելով այդ, անհրաժեշտ է բոլոր դեպքերում ոչխարների ձմեռային արոտ կազմակերպել, երբ այդ հնարավոր է: Ձմեռային արածեցումը անհրաժեշտ է կազմակերպել խելացիորեն: Խիստ սառնամանիք, ուժեղ քամի և բուք օրերին, ոչխարներին արոտի չի կարելի հանել, այդ վտանգավոր է: Արոտի չի կարելի հանել նաև այն դեպքում, երբ արոտը ծածկված է ձյան հաստ շերտով (10-15 սմ և ավելի): Նախքան արոտի դուրս բերելը անհրաժեշտ է կերակրել խոտով: Հոտը արոտի պետք է հանել ոչխարանոցի նկատմամբ քամու հակառակ ուղղությամբ, որպեսզի քամին ուժեղանալու դեպքում հեշտ լինի հոտի վերադարձը ոչխարանոց: Թույլ, նիհար և հիվանդ ոչխարներին արոտի չի կարելի հանել: Պետք է հետևել, որ արոտում, մասնավորապես հղի ոչխարները, չնստեն սառած փետրին, կարող են ցրտահարվել: Հոտը արոտի չի կարելի հանել գարնան սկզբներին, երբ ձյունը հալվում է և ցեխ լինում: Արոտի պետք է հանեն երկու հոփով՝ ավագ հոփի հետ:

Հաշվի առնելով ձմեռային արոտների վիճակը և օրվա ընթացքում ոչխարների արածեցման տևողությունը, օրվա կերաբաժինը որոշ չափով պետք է պակասեցնել: Արածեցման հետ մեկտեղ ոչխարները պետք է ստանան անհրաժեշտ կերեր այն հաշվով, որ քաշը չզրկասի, բուրդը նորմալ աճի և ապահովվի պտղի լավ զարգացումը:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մեր հանրապետությունում ձմեռային արոտները բոլոր դեպքերում չեն, որ

անբարենպաստ կլիմայական պայմանների պատճառով հնարավոր լինի օգտագործել, ուստի կոլտնտեսություններն ու սովխոզները ամեն տարի ոչխարանոցների մոտ պետք է կուտակեն մսուրային շրջանի կերակրման համար պահանջվող համապատասխան քանակությամբ կերեր:

ԲՐԻԻ ԱՂՐՈՏՄԱՆ ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

Մասնավորապես փետրախոտով (կոծոծով) և այլ բուսական մնացորդներով աղբոտված բուրդը արդյունաբերության համար ցածր է գնահատվում: Բուսական մնացորդներով աղբոտված բուրդը ֆաբրիկայում ենթարկում են քիմիական մաքրման, որի հետևանքով զգալիորեն ընկնում է բրդի որակը, այն կորցնում է դիմացկունությունը և էլաստիկությունը: Իսկ աղբոտված բուրդը մեխանիկական մաքրման ենթարկելու դեպքում կորուստի է մատնվում բրդի մոտ 10%-ը:

Բուրդը բուսական մնացորդներով աղբոտվում է մսուրային շրջանում ոչխարներին կերակրելու ընթացքում, ինչպես նաև փետրախոտով այլ աղբոտող բույսերով վարակված արոտներում արածացնելիս: Այդ պատճառով էլ անհրաժեշտ է մսուրային շրջանում զգույշ լինել, որ ոչխարների բուրդը չաղբոտվի:

Փետրախոտով և ուրիշ աղբոտող բույսեր պարունակող խոտով չպետք է կերակրել ոչխարներին: Այդպիսի խոտը նպատակահարմար է օգտագործել ուրիշ անասուններին կերակրելու համար: Բուրդը խոտի և ծղոտի մանրուքներով, խոտասնումներով և այլ մնացուկներով չաղբոտելու համար անհրաժեշտ է կերը մսուրները լցնել նախքան ոչխարներին մսուրներին մոտ թողնելը, որովհետև փոխադրելու և բաժանելու ժամանակ կարող է թափվել գեղմերի վրա: Չպետք է թողնել ոչխարներին նստեն քստոտ կամ աղբոտող մանր բուսականության մնացորդներով խոտի և ծղոտի վրա: Որպես ցամաքար պետք է օգտագործել տարեկանի կամ աշնան ցորենի քիստերից զուրկ ծղոտը: Ոչխարների գեղմը պետք է ձեռքով պարբերաբար մաքրել բուսական մնացորդներից:

Փետրախոտով և աղբոտող այլ բուսականությամբ վարակված արոտները չի կարելի օգտագործել ոչխարների ա-

րածեցման համար: Անհրաժեշտ է աղբոտող մոլախոտերի դեմ պայքար կազմակերպել, տնտեսության բոլոր արոտներում և ցանքատարածությունների վրա:

Գոմաղբով և ցեխով բուրդը չաղբոտելու համար ոչխարանոցը ու աղալները հաճախակի պետք է մաքրել և չորացնել:

ՑԱՄԲ ՍԵՎԱՄՈՒԹՅԱՆ (ՆԻՀԱՐ) ՈՋԵԱՐՆԵՐԻ ԽԱՄՔԸ

Մսուրային շրջանում անհրաժեշտ է խիստ հսկողություն սահմանել ոչխարների վիճակի և դիրություն վրա: Պետք է հետևել, որ նրանք քաշը չկորցնեն, նորմալ ընթանա բրդի աճը և հղի մայրերի պտղի զարգացումը: Ոչխարների դիրության ստուգման համար անհրաժեշտ է մսուրային շրջանի սկզբին յուրաքանչյուր հոտում առանձնացնել 25—30 գլուխ ստուգիչ (կոնտրոլ) խումբ: Ստուգիչ խմբում պետք է առանձնացնել հոտի մեջ եղած բոլոր հասակի ոչխարներից, առավոտյան քաղցած վիճակում կշռել և գրանցել նրանց քաշը: Նրանց լավ նշադրել և հետագայում յուրաքանչյուր ամիս նույն օրը առավոտյան քաղցած վիճակում կշռել: Հղի մայրերին ծնից երկու ամիս առաջ չպետք է կշռել: Եթե ստուգիչ ոչխարների քաշը պակասել է կամ մատղաշի աճը անբավարար է ընթացել, ապա անհրաժեշտ է բարելավել նրանց կերակրումը:

Մսուրային պահվածքի ընթացքում ցածր սնվածության և թույլ ոչխարներին անհրաժեշտ է մեկուսացնել առանձին խմբերում, տեղավորել տաք բաժանմունքներում և ուժեղացրնել կերակրումը: Կերակրման համար առանձնացնել լավորակ թիթեռնածաղկավոր խոտ և կերակրել բարձրացված նորմաներով, միաժամանակ լրացուցիչ կերակրել խտացրած կերերով, իսկ վատ ախորժակ ունեցող ոչխարներին՝ առանձին-առանձին, ավելի հաճախակի և հնարավորության սահմաններում բազմազան կերերով: Օրական պետք է ջրել 3 անգամ: Այդ խմբի ոչխարները նորմալ սնվածության հասնելուց հետո անհրաժեշտ է փոխադրել ընդհանուր հոտը:

Ոչխարների ջրումը: Ձմեռային-մսուրային պահվածքի ընթացքում ոչխարներին անհրաժեշտ է ջրել օրական մեկ անգամ, իսկ մայր ոչխարներին՝ ծնելուց հետո 2 անգամ:

Քաղցած վիճակում ջրել չի կարելի: Ամենից լավ է ջրել առավոտյան առաջին կամ երկրորդ անգամ խոտով կերակրելուց հետո: Մայր ոչխարներին ծնելուց հետո պետք է ջրել առավոտյան և երեկոյան կոշտ կերերով կերակրելուց հետո:

Անհրաժեշտ է ջրել ջրհորի կամ աղբյուրի ջրով, որը գետերի և ջրամբարների ջրի համեմատությամբ ավելի տաք է: Զրեւատեղերը նախօրոք պետք է վերանորոգված լինեն և տեղադրված լինեն անհրաժեշտ քանակությամբ տաշտակներ: Զրեւուց առաջ տաշտակները պետք է մաքրել, հեռացրենք սառույցը և ջրելուց հետո ջրի մնացորդը:

Այնքան ոչխար պետք է թողնել տաշտակների մոտ, որ նրանք առանց միմյանց հրելու և խանգարելու ազատ տեղավորվեն տաշտակների շուրջը: Որպեսզի ոչխարները հանգիստ ջրվեն, նպատակահարմար է ջրելուց առաջ ջրեւատեղից ոչ հեռու ապլ երկրորդ կերաբաժինը: Այս դեպքում ոչխարները հանգիստ, մեկը մյուսի հետեից, աստիճանաբար, մոտենում են տաշտակներին, խմում և նորից վերադառնում են կերն ուտելու: Եթե ոչխարներին ջրում են ոչ թե տաշտակներից, այլ աղբյուրներից կամ գետերից, նախօրոք անհրաժեշտ է խմելատեղերի ափերը քարհատակել, որպեսզի ոչխարների համար հարմար լինի մոտենալ ջրին: Տաշտակների շուրջը, աղբյուրների և գետերի ափերը սառցապատվելու դեպքում անհրաժեշտ է, նախքան ոչխարներին ջրելը, սառույցի վրա ավազ կամ մոխիր փռել կամ եթե հնարավոր է՝ մաքրել:

Եթե այս կամ այն պատճառով ոչխարները երկար ժամանակ չեն ջրվում և ուժեղ ծարավ են զգում, չի կարելի սառը ջրով ջրել: Ուժեղ ծարավի հետևանքով նրանք միանգամից կարող են մեծ քանակությամբ սառը ջուր խմել, որը կարող է մայրերի մոտ վիժումների պատճառ դառնալ, իսկ մյուս ոչխարները հիվանդանան լուծով: Ոչխարներին անհրաժեշտ է ջրել 20—25 աստիճանի գոլ ջրով:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ՄՍՈՒՐԱՅԻՆ ՊԱՀՎԱԾՔԻ ՕՐՎԱ ԱՇԽԱՏԱԿԱՐԳԸ

Մսուրային պահպանության ժամանակ անհրաժեշտ է ունենալ և անպայման ղեկավարվել օրվա որոշակի աշխատակարգով:

տակարգով: Ոչխարները հեշտությամբ ընտելանալով սահմանված ռեժիմին՝ իրենց հանգիստ են պահում, քան այն դեպքում, երբ նրանց կերակրումը և խնամքը կատարվում է անկանոն: Որոշակի աշխատակարգ սահմանելու դեպքում միաժամանակ ռացիոնալ է օգտագործվում հովիվների աշխատանքը:

Օրվա աշխատակարգը ոչխարներին մեկ անգամ ջրելու դեպքում

Առավոտյան ժամը 7—9-ը	մսուրների մաքրում և կոպիտ կերերով առաջին կերակրում.
» 9—11-ը	կոպիտ կերերով կամ սիլոսով երկրորդ կերակրում, ոչխարանոցի մաքրում.
» 11—12-ը	ջրում
» 12—13-ը	խտացրած կերերով կերակրում.
» 13—15-ը	կոպիտ կերերով երրորդ կերակրում.
» 15—17-ը	հանգիստ
» 17—19-ը	կոպիտ կերերով չորրորդ կերակրում.

Օրվա աշխատակարգը ոչխարներին երկու անգամ ջրելու դեպքում

Առավոտյան ժամը 7—8-ը	մսուրների մաքրում, առաջին կերակրում.
» 8—9-ը	հյութալի կերերով կերակրում, ոչխարանոցի մաքրում.
» 9—10-ը	ջրում.
» 10—11-ը	խտացրած կերերով կերակրում.
» 11—13-ը	կոպիտ կերերով 2-րդ կերակրում.
» 13—15-ը	հանգիստ.
» 15—17-ը	կոպիտ կերերով երրորդ կերակրում.
» 17—18-ը	ջրում.
» 18—20-ը	կոպիտ կերերով չորրորդ կերակրում.

Սրանք օրինակելի աշխատակարգեր են, որոնք առանձին տնտեսություններում, ելնելով կերակրման և խնամքի առանձնահատկություններից, կարող են որոշ փոփոխությունների ենթարկվել:

խոնավութիւնը և միջանցիկ քամիները վնասակար աղ-
ղեցութիւն են թողնում ոչխարների, մասնավորապէս գաւ-
ների վրա: Նրանք հիվանդանում են զանազան հիվանդու-
թիւններով և երբեմն սատկում:

Մսուրային շրջանում միջանցիկ քամիներ և խոնավու-
թիւն լինում է այն դեպքում, երբ ոչխարանոցները նախօ-
րոք վերանորոգման չեն ենթարկվում:

Որպեսզի ոչխարանոցներում միջանցիկ քամիներ և խո-
նավութիւն չլինեն, անհրաժեշտ է ոչ ուշ, քան մսուրային
շրջանն սկսելուց մեկ ամիս առաջ խնամքով վերանորոգել և
նախապատրաստվել ձմեռմանը:

Ոչխարանոցի տանիքը պետք է վերանորոգել աշնան,
որ աշնան և գարնան ուժեղ անձրևներին, ձյան հալվելու ժա-
մանակ ոչխարանոցը չկաթի: Անհրաժեշտ է պատերի վրա
դրսի կողմից առուներ փորել և հողը լցնել պատերի կողմը,
որպեսզի անձրևներից և ձյան հալվելուց գոյացած ջրերը
պատերից ներս չծծվեն, այլ ակոսներով հոսեն: Դռները
պետք է վերանորոգել աշնան, որ լավ փակվեն և ճեղքեր
չունենան, լուսամուտների շրջանակները նույնպէս վերանո-
րոգել և ապակեպատել: Բոլոր անցքերը և ճեղքերը սվաղել
դրսից և ներսից: Վերանորոգել փլված տեղերը և աղալների
պատերը բարձրացնել աշնան, որպեսզի քամիները չխան-
գարեն ոչխարներին ցերեկը կերակրման և հանգստի ժամա-
նակ: Աղալներում պետք է տեղադրել կերամաններ (մսուր-
ներ): Վերանորոգել նաև մատուրները, բաժանմունքները, փո-
խադրական միջոցները և մյուս գույքերը: Կարգի պետք է
գցել ջրելատեղերը և նրանց ճանապարհները: Վերանորոգե-
լուց հետո անհրաժեշտ է մաքրել ոչխարանոցը և աղալը:

Նախքան ոչխարներին տեղավորելը, ոչխարանոցի հա-
տակին պետք է փռել ծղոտի հաստ շերտ (յուրաքանչյուր քմ
մակերեսին 5 կգ): Ոչխարներին տեղավորելուց մի քանի օր
հետո ցամաքը տրորվում, նստում է և ունենում է 4—5 սմ
հաստութիւն, որը իր մեջ լավ է ծծում մեզը: Մղոտի ցամ-
քարի վրա աստիճանաբար գոյանում է տարթի շերտ, որը

15—20 սմ հաստութեան հասնելուց հետո կտրում և հեռացը-
նում են: Կտրելու ժամանակ, շնորհիվ ցամաքարի շերտի,
տարթը հեշտութեամբ է բաժանվում ոչխարանոցի հատակից
և ո՛չ հատակն է փշանում, ո՛չ էլ տարթի որակն է ընկնում:
Ցամաքարի բարակ շերտը վատ է ներծծում մեզը, որի հետե-
վանքով ոչխարանոցը խոնավ է լինում, իսկ տարթը կտրելիս
դժվար է բաժանվում հատակից, և հատակը փշանում է:
Տարթը մաքրելուց հետո ոչխարանոցի հատակին նորից փռում
են ծղոտի հաստ շերտ, հետո տեղավորում ոչխարը: Ձմեռանը ոչ-
խարանոցի տարթը հեռացնում են 2—3 անգամ, որը չորա-
ցրնում են և ամռանը օգտագործում որպէս վառելիք: Ձմեռ-
անը ոչխարներին լավ է պահել տարթի շերտի վրա, հարկ չկա
ամեն օր մաքրել, որովհետև ոչխարները կնստեն ցամաքարի
բարակ շերտ ունեցող սառը գետնին, կարող են մրսել և հի-
վանդանալ:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ՊԱՀՎԱԾՔԸ ՁՄԵՌԱՅԻՆ ՄՍՈՒՐԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Ոչխարների մսուրային պահվածքը ճիշտ կազմակերպե-
լու համար անհրաժեշտ է նախքան մսուրային շրջանին անդ-
նելը հոտը կոմպլեկտավորել ըստ սեռահասակային խմբերի:
Եթե տնտեսութիւնը բուծում է տարրեր ցեղի ոչխարներ կամ
տրամախաչման միջոցով ստեղծել են մթերատվութեան
տարբեր ցուցանիշներ ունեցող խմբեր, նպատակահարմար է
այս կամ այն հոտը կոմպլեկտավորել մթերատվութեան
միանման հատկանիշներ ունեցող և հասակակից ոչխարնե-
րից, որով հնարավորութիւն կստեղծվի կերակրման և խը-
նամքի աշնայիսի կարգ սահմանել, որը բավարարի բոլոր
կենդանիների պահանջները:

Ելնելով վերոհիշյալից, պետք է կազմակերպել մայրա-
կան, ամորձատվածների, ընթացիկ տարում ծնված էգ և
արու գառների հոտեր ու արտադրող խոյերի վերանորոգման
համար աճեցվող տոհմային մատղաշների խմբեր: Եթե տըն-
տեսութիւնում կան խոտանված ոչխարներ, որոնք պահ-
պանվում են հաջորդ տարին բուրդ ստանալու և մսամթեր-
ման հանձնելու համար, պետք է մեկուսացվեն առանձին

հոտում: Մսուրային շրջանում բոլոր սեռահասակային խցմբերի խնամքը պետք է կատարել սահմանված օրվա աշխատակարգի համաձայն: Ժամանակին կերակրել և ջրել, բարենպաստ եղանակներին հանել արոտի, իսկ եթե հնարավոր չէ, պահպանել բացօթյա աղալներում: Ցերեկները ոչխարներին գոմերում պետք է պահել խիստ անբարենպաստ եղանակներին (սառնամանիք, բուք, ուժեղ ձյուն, անձրև և այլն): Եթե ոչխարները երկար ժամանակ պահպանվում են նեղ և խոնավ ոչխարանոցներում, նիհարում են, հաճախ հիվանդանում են, բուրդը թափվում է: Անընդհատ հսկողություն պետք է սահմանել ոչխարների առողջական վիճակի վրա: Հիվանդ անասուններ հայտնաբերելիս անմիջապես մեկուսացնել հոտից և հայտնել անասնաբույժին:

Հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել բրդի նորմալ աճի, անկորուստ ու մաքուր պահվածքի վրա: Լուրջ կերպով պետք է հետևել, որպեսզի ոչխարները քոսով չհիվանդանան: Անհրաժեշտ է ամեն օր հետևել, թե հոտի մեջ արդյո՞ք քոսով հիվանդ ոչխար կա, եթե կա, պետք է անմիջապես մեկուսացնել և անասնաբույժի ցուցմունքով քոսի դեմ բուժման միջոցներ ձեռնարկել: Ուշադրություն դարձնել կճղակների վրա, երկարած կճղակները պետք է կտրել:

Նրբագեղմ ոչխարների աչքերի շուրջը եղած բուրդը անհրաժեշտ է խուզել, որպեսզի ոչխարների տեսողությունը չխանգարվի: Որպես ցամքար օգտագործել տարեկանի կամ աշնան ցորենի երկար ծղոտ: Թե՛ գիշերը և թե՛ ցերեկը ոչխարների հոտը պետք է հսկի հովիվը:

Մայրական հոտը սպասարկող հովվական բրիգադը հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնի ոչխարների միջակ և միջակից բարձր գիրությունը պահպանելու, բրդի նորմալ աճի, պտղի նորմալ զարգացման և հիվանդությունները կանխելու վրա, ինչպես նաև պետք է նախազգուշանալ և կանխել այն բոլոր երևույթները, որոնք կարող են վիժումների պատճառ դառնալ: Հետևել, որպեսզի մայր ոչխարները ոչխարանոցից դուրս բերելիս, ջրելիս, կերեր և աղ ուտելիս միմյանց չհրեն և չսեղմեն: Ոչխարներին չպետք է ջրել քաղցած վիճակում և խմելուց անմիջապես հետո չպետք է թուլատրել,

որ նստեն: Երկար ժամանակ չջրված և ուժեղ ծարաված ոչխարներին անհրաժեշտ է ջրել գոլ ջրով, ջրելատեղերի սառույցը կոտրել, մաքրել կամ վրան տաք ավազ ու մոխիր ցրել, որպեսզի ոչխարները չսայթաքեն:

Հղի ոչխարներին չպետք է կերակրել նեխած, սառած կամ ուրիշ անորակ կերերով:

Հղի ոչխարներին արոտի չպետք է տանել ձյան հաստ շերտ կամ ցեխ լինելու դեպքում, ինչպես նաև չպետք է քշել ցեխոտ ճանապարհներով: Խոր ձյան և ցեխի մեջ քայլելու ժամանակ ոչխարները ոչ միայն կարող են մրսել, այլև ֆիզիկական լարված ուժ գործադրելը կարող է վիժումների պատճառ դառնալ: Հղի մայրերին չպետք է թույլ տալ սառած դետին նստել, դրանից նրանք կարող են մրսել և վիժել:

ՈԶԵԱՐՆԵՐԻ ԿԵՐԱԿՐՈՒՄԸ ԵՎ ՊԱՀՎԱԾՔԸ ԱՐՈՏԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

ՈԶԵԱՐՆԵՐԻ ԱՐՈՏԱՅԻՆ ԳԻՐԱՑՈՒՄԸ

Հայկական ՍՍՀ կուլտեստեսություններում և սովխոզներում ոչխարները սովորաբար արոտում պահում են 7—8 ամիս, մեղմ և ոչ ձյունառատ տարիներին առանձին տնտեսություններ ոչխարները արոտում պահում են 9—10 ամիս:

Ոչխարները արոտից ավելի լավ են օգտվում, քան մյուս գյուղատնտեսական կենդանիները: Արոտի կանաչը ավելի սննդարար է, քան մսուրային շրջանում օգտագործվող կերերը: Հարուստ է բոլոր անհրաժեշտ սննդանյութերով՝ վիտամիններով և աղերով: Ոչխարների բուրդը աճ է տալիս հատկապես արոտային պահվածքի ժամանակ: Այդ ժամանակ է տեղի ունենում գառների բուռն աճն ու զարգացումը, կազմակերպվում ոչխարների գիրացումը և նրանց բարձր կոնդիցիայի հասցնելը, որը խոշոր նշանակություն ունի մսի արտադրության ավելացման գործում:

Ոչխարների արոտային պահվածքի ժամանակ են անցկացվում անասնաբուժական նախազգուշական մշակումները:

Հաշվի առնելով այն, որ արոտներն ըստ իրենց բուսականության օգտագործման նպատակահարմար ժամկետների և ուրիշ առանձնահատկությունների բազմազան են, ուստի վերը նշված խնդիրների հաջող իրագործման համար լուրջ նշանակություն ունի արոտների ռացիոնալ և ճիշտ օգտագործումը, անասունների խնամքի ու պահվածքի ճիշտ կազմակերպումը:

ՈԶԵԱՐՆԵՐԻ ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄԸ ԵՎ ՄՍՈՒՐԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆԻՑ ԱՐՈՏԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆ ՓՈԽԱԳՐՆԸ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ

Նախքան մսուրային շրջանից արոտային շրջան փոխադրելը անհրաժեշտ է մանրազնին ուսումնասիրել՝ ոչխարների առողջական վիճակը: Եթե հոտում հայտնաբերվում են քոսով, ճիճվային և այլ վարակիչ հիվանդություններով վա-

րակված կենդանիներ, նրանց անհրաժեշտ է առանձնացնել և արոտի դուրս չբերել, որովհետև կարող են վարակել արոտները ու հիվանդության վերացման համար հետագա բուժման աշխատանքները կարող են խիստ դժվարանալ: Քոսով և ճիճվային հիվանդություններով վարակված անասունների նկատմամբ պետք է ձեռնարկել նախազգուշական բուժիչ միջոցներ և միայն լրիվ առողջանալուց հետո նրանց արոտի տանել ընդհանուր հոտի հետ:

Հիվանդ անասունների համար առանձնացնում են հատուկ մեկուսացված արոտամասեր, որտեղ նրանց պետք է պահպանել և բուժել մինչև լրիվ առողջանալը: Մեկուսացված արոտների վրա կարելի է արածացնել ճիճվաթափությունից միայն 3—4 ամիս հետո: Այդ ընթացքում ամռան արևի ճառագայթները ոչնչացնում են հիվանդ ոչխարներից թափված ճիճուները և նրանց ձվերը, որոնք այլևս վարակի աղբյուր հանդիսանալ չեն կարող:

Նախքան արոտային շրջանի փոխադրելը անհրաժեշտ է խուզել նրբագեղմ և կիսանրբագեղմ ոչխարների ոտքերի (հետևի ոտքերինը՝ ցատկիչ հոդից և առջևի ոտքերինը՝ ծնկից ներքև) և պոչի բուրդը, որպեսզի կարողանան ազատ քայլել հատկապես անձրևոտ եղանակներին, կղկղանքը չկալի պոչին և հետևի ոտքերին, որովհետև դրա հետևանքով փշանում է զգալի քանակությամբ բուրդ: Անհրաժեշտ է խուզել նաև աչքերի շուրջը եղած բուրդը, որը խանգարում է տեսողությանը:

Մսուրային շրջանից արոտային շրջան պետք է փոխադրել աստիճանաբար, որովհետև մսուրային շրջանում, երբ կոպիտ կերերը միանգամից փոխարինվում են հյութալի կանաչ կերով, խանգարվում է մարսողական օրգանների ֆունկցիան, հիվանդանում են լույծով և խիստ հյութվում: Լույծը կործանարար ազդեցություն է ունենում նաև այն գառների վրա, որոնք ծծում են լույծով հիվանդ մայրերին: Այդ բանից խուսափելու համար ոչխարներին առաջին օրերին առավոտները, նախքան արոտի դուրս տանելը, անհրաժեշտ է մի քանի օր կերակրել որոշ չափով խոտով: մինչև նրանք լավ կըն-

տելանան արոտի կանաչին, որից հետո միայն խոտով կերակրելը կարելի է դադարեցնել:

ԱՐՈՏՆԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԿԱՐԳԸ

Մեր հանրապետությունում բացառապես օգտագործվում են բնական արոտները, որոնք լրիվ բավականացնում են անասունների պահանջը արոտային ամբողջ ժամանակաշրջանում:

Արոտներն ըստ օգտագործման ժամկետների բաժանվում են երկու մասի՝ նախալեռնային գոտու գյուղամերձ արոտներ, որոնք օգտագործվում են գարնան ու աշնան ամիսներին և լեռնային ու բարձր լեռնային արոտներ, որոնք հիմնականում օգտագործվում են ամռան ամիսներին:

Թե՛ գյուղամերձ և թե՛ ամառային արոտների տարբեր հատվածները իրենց բերքատվությամբ և բուսականությամբ զգալիորեն տարբերվում են միմյանցից, այդ պատճառով էլ ռացիոնալ և արդյունավետ օգտագործելու համար մեծ նշանակություն ունի արոտների ամրացումը ըստ անասնատեսակների և սեռահասակային խմբերի: Հարավային թեքությունների արոտները, որոնց վրայի ձյունը համեմատաբար ավելի շուտ է հալվում և արոտի կանաչն ավելի շուտ է սկըսում բարձրանալ, պետք է օգտագործել գարնան առաջին կեսին, իսկ գարնան երկրորդ կեսին, մինչև ամառային արոտներ բարձրանալը, պետք է օգտագործել մնացած արոտները:

Հարավային թեքությունների արոտները պետք է պահպանել ուշ աշնանը և ձմռանը արածացնելու համար, իսկ աշնան առաջին կեսին, ամառային արոտներից վերադառնալուց անմիջապես հետո, պետք է օգտագործել գյուղամերձ հյուսիսային թեքությունների արոտները, որոնք աշնանը ավելի շուտ են ծածկվում ձյունով:

Ամառային արոտները, որոնք գտնվում են ծովի մակերևույթից 2000—2500 մ ավելի բարձրության վրա, համեմատաբար ուշ են ազատվում ձյունից: Ամառային արոտներն օգտագործվում են մայիսի վերջից, հունիսի սկզբից մինչև սեպտեմբերի վերջերը, հոկտեմբերի սկիզբը:

Նախքան արածեցնելը անհրաժեշտ է արոտները բաժանել ըստ անասնատեսակների: Ավելի բարձր խոտածածկով արոտները պետք է առանձնացնել խոշոր եղջերավոր անասունների համար, իսկ ոչխարների համար անհրաժեշտ է առանձնացնել ավելի բարձրադիր, չոր և համեմատաբար ցածր բուսածածկով արոտները:

Ոչխարների համար առանձնացված արոտամասերն իրենց հերթին պետք է ամրացվեն ըստ սեռահասակային խմբերի:

Մայրական կազմի համար պետք է առանձնացնել համեմատաբար լավորակ արոտները, որպեսզի նորմալ ընթանա բրդի աճը և առատ կաթ արտադրեն գառների կերակրման համար, գառների համար թիթեռնածաղկավոր բույսերով հարուստ արոտները՝ մայրական հոտերի համար առանձնացված արոտներից ոչ հեռու, շիշակների, խոյիկների և արոտային գիրացման դրված հոտերի համար՝ համեմատաբար հեռավոր բարձրադիր արոտները, արտադրող տոհմային և վերանորոգման համար աճեցվող խոյերի համար՝ հարուստ բուսածածկով լավազույն արոտները:

ԱՐՈՏՆԵՐԻ ՀԵՐԹԱՓՈՆ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՍԽՏՆԵՐԸ ԵՎ ԱՐԱՄԵՑՄԱՆ ՏՆՆՆԿԱՆ

Գոյություն ունի արոտների օգտագործման երկու կարգազատ արածեցում և հերթափոխ արածեցում:

Ազատ արածեցման ժամանակ հովիվը հոտը արոտի է տանում իր ցանկացած ուղղությամբ և հաճախ այնպես է ստացվում, որ հոտը մեկ օրվա ընթացքում շրջում է համարյա բոլոր արոտամասերը: Այս սխեմայի ժամանակ արոտները ռացիոնալ չեն օգտագործվում, որովհետև ոչխարները ազատ շրջելով արածում են միայն լավազույն կանաչը, իսկ պակաս դոպեկան խոտերը, այդ թվում մոլախոտերը, մնում են անօգտագործելի, որոնք հասունանալով սերմնակալում են, սերմերը թափվելով արոտները վարակվում են մոլախոտերով, իսկ լավ կերային արժեք ունեցող խոտերը սակավանում են, ընկնում է արոտների բերքատվությունը: Բացի այդ, ազատ արածեցման ժամանակ ամբողջ արոտը

անընդհատ ոտնահարվում է, և կանաչը վատ է աճում, որի հետևանքով նույնպես ընկնում է արոտի բերքատվությունը:

Հերթափոխ արածեցման դեպքում այդպիսի բացասական երևույթների տեղիք չի տրվում: Հերթափոխ արածեցման ժամանակ հոտերին ամրացված արոտամասերը, ելնելով արոտների բերքատվությունից, անասունների սեռահասակային խմբերի առանձնահատկություններից, հոտի մեծությունից, բաժանում են 5—6 առանձին բաժանմունքների: Յուրաքանչյուր բաժանմունք՝ 100 գլուխ՝ ոչխարի համար մոտավորապես պետք է ունենա 3—4 հեկտար տարածություն: Բաժանմունքի լայնությունը պետք է այնքան լինի, որ ոչխարներն առանց իրար խանգարելու կարողանան արածել ծավալուն ճակատով: Բաժանմունքները սահմանադատում են, իսկ եթե տնտեսությունը հնարավորություն ունի, ցանկապատում են տախտակներով կամ երկաթալարերով:

Յուրաքանչյուր բաժանմունք արածեցնում են հերթականությամբ՝ 5—6 օր, մոտավորապես 30—36 օրից հետո միայն կրկին վերադառնում են նույն բաժանմունքը: Այդ ժամանակամիջոցում արդեն բարձրացած է լինում նոր փարթամ կանաչը:

Արածելու ժամանակ հովիվները ուշադրություն պետք է դարձնեն, որպեսզի ոչխարները չթափառեն բաժանմունքում և չտրորեն արոտը: Ոչխարները պետք է արածեն բաժանմունքի ամբողջ լայնությամբ, հոտի ընդարձակ բաց ճակատով: Ավագ հովիվը պետք է լինի հոտի առջևի մասում և չպետք է թողնի, որ ոչխարները առաջ անցնեն ճակատային գծից, երկրորդ հովիվը պետք է գտնվի հոտի հետևի մասում: Այսպիսով, ոչխարները դանդաղ արածելով (ժամում 200—300 մ) առաջ են շարժվում ամբողջ լայնությամբ: Արածեցման այդպիսի սխեմային ոչխարներն ընտելանում են առաջին իսկ օրից: Երբ կշտանում են, անհրաժեշտ է արոտը դադարեցնել, որպեսզի հանգստանան և որոճան: Հանգստանալուց հետո նույն կարգով արոտն սկսվում է արդեն արածեցված տարածության վրա: Քաղցած ոչխարներն ախորժակով արածում են առաջին անգամ բաց թողած արոտում և որոշ ժամանակից հետո փոխադրվում են բաժանմունքի դեռևս

շարժացված մասը ու նույն ձևով շարունակում արոտը: Նպատակահարմար է ոչխարներին ամռան ամիսներին արոտի տանել վաղ առավոտյան, որպեսզի մինչև կեսօրվա շոգն սկսելը կշտանան: Երեկոյան ոչխարների արոտը պետք է շարունակել մինչև նրանք կշտանան և դադարեն արածելուց:

Գարնանը և աշնանը, երբ արոտի վրա ցող է նստած լինում, պետք է թույլ տալ արածելու ցողը անցնելուց հետո, իսկ երեկոները՝ մինչև ուշ երեկո, մինչև լավ կշտանան:

Երբ սկսվում է ցերեկվա շոգը, ոչխարները չեն առածում, մոտավորապես ցերեկվա ժամը 12-ից մինչև 16—17-ը նրանց հանգիստ են տալիս, որից հետո շարունակում արածեցումը:

Ցերեկները ոչխարների հոտը պետք է արածեցնել այնպես, որ արևի ճառագայթները նրանց վրա ընկնեն ոչ թե գիմացից, այլ հետևից կամ կողքից, առավոտները և երեկոները արածեցնել քամու ուղղությամբ, իսկ ցերեկները՝ քամուն հակառակ, որպեսզի նրանք հովանան և հեշտ տանեն շոգը: Վաղ գարնանը և ուշ աշնանը ոչխարներին արոտի պետք է տանել այն հաշվով, որ երեկոները նրանք գիշերելու վայրը վերադառնան քամու ուղղությամբ. քամուն հակառակ ուղղությամբ ոչխարները դժվար են առաջ շարժվում:

ՈՉՆԱՐՆԵՐԻ ԼՐԱՅՈՒՅԻՉ ԿԵՐԱԿՐՈՒՄԸ ԱՐՈՏԱՅԻՆ ԵՐՁԱՆՈՒՄ

Գարնանը մսուրային պահվածքից արոտային պահվածքին անցնելու առաջին օրերին, ինչպես նաև ուշ աշնանը, նախքան մսուրային պահվածքին անցնելը, արոտները լրիվ չեն բավարարում ոչխարների պահանջը սննդանյութերի նրկատմամբ: Դրա համար այդ շրջանում լրացուցիչ պետք է կերակրել կոպիտ և խտացրած կերերով:

Մնացած ժամանակաշրջանում խտացրած կերերով և կանաչ զանգվածով պետք է լրացուցիչ կերակրել հիվանդ, հյուծված, կաղ ոչխարներին, որոնք արոտի դուրս գալ չեն կարողանում: Ամբողջ արոտային շրջանում պետք է լրիվ բավարարել կերակրի աղով:

Արոտներում պահպանելու ժամանակ, երբ ոչխարները

անվում են միայն կանաչ զանգվածով, նրանց պահանջը աղի նկատմամբ, մսուրային շրջանի համեմատությամբ, զգալիորեն ավելանում է: Լիզելու համար լավ է աղը տալ խոշոր կտորներով: Քարաղի կտորները դնում են աղալներում և կացատեղերում: Քարաղ չլինելու դեպքում ոչխարներին պետք է տալ մանր աղ. մայրերին և խոյերին՝ օրական 8—12 գ, գառներին՝ 5—8 գ:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԶՐՈՒՄԸ ԱՐՈՏԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Արոտային շրջանում ոչխարներին անհրաժեշտ է ջրել օրական առնվազն՝ երկու անգամ: Յուրա եղանակներին, երբ ոչխարները գտնվում են փարթամ և հյութալի արոտներում, կարելի է բավարարվել մեկ անգամ ջրելով: Անհրաժեշտ է ջրել առավոտյան, նախքան արոտի տանելը և ցերեկվա ընդմիջումից հետո, նախքան երեկոյան արոտից բերելը: Ամառվա ընթացքում, երբ արոտի կանաչը բավականաչափ կոպտացած է լինում, անհրաժեշտ է ոչխարներին լրացուցիչ ջրել առավոտյան և երեկոյան արոտն սկսելուց 1,5-ից 2 ժամ հետո: Ոչխարներին ամառային արոտներում պետք է ջրել աղբյուրների, առվակների ու գետակների հոսող ջրերով: Զի կարելի ջրել ջրամբարների և ճահճների կանգնած ջրերով, որովհետև ոչխարները կարող են հիվանդանալ ճիճվային հիվանդություններով: Ըստ հոտերի արոտներին ամրացնելիս պետք է նկատի ունենալ, որ ջրելատեղերը հեռու չլինեն արոտներից և միևնույն աղբյուրներից կամ առուների և գետակների միևնույն տեղերից չօգտվեն շատ հոտեր:

Երբ արոտատեղերին մոտ ջրելու հարմարություններ չըկան, և աղբյուրներն ու գետերը հեռու են գտնվում, այդ դեպքում անհրաժեշտ է տակառներով ջուր փոխադրել արոտատեղերը և ոչխարներին ջրել տաշտակներից:

Շատ տնտեսությունների երկար տարիների փորձը ցույց է տվել, որ ավելի ձեռնառու է ջուրը փոխադրել և ջրել արոտատեղերում, որովհետև ջրելու համար հարկ է լինում օրական երկու և ավելի անգամ ոչխարներին քշել մեծ հեռավորությունների վրա: Ոչխարների ջրելատեղերը, աղբյուրներն ու գետակները նախօրոք անհրաժեշտ է մաքրել, ավերել

քարահատակել ու հարմարացնել, որպեսզի ոչխարները չըզրժվարանան խմելու ջրին մոտենալու: Զրելու ընթացքում պետք է հետևել, որ իրար չհրեն և չսեղմեն: Եթե ջրելատեղը այնպիսին է, որ հոտը միանգամից բաց թողնել հնարավոր չէ, ապա անհրաժեշտ է բաց թողնել մաս-մաս, այն հաշվով, որ ոչխարներն ազատ տեղավորվեն ու հանգիստ խմեն:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԽԱՄՔՆ ԱՐՈՏԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Արոտային շրջանում հովվական բրիգադը պետք է ժամանակին և ճիշտ կազմակերպի ոչխարների արոտը, որպեսզի օրվա ընթացքում լրիվ բավարարվի նրանց պահանջը արոտային կերերով: Ոչխարները պետք է ժամանակին ջրվեն և ստանան համապատասխան քանակությամբ աղ: Հյուսիսում և թույլ ոչխարներին, ինչպես նաև գառներին, լրացուցիչ կերակրում են խտացրած կերերով: Անհրաժեշտ է, որ ժամանակին և ճիշտ կազմակերպել նրանց հանգիստը, պաշտպանել գիշատիչներից, հիվանդությունների դեպքում ցույց տալ առաջին օգնությունը: Առավոտյան, ցերեկը և երեկոյան արածեցնելուց հետո, ինչպես նաև գիշերները անհրաժեշտ է հանգիստ տալ: Հանգստատեղը պետք է լինի չոր և զով:

Հանգստանալու համար ոչխարանոցների մոտ, եթե դրանք մոտ են արոտներին, իսկ եթե հեռու են, ապա արոտամասերում, առանձնացնում են հանգստանալու վայր (կացատեղ) և հարմարություններ ստեղծում հոտի սպասարկման համար: Կացատեղերը պետք է պահել չոր վիճակում:

Ամռան ընթացքում կացատեղերը պետք է փոխել ըստ արոտամասերի հարմարության: Երկար ժամանակ միևնույն կացատեղում ոչխարներ պահելու դեպքում այն շատ է կեղտոտվում գոմաղբով և վտանգավոր է դառնում ճիճվային հիվանդությունների տարածման համար: Ամռան շոգ եղանակներին անհրաժեշտ է կացատեղերը ընտրել համեմատաբար ավելի բարձրադիր, իսկ գարնանը և աշնանը՝ ավելի ցածրադիր և քամիներից պաշտպանված տեղերում:

Հանգստի ժամերին ոչխարներին չի կարելի անհանգրստացնել: Առանձին ոչխարների բուժումը, կճղակների ձևա-

վորումը և այլ աշխատանքներ անհրաժեշտ է կատարել հանգրստից հետո:

Հովվական բրիգադը խնամքով պետք է հետևի ոչխարների առողջական վիճակին: Հիվանդ, թույլ և կաղ ոչխարներին պետք է մեկուսացնի և լրացուցիչ կերակրի խտացրած կերերով և կանաչ զանգվածով: Հիվանդ անասուններին բուժում են անասնաբուժական աշխատողների ցուցումներով: Զպետք է օգտագործել այնպիսի արոտներ, որտեղ բուրդը կեղտոտվի կոծոծով և փշերով, միաժամանակ պայքարել կացատեղերում բուրդը գոմաղբով և ցեխով կեղտոտվելու դեմ:

Ամռան շոգ եղանակներին, մասնավորապես ամռան երկրորդ կեսին, երեան են գալիս մսային ճանճեր, որոնք իրենց ձվերը դնում են ոչխարների մարմնի վրա եղած վերքերի, քերծվածքների, թարախակալված տեղերի և սեռական օրգանների արտաքին մասերի վրա: Դրված ձվերից աճում են սպիտակ մսոտ ճիճվանման թրթուրներ, որոնք աստիճանաբար խորանում են հյուսվածքների մեջ, սնվում նրանցով և քայքայում, առաջացնելով մեծ վերքեր, որոնք մեծ ցավ են պատճառում և ծայրաստիճան հյուծում: Այդ բանից խուսափելու համար, հովիվները պետք է բոլոր վերքերին և քերծվածքներին քսեն կրեոլինի 3—4 %-անոց լուծույթ կամ յոդ և վրան ցանեն նավթալին: Թրթուրներ (ճիճուներ) հայտաբերելու դեպքում պետք է հեռացնել և վերքերը մշակել նըշված ձևով:

Ոչխարների պաշտպանության գործում հովիվներին մեծ օգնություն են ցույց տալիս հովվական պահակային շրները: Ցերեկները և գիշերները ոչխարների թե՛ արոտի և թե՛ հանգստի ժամերին նրանց բաց են թողնում, որպեսզի հոտը պաշտպանեն բոլոր կողմերից:

Առանձին դեպքերում շները հովիվն օգնում են արոտի ժամանակ: Նրանք դաստիարակված են այնպես, որ հովիվ հրամանով դադարեցնում են հոտի շարժումը, ետ մնացող ոչխարներին քշում և հասցնում հոտին: Թույլ չեն տալիս, որ առանձին խմբեր հոտից բաժանվեն, հեռանան և ալլեն:

Շներին տարեկան մեկ անգամ պետք է ենթարկել նա-

խազգուշական անասնաբուժական մշակման և ճիճվաթափության, որովհետև նրանց ճիճվային մի շարք հիվանդությունները կարող են փոխանցվել ոչխարներին:

Հովվական յուրաքանչյուր բրիգադ հոտի պաշտպանության համար պետք է ունենա 3—4 հովվական շուն:

ՄԱՅՐ ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ՊԱՀԱՎԱՐԸ ԵՎ ԿԵՐԱԿՐՈՒՄԸ
ՁՈՒԳԱՎՈՐՄԱՆ ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Մայր ոչխարներին և շիշակներին նախապատրաստել սերմնավորմանը նշանակում է նրանց հասցնել միջակ և միջակից բարձր գիրության, հոտերը կոմպլեկտավորել վերարտադրության համար պիտանի անասուններով և անցկացնել նախազգուշական անասնաբուժական մշակումներ զանազան հիվանդությունների դեմ:

Ոչխարների սերմնավորման աշխատանքներն սկսելուց մեկ-երկու ամիս առաջ գառներին անհրաժեշտ է անջատել մայրերից: Այն տնտեսություններում, որտեղ ոչխարներին կթում են, կիթը անհրաժեշտ է դադարեցնել սերմնավորումից առնվազն 1,5 ամիս առաջ:

Գառներին մայրերից անջատելուց և կիթը դադարեցնելուց անմիջապես հետո անհրաժեշտ է անցկացնել մայր ոչխարների ստուգում և խոտանում: Խոտանման պետք է ենթարկել բոլոր այն մայրերը, որոնց կտրիչ ատամները թափվել են, կտրծը փչացած է և հիվանդ է զանազան խրոնիկ հիվանդություններով: Խոտանված բոլոր մայրերը դնում են արոտային գիրացման տակ և հանձնում մսամթերման:

Ոչխարները պետք է ստուգման ենթարկել բրուցելոդ հիվանդության նկատմամբ, անհրաժեշտ է կատարել հակաքոսային լողացումներ և անհրաժեշտության դեպքում նաև ճիճվաթափություն: Այդ բոլորից հետո կոմպլեկտավորել մայրական հոտերը: Այդ աշխատանքները պետք է ավարտել սերմնավորումից 35—40 օր առաջ և մայրական հոտերը փոխադրել փարթամ և համեմատաբար հարուստ բուսականությամբ հեռավոր արոտները, որպեսզի նրանք հասնեն բարձր գիրության: Ոչխարանոցին և սերմնակայանին մոտ արոտ-

ները անհրաժեշտ է պահել սերմնավորման ժամանակ արածացնելու համար:

Նրկար տարիների փորձերով ապացուցվել է, որ ոչխարների ստերջության բարձր տոկոսի և ցածր պտղաբերության պատճառը սերմնավորման ժամանակ մայրերի նիհար լինելն է: Պտղաբերության բարձրացման, գույգ գառներ տվող մայրերի քանակը ավելացնելու համար հովվական բրիգադը պետք է պայքարի, որպեսզի սերմնավորման նախապատրաստման ժամանակ ոչխարները հասնեն նորմալ գիրություն: Եթե արոտում ոչխարները չեն կշտանում, ապա անհրաժեշտ է հոտը փոխադրել ավելի փարթամ արոտ, ինչպես նաև կազմակերպել լրացուցիչ կերակրում խտացրած կերերով և խոտով:

ԽՈՅՆՐԻ ԿԵՐԱԿՐՈՒՄԸ ԵՎ ԽԵԱՄՔԸ ՆԱԽԱՋՈՒԳԱՎՈՐՄԱՆ
ԵՎ ՋՈՒԳԱՎՈՐՄԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Տոհմային արտադրող խոյերի սերմնավորմանը պետք է նախապատրաստվել սերմնավորումից 1,5 ամիս առաջ, կազմակերպել նրանց լիարժեք կերակրումը, բարելավել խրնամքը և պահվածքը, ստուգել խոյերի սերմի որակը ու ակտիվությունը:

Տոհմային այն խոյերը, որոնց զոոտեխնիկը կցել է համապատասխան հոտերի տերմնավորման համար և աշխատելու են արհեստական սերմնավորման կայաններում, մեկուսացնում են առանձին խմբում և հանձնում սերմնակայանի խոյապահին: Խոյերի համար նախատեսված կերերը պետք է հարուստ լինեն սպիտակուցներով, վիտամիններով և հանքային աղերով:

Արոտային շրջանում, մինչև սերմնավորման սկիզբը, խոյերի համար որպես հիմնական կեր համարվում է արոտը, յուրաքանչյուր խոյին օրական լրացուցիչ անհրաժեշտ է տալ 0,7—0,8 կգ խտացրած կերերի խառնուրդ (վարսակ, համակցված կեր, թեփ և այլն):

Սերմնավորման շրջանում հաշվի առնելով խոյի օրական կատարած ծածկումները և նրանց կենդանի քաշը, խտաց-

րած լրացուցիչ կերերը պետք է հասցնել օրական 1,3—1,5 կգ-ի: Սերմնահեղուկ ստանալու համար, եթե խոյերն օրական 3 անգամից ավելի են օգտագործվում, յուրաքանչյուր խոյի օրական կերաբաժնի մեջ մտցվում է 1—1,5 լ քաշած կաթ, 2—3 հավի ձու և 0,5 կգ կարմիր գազար: Եթե խոյերը արոտից չեն օգտվում, ապա նրանց կերակրում են լավորակ խոտով, յուրաքանչյուրին՝ օրական մինչև 2 կգ:

Խոյերի կերաբաժինը պետք է կազմված լինի լավորակ, ախորժակով ուտվող և հեշտ մարսվող զանազան կերերից: Կոպիտ կերերից անհրաժեշտ է տալ թիթեռնածաղկավոր բույսերի խոտ, հյութալի կերերից՝ արմատապտուղներ, մասնավորապես գազար և կանաչ բույսերից՝ պատրաստած սիլոս, հատիկային կերերից կարելի է տալ վարսակ, գարի, կորեկ, եգիպտացորեն և համակցված կեր:

Եթե խոյերին արոտի չեն հանում, անհրաժեշտ է օրական առնվազն երկու անգամ, յուրաքանչյուր անգամ 1,5—2 ժամ տևողությամբ, նրանց տանել զբոսանքի: Առանց զբոսանքի, առատ կերակրումը թուլացնում է խոյերի սեռական ակտիվությունը և նախապայման ստեղծում ճարպակալվելու, իսկ ճարպակալված խոյերը թուլանում են և վատորակ սերմ տալիս:

Եթե խոյերի նախնական ստուգումից պարզվում է, որ առանձին մասնավորապես երիտասարդ խոյերը սեռական ակտիվություն չեն ցուցաբերում, կամ սակավ ակտիվ են, դրանց անհրաժեշտ է մեկուսացնել առանձին խմբում, ուժեղացնել նրանց կերակրումն ու խնամքը: Անհրաժեշտ է պահաս ակտիվ խոյերի բաժանմունքները թողնել 3—5 առողջ, ուժեղ ցանկություն ունեցող մայր ոչխարներ և մի հասակավոր ակտիվ ծածկող խոյ: Որոշ ժամանակից հետո պակաս ակտիվ խոյերը սկսում են սեռական ակտիվություն ցուցաբերել: Նախքան սերմնավորումն սկսելը, արհեստական սերմնավորման կայանի խոյերին նախօրոք անհրաժեշտ է ընտելացնել արհեստական վազինայով սերմ տալուն: Խոյերի սպերման նախօրոք պետք է ստուգել մանրադիտակի տակ և գնահատել: Արհեստական սերմնավորման պետք է թույլատրել միայն լավորակ սերմ տվող խոյերին:

Տարբեր ծանրաբեռնվածությամբ օգտագործվող առաադող խոյերի.
կերակրման նորմաները սերմնավորման ժամանակ (օրական)

Կենդանի քաշը (կգ)	Օրական 2—3 ծածկ տալու դեպքում		Օրական 4—5 ծածկ տալու դեպքում		
	մարսելի սպիտակուց (գ)	կերի միջ (կգ)	մարսելի սպիտակուց (գ)	կերի միջ (կգ)	
70	130—160	1,5—1,6	200—220	1,7—1,8	Կերակրի աղ 15—20 գ.
80	140—170	1,6—1,7	210—250	1,8—1,9	Կարոտին՝ յուրա-
90	150—180	1,7—1,8	220—270	1,9—2,0	քանչյուր 100 կգ
100	160—190	1,8—1,9	240—300	2,0—2,2	Կենդանի քաշին
110	170—200	2,0—2,1	260—320	2,2—2,3	30—40 մգ

**ՕՐԱՍ ԱՇԽԱՏԱԿԱՐԳԸ ՈՋԵԱՐՆԵՐԻ ԱՐՈՏԱՅԻՆ
ՊԱՀՎԱԾՔԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ**

Ոչխարների արոտային պահվածքի ժամանակաշրջանում արոտի ճիշտ և ժամանակին կազմակերպումը, ժամանակին ջրումը, խնամքի ու պահվածքի ճիշտ կազմակերպումը հնարավորություն են տալիս ոչխարներին պահպանելու նորմալ գիրություն վիճակում, ապահովելու մատղաշների նորմալ զարգացումը և բրդի լավ աճը:

Հայկական ՍՍՀ-ում ոչխարների արոտային պահվածքը բաժանվում է 3 բնորոշ ժամանակաշրջանի՝ գարնանային, ամառային և աշնանային: Ըստ որում՝ գարնանային և աշնանային արոտային պահվածքը անց է կացվում նախալեռնային գոտու գյուղամերձ արոտավայրերում, իսկ ամառային պահվածքը՝ բարձր լեռնային ամառային արոտավայրերում: Դրանցից յուրաքանչյուրն ունի յուր բնորոշ առանձնահատկությունները:

Արոտային պահվածքի գարնանային շրջանն ընդգրկում է մայրիսի պահվածքից արոտային պահվածքին անցնե-

լուց մինչև ոչխարների խուզի անցկացումը, մատավորապես մինչև մայիսի վերջը հունիսի սկիզբը: Այս շրջանում եղանակները դեռ ցուրտ են, արոտները հարուստ են փաթեամ, կանաչ բուսականությամբ: Սովորաբար այդ շրջանում առավոտները արոտի բուսականության վրա նստած է լինում առատ ցող: Ոչխարները ցողը վրան նստած հյութալի կանաչը արածելու դեպքում հիվանդանում են լույծով, բացի այդ, գարնան սկզբներին առավոտյան շուտ արոտի հանելը վրտանգավոր է նաև նրանով, որ նրանք կարող են մրսել: Ելնելով վերոհիշյալից, գարնանը առավոտյան ոչխարներին արոտի պետք է տանել այն ժամանակ, երբ արոտի կանաչի վրայից արդեն վերացած կլինի ցողը:

Ամառային արոտային պահվածքի շրջանում արոտի բուսականությունը սկսում է հասունանալ և կոպտանալ: Այդ շրջանում արոտի անհրաժեշտ է հանել վաղ առավոտյան: Ամառային շրջանում արոտի վրա ցողի նստելը օգտակար է, քանի որ այն փափկացնում է կոպտացած բուսականությունը, ոչխարները հաճույքով են արածում:

Աշնանը վաղ առավոտյան ցողը վրան նստած արոտներում չի կարելի արածեցնել:

Թե՛ գարնանը և թե՛ աշնանը ոչխարներին պետք է արածեցնել ամբողջ ցերեկվա ընթացքում, իսկ գարնան շրջանից ամռան և ամռան շրջանից աշնան անցնելիս ցերեկները անհրաժեշտ է հանգստանալու և որոճալու համար 1—3 ժամ ընդմիջում առալ:

Գարնան և աշնան շրջանի արոտային պահվածքի համար պետք է սահմանել մոտավորապես հետևյալ աշխատակարգը. առավոտյան ցողն անցնելուց հետո ժամը 8-ից—9-ը ջրել և արածեցնել մինչև ցերեկվա ժամը 12—13-ը, որից հետո տալ ցերեկային հանգիստ, ժամը 14—15-ից ջրել և արոտի հանել մինչև երեկոյան ժամը 10-ը:

Հունիս, հուլիս և օգոստոս ամիսներին, երբ սկսվում է ցերեկվա շոգը, ժամը 11—12-ից հետո ոչխարները դադարում են արածելուց և մինչև երեկոյան հովն սկսելը՝ ժամը 17-ը հանգստանում են կացատեղերում կամ աղալներում: Այսինքն՝ ցերեկը 5—6 ժամ ոչխարները չեն արածում: Այդ

պատճառով էլ, որպեսզի ոչխարները լավ կշտանան, անհրաժեշտ է առավոտյան արոտի հանել շատ շուտ և երեկոները արտը դադարեցնել ավելի ուշ, մինչև որ լավ կշտանան:

Ամառային արոտային պահվածքի ժամանակ պետք է քահմանել օրվա հետևյալ աշխատակարգը, առավոտյան արոտի տանել լուսաբացին, ջրել և արածեցնել մինչև ցերեկվա ժամը 11—12-ը, որից հետո ընդմիջում է տրվում հանգրստանալու և որոճալու համար մինչև ցերեկվա ժամը 17-ը, ժամը 17—18-ը ջրում, 10-ից մինչև 22—23-ը արածեցում:

Ամռան շոգ օրերին ոչխարներին անհրաժեշտ է մեկ անգամ լրացուցիչ ջրել մինչև ցերեկվա հանգիստը և մեկ անգամ էլ երեկոյան արոտի ընթացքում՝ մինչև գիշերային հանգիստը: Ելնելով տեղի կոնկրետ պայմաններից, առանձին տնտեսություններ վերոհիշյալ օրվա աշխատակարգի մեջ կարող են որոշ փոփոխություններ մտցնել և հարմարեցնել իրենց պայմաններին:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ԱՐՈՏԱՅԻՆ ԳԻՐԱՑՈՒՄԸ

Ոչխարների արոտային գիրացման ճիշտ և ժամանակին կազմակերպումը խոշոր նշանակություն ունի մսի արտադրության ավելացման գործում:

Միջակ, առավել ևս միջակից ցածր, սնվածության անասունները մսամթերման չպետք է հանձնել, դրանից մեծ վնաս է կրում և՛ տնտեսությունը, և՛ պետությունը: Մսամթերման կամ վաճառքի հանձնվող ոչխարները պետք է ունենան բարձր պիտություն: Այդպիսի գիրության կարելի է հասցնել ամառային ընդարձակ արոտների շնորհիվ՝ առանց խտացրած և կոպիտ կերեր ծախսելու:

Ոչխարների արոտային գիրացումը պետք է կազմակերպել հետևյալ կերպ. գարնանը արոտային պահվածքին անցնելու հենց առաջին օրերին արոտային գիրացման հոտերն անհրաժեշտ է կոմպլեկտավորել այն անասուններից, որոնք ընթացիկ տարում իրացվելու են: Այդ հոտերը կազմվում են ամորձաավածներից, խոտանված խոյիկներից, զառ չունեցող

և հոտի վերարտադրության համար ոչ պիտանի մայրերից, ինչպես նաև խոտանված մատղաշներից: Գառները մայրերից անջատելուց հետո խոտանում են մեծահասակ, կուրծք փշացած, քրոնիկ հիվանդություններով հիվանդ մայրերին և նրանցից նույնպես կազմում են հոտեր գիրացնելու համար:

Այդ հոտերի խնամքը հանձնվում է հովվական հատուկ բրիգադներին: Նախքան հովվական բրիգադներին հանձնելը, կշռում են, հետազայում, արոտային գիրացման ընթացքում, ոչխարները ամիսը մեկ անգամ նույնպես կշռում են և որոշում, թե քաշը ինչքան է ավելացել: Եթե տնտեսությունը հարմարություն չունի բոլոր անասուններին կշռելու, ապա այդ հոտերից առանձնացնում են կոնսրոլ խմբեր, որոնց կշռումների միջոցով որոշվում է հոտի քաշաճը:

Գիրացման հոտերի համար առանձնացվում են հեռավոր, լավագույն փարթամ բուսականությամբ արոտները:

Գիրացվող ոչխարներին օրական անհրաժեշտ է ջրել 2, խսկ ամռան շոգ եղանակներին՝ 3—4 անգամ: Արոտային գիրացման ամբողջ ժամանակաշրջանում պետք է ոչխարներին աղով կերակրել ըստ պահանջի և պարբերաբար: Ամենից լավ է քարաղի խոշոր կտորներ ունենալ կացատեղերում և հանգրստավայրերում, որպեսզի ոչխարներն ըստ ցանկության և ըստ պահանջի օգտվեն դրանից: Գիրացվող հոտի խնամքը, բուժումը և պահպանումը անհրաժեշտ է կազմակերպել ոչխարների մյուս հոտերի նման:

Առանձին կոլտնտեսություններում, որտեղ գիրացման պիտո ոչխարների քանակը քիչ է, կարելի է կազմակերպել միջկոլտնտեսային գիրացման հոտեր: Այդ դեպքում երկու կամ մի քանի կոլտնտեսությունների գիրացման դրվող ոչխարներից կազմվում է մեկ հոտ: Հովվական բրիգադը կոմպլեկտավորվում է մեկ կամ մի քանի կոլտնտեսությունների հովիվներից: Գիրացման հոտին հատկացվում է մեկ կոլտնտեսության լավագույն կամ երկու և ավելի կոլտնտեսությունների արոտներից, որոնք սահմանակից են միմյանց: Հովվական բրիգադների կոմպլեկտավորումը և արոտների առանձնացումը կատարվում է կոլտնտեսությունների վարչությունների փոխադարձ պայմանավորվածության համաձայն:

Հայկական ՍՍՀ շատ կոլտնտեսություններ օգտվում են հեռագնաց ամառային արոտներից: Առանձին կոլտնտեսություններ օգտվում են նաև հեռագնաց ձմեռային արոտներից: Հեռագնաց արոտները գտնվում են կոլտնտեսությունների կենտրոնական տեղամասից 50—100 կմ և ավելի հեռավորության վրա:

Ոչխարներին հեռագնաց արոտները պետք է փոխադրել սահմանված երթուղիների համաձայն, որտեղ պետք է նախատեսված լինեն անասունների կերակրման, արածեցման, ջրման և հանգստի վայրերը: Նախօրոք անհրաժեշտ է նախապատրաստել և ճշտել անասունների փոխադրման ճանապարհները, հանգստի վայրերը, ջրելատեղերը և արոտամասերը, որպեսզի փոխադրումների ընթացքում շրջակա տնտեսությունների ցանքերը, խոտհաքները չվնասվեն, ինչպես նաև անասունները չանցնեն զանազան վարակիչ հիվանդություններով անապահով տնտեսությունների սահմաններով:

Ոչխարներին օրական փոխադրում են 20—25 կմ: Նիհար, թույլ ոչխարներին և գառներին, որոնք հոտի հետ չեն կարող շարժվել, պետք է փոխադրել ավտոմեքենաներով կամ փոխադրական այլ միջոցներով: Փոխադրումների ընթացքում լրացուցիչ կերակրելու համար նախօրոք անհրաժեշտ է համապատասխան քանակությամբ խտացրած և կոպիտ կերեր փոխադրել հանգստատեղերը և գիշերելու վայրերը:

Ամառային արոտներում հարմար տեղ (նպատակահարմար և արոտամասի կենտրոնում) տեղադրել հովվական բրիգադների վրաններ, ինվենտարը, մթերքների և խտացրած կերերի պահեստները, դեղորայքը և այլն:

Անասուններին ամառային արոտներ փոխադրելիս արտավայրեր են տեղափոխվում նաև կոլտնտեսության ղոռ-տեխնիկը և անասնաբուժական աշխատողը: Ամառային արոտներում վերանորոգվում են անասունների ջրելատեղերը, հանգստավայրերը և կացատեղերը: Հեռագնաց ձմեռային արոտներից օգտվող կոլտնտեսությունները նախօրոք պետք է

երանորոգեն ոչխարանոցները, բնակելի շենքերը, անասունների ջրելատեղերը և այլն:

Ոչխարներին ձմեռային արոտները փոխադրելիս պետք է ճենալ համապատասխան քանակությամբ կերի պաշար անարենպաստ կլիմայական եղանակներին լրացուցիչ կերակրելու համար:

Ձմեռային արոտներում նույնպես սահմանվում են ղոռ-տեխնիկական-անասնաբուժական համապատասխան միջոտումներ:

ՈՉԽԱՐԻ ՄԱՏՂԱՇԻ ԱՃԵՑՈՒՄԸ

ԱՃԵՑՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԱՐՄԱԿԱԶՄՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ՄԹԵՐԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

Գյուղատնտեսական բոլոր կենդանիների, այդ թվում նաև ոչխարների մթերատվության բարձրացման կարևոր օղակներից մեկը մատղաշների աճեցման ճիշտ կազմակերպումն է:

Մատղաշների աճեցումը հիմնականում հետապնդում է մեկ նպատակ. ստանալ առողջ, ամրակազմ կենդանիներ:

Ինչպիսի ժառանգականությամբ էլ օժտված լինի և ինչպիսի ծնողներից էլ ծնված լինի մատղաշը, եթե նրա համար չեն ստեղծված կերակրման, խնամքի ու պահվածքի անհրաժեշտ պայմաններ, նա վատ է աճում և զարգանում, հետագայում էլ բարձր մթերատվություն չի ունենում:

Առողջ ու ամրակազմ մատղաշներ աճեցնելու աշխատանքները պետք է սկսել նախքան նրանց ծնողների զուգավորումը: Մաքիներին ու խոյերին զուգավորման կամպանիայից առաջ պետք է կերակրել սպիտակուցներով, վիտամիններով ու հանքային նյութերով հարուստ կերերով: Լիարժեք կերերով պետք է կերակրել նաև հղի մաքիներին: Այս միջոցառումը կապահովի սաղմի նորմալ զարգացումը և առողջ ու կենսունակ դռների ստացումը:

Ոչխարների հղիությունը տևում է 145—155 օր: Հղիության տևողության վրա ազդող ամենակարևոր ֆակտորը կենդանու վաղահասությունն է:

Վաղահաս սոսմային կենդանիների հղիության տևողությունը կարճ է, իսկ ուշահաս, պրիմիտիվ ցեղերի, ինչպես նաև վատ կերակրման ու խնամքի պայմաններում պահված կենդանիների հղիության տևողությունը սրտ չափով երկարում է: Զույգ դառ ունեցող մաքիների հղիության տևողությունը համե-

մատաքար կարճ է, երիտասարդ մաքիներինը, մեծահասակների հետ համեմատած, երկար է: Հղիության տևողությունը սրտ չափով կախված է նաև պտղի սեռից: Եթե պտուղն արու է, մեծ մասամբ մաքիների հղիության տևողությունը երկարում է: Իմանալով հղիության տևողությունը, կարելի է հաշվել մայր ոչխարի ծնի ժամանակը ու նախապատրաստվել հաջող ծին ընդունելուն:

Հղիության ժամանակ կենդանի օրգանիզմում տեղի ունեցող բոլոր պրոցեսները ավելի ինտենսիվ են կատարվում, դրա համար էլ պահանջվում է հատուկ խնամք ու պահվածք: Հղի մաքիների խնամքի գլխավոր նպատակն է ստեղծել լավագույն պայմաններ պտղի նորմալ զարգացման համար:

Հղի մաքիները հղիության առաջին կեսում պահվում են ստերջ մաքիների հետ միասին, իսկ երկրորդ կեսում՝ առանձնացվում են ընդհանուր հոտից և դրվում խնամքի ու պահվածքի ավելի լավ պայմաններում: Նիհար կամ հյուծված հղի մաքիները, եթե այդպիսիները կան հոտում, հղիության առաջին իսկ օրից մեկուսացվում և դրվում են լավագույն խնամքի ու պահվածքի պայմաններում: Դա հնարավորություն է տալիս մաքիներին վերականգնելու իրենց տոհմային դիրությունը և սաղմի նորմալ զարգացումը:

Հղիության երկրորդ շրջանում, երբ պտուղն արագ է զարգանում, հարկավոր է ուժեղացնել կերակրումը՝ կերաբաժնի մեջ ավելացնելով սպիտակուցներով հարուստ կերերի քանակը:

Հղիության վերջին շրջանում հղի մաքիների կերաբաժնում պետք է պակասեցնել կոպիտ կերերի քանակը, այն փոխարինելով խտացրած կերերով:

Ոչխարների կերաբաժնի անհրաժեշտ մասը պետք է կազմեն նաև հանքային նյութերը: Հանքային աղերի պակասության դեպքում մատղաշները հիվանդանում են ռախիտով, ոսկորները փափկում են, թերզարգանում, հղի և ծնած կենդանիների ոսկորները ևս փափկում են:

Հղի մայրերին հղիության երկրորդ շրջանում, կերերի հետ միասին, անհրաժեշտ է լրացուցիչ տալ կալիում և ոսկրալյուր:

Մաքինների վատ կերակրումից ոչ միայն պտղի ընդհանուր զարգացումը դանդաղում է, այլև մարմնակազմության համաշափուլությունը խախտվում: Սաղմնային շրջանում մեծ արագությունով աճում են վերջավորությունները, ուստի սաղմի թերսնումից վերջավորությունները թերզարգանում են: Այդ դեպքում նորածինն ունենում է աննորմալ կարճ վերջավորություններ: Հետագայում շրջանում օրգանիզմի թերսնումը ազդում է այն օրգանների վրա, որոնց աճը համընկնում է այդ շրջանի հետ, ինչպիսիք են մարմնի երկարությունը, կրծքի լայնությունը և խորությունը:

Վատ կերակրումից առաջացած մարմնամասերի թերզարգացումը վերացնելը հետագա կերակրման լավագույն պայմաններում շատ դժվար է:

ՄԵԻ ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄԸ ԵՎ ԱՆՅԿԱՅՈՒՄԸ

ՈՋԵԱՐՆԵՐԻ ՁՄԵՌԱՅԻՆ ԵՎ ՎԱՂ ԳԱՐՆԱՆԱՅԻՆ ՄԵԻ
ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԱՐԳՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մեի ժամկետը որոշում են ելնելով տնտեսության բնապատմական և տնտեսական պայմաններից: Չմեռային ամիսներին, ինչպես գիտենք, կոլտնտեսություններում, համեմատած գարնանային ամիսների հետ, աշխատողների մեծ մասը ազատ է լինում: Այս հնարավորություն է տալիս աշխատանքից ազատ կոլտնտեսականներին օգտագործել որպես օգնող ուժ ոչխարների ձմեռային և վաղ գարնանային ծինն ընդունելու համար:

Ձմռան ամիսներին ծնված գառները գարնանը կարողանում են լավ օգտագործել արոտի մատղաշ, հյութալի և վիտամիններով հարուստ կանաչը: Գարնանը բավական ամրացած են լինում և լավ են դիմանում անձրևներին ու ցրտերին: Մյուս կարևոր առաջնությունն այն է, որ հոտը սարը բարձրացնելու ժամանակ գառը լինում է 3—4 ամսական և լավ է դիմանում երկար ճանապարհներ անցնելուն:

Ոչխարների ձմեռային և վաղ գարնանային ծնից ըստացված գառները խոշոր են լինում և առաջին խուզի ժամանակ տալիս են ավելի շատ բուրդ, քան մարտ—ապրիլ ամիսներին

ծնվածները: Որպեսզի ոչխարների ծինն անցկացնել ձմռան և վաղ գարնանը, հարկավոր է ունենալ տիպային ոչխարանոցներ, ծնի անցկացման համար անհրաժեշտ գույք: Բացի դրանից, պետք է զխաքանակը ապահովել խոտով, խտացրած կերերով և ծղոտի ցամաքով: Նշվածներից որևէ մեկը չլինելու դեպքում ոչխարների ձմեռային ծնի անցկացնելն անօգուտ է և վնասակար:

Ոչխարների գարնանային ծինը անց է կացվում այն տնտեսություններում, որոնք ձմեռային ծին անցկացնելու համար անհրաժեշտ պայմաններ չունեն:

Գարնանային ծնի բացասական կողմը համարվում է այն, որ գառները վաղ գարնանը չեն կարողանում օգտագործել արոտի թարմ կանաչը և գարնանային անձրևներին չեն դիմանում, որը և բացասաբար է ազդում նրանց աճի ու զարգացման վրա:

Ոչխարների ձմեռային և գարնանային ծնի համար շենքերի ու գույքի նախապատրաստումը

Ոչխարների ծինն անկորուստ և կազմակերպված անցկացնելու համար անհրաժեշտ է ժամանակին նախապատրաստել ոչխարանոցները, փակել պատերի ու տանիքի անցքերը, որպեսզի միջանցիկ քամիներ չառաջանան, որոնք առանձնապես վտանգավոր են ծնած մայրերի և նորածին գառների համար: Ոչխարանոցներում ջերմությունը նորմալ վիճակում պահպանելու և միջանցիկ քամիներից խուսափելու համար դռների առաջ կառուցում են տամբուրներ (նախասենյակներ):

Այն ոչխարանոցները, որտեղ պետք է անցկացվի ծինը, հատկապես ձմեռային և վաղ գարնանային, պետք է լինեն բավական ընդարձակ, լուսավոր, տաք, չոր, օդը՝ մաքուր: Ամենացուրտ օրերին ոչխարանոցի ջերմաստիճանը պետք է լինի 8—10 աստիճան: Նորածին գառներին ու մայրերին ցրտից ու խոնավությունից պաշտպանելու համար պետք է ունենալ անհրաժեշտ քանակությամբ չոր ցամաք (ծղոտ):

Այն տնտեսություններում, որտեղ անց է կացվում ձմեռային և վաղ գարնանային ծինը, ոչխարանոցների հարավա-

յին պատերին կից կառուցում են ջերմոցներ, որոնք տաքացվում են մեկ կամ երկու աղյուսե վառարաններով:

Մայրերին և դառներին ճիշտ տեղավորելու համար նախօրոք անհրաժեշտ է նախապատրաստել ծնի ժամանակ պահանջվող ամբողջ ինվենտարը՝

ա) ցանցավոր վահաններ՝ մեկ հոտին 30—40 վահակներ, սաքավորելու համար.

բ) 3—4 մ լայնությամբ և 1 մ բարձրությամբ, 40—50 վահան և անհրաժեշտ քանակությամբ ձողեր վահաններն ամրացնելու համար.

գ) լապտերներ՝ 5—7 հատ.

դ) արկղեր՝ ընկերքները և դիակները / գուրս տանելու համար,

ե) դուլլեր ծնած մայրերին ջրելու համար,

զ) լվացարաններ, տաշտեր, սրբիչներ և այլն,

է) մսուրներ՝ մայրերի և հետագայում գառների լրացուցիչ կերակրման համար:

Բացի նշված գույքից, պետք է ունենալ ականջի օդեր գառներին համարակալելու և մատյաններ՝ ծինը գրանցելու համար:

Ծնի ժամանակ մաքիներին օգնություն ցույց տալը

Ծնի կամպանիան մոտենալիս անհրաժեշտ է խմբավորել հղի մաքիներին և ծնի առաջին նշաններ ցուցաբերողներին առանձնացնել մեկ խմբում: Ոչխարանոցներում պետք է սահմանել 24—ժամյա հերթապահություն: Ոչխարների ծինը սովորաբար անցնում է թեթև, պտղի ճիշտ գրության դեպքում գառը գալիս է առջևի կամ հետևի ոտքերով: Առջևի ոտքերով գալու ժամանակ գլուխը պառկած է լինում ոտքերի վրա: Եթե գառը գուրս է եկել պտղամերձ թաղանթի մեջ, պետք է անմիջապես այն պատռել, որպեսզի շնահեղձ չլինի և անմիջապես մաքրել գառի քիթը, բերանը և աչքերը:

Պտղի նորմալ դիրքով գալու ժամանակ պահանջվում է օգնություն ցույց տալ միայն այն ժամանակ, երբ գառն գլուխը մեծ է լինում: Դրա համար այն պահին, երբ մայրը

ուժ է ալալիս, զգուշությամբ քաշում են գառի ոտներից դեպի ներքև մոր կրծի ուղղությամբ:

Ոչխարների նորմալ ծինը տևում է 30—40 րոպե, իսկ պտղի գուրս գալը՝ 4—8 րոպե:

Երբ գառը ծնվելուց հետո մաքին չի հանգստանում, նշանակում է ոչխարը զույգ է ծնելու: Սովորաբար երկրորդ գառը երևում է 10—15 րոպե հետո: Զույգ դառների դեպքում, առհասարակ, ծնունդն ավելի հեշտ է տեղի ունենում, որովհետև գառներն ավելի փոքր են լինում:

Աննորմալ ծին (երբ պտուղը դալիս է անկանոն) ոչխարների մոտ հազվադեպ է լինում: Աննորմալ դիրք է համարվում, երբ պտուղը գալու ժամանակ գլուխը լինում է ծաված դեպի կուրծքը, կամ ետ գնացած, ոտքերը սեղմված կրծքին կամ փորին և այլն: Նման դեպքերում անմիջապես պետք է օգնություն ցույց տալ: Հերթապահը կարող է եղունգները, խնամքով լվանում ձեռքերը, ախտահանում 20%-անոց լիզոլի կամ կարբոլաթթվի 5 %-անոց լուծույթով և օծում վազելինով, որից հետո ոչխարին պատկեցնում է ուլնպես, որ գավաղը լինի ավելի բարձր, քան գլուխը: Զգուշությամբ ձեռքը տանում է հեշտոցը, այնուհետև արգանդը և որոշելով պտղի դիրքը՝ ուղղում այն:

Նորածին գառների և ծնած մաքիների կերակրումն ու խնամքը

Ծնից անմիջապես հետո գառի քիթն ու բերանը պետք է մաքրել լորձուներից և թղթել, որ մայրը գառանը լիզի: Եթե մայրը չի լիզում, այդ ժամանակ հովիվը փափուկ խոտի կամ ծղոտի խրճիկով, կամ էլ չոր սրբիչով լորացնում է գառանը: Երբ գառը ծնվում ու մաքին վեր է կենում, պորտալարն ինքն իրեն կտրվում է, բայց հաճախ պատահում է, որ չի կտրվում: Այդ դեպքում պորտալարը զգուշությամբ կտրում են գառան մարմնից 8—10 սմ հեռավորության վրա և կապում թելով: Պորտալարի կտրված տեղն ախտահանում են:

Ծնից հետո հարկավոր է հետևել ընկերքի գուրս գալուն, որը տեղի է ունենում գառը ծնվելուց 1—1,5 ժամ հետո, ընկերքը գալուց հետո հարկավոր է մաքրել ոչխարի հետևի

մասը, հավաքել ընկերքը և թաղել գոմից հեռու, հողի մեջ, նորածին գառանը առաջին անգամ պետք է կերակրել ծնելուց կես ժամ հետո: Անմիջապես պետք է խուզել մոր կրծի վրայի բուրդը, եթե բրդակալված է, խուզել նաև պոչի և ազդրամասի վրայի կեղտոտված բուրդը, ապա լվանալ ֆու ջրով ու շորացնել սրբելով:

Վարակից խուսափելու համար կաթի առաջին շիթերը պետք է կթել ամանի մեջ, հետո միաձն գառը թողնել մորը ծծելու: Եթե մայրը կաթնառատ է, նրան պետք է ծծեցնել երկրորդ գառանը կամ կաթի ավելցուկը կթել, որովհետև կրծքի գերլցումը բորբոքում կարող է առաջացնել, իսկ գառան մոտ՝ փորուլոյծ: Նիհար մաքիներից ստացված երկվորյակ գառների կերակրմանը հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել:

Եթե մայրը չի ընդունում գառանը, նրան պետք է սովորեցնել: Մորն իր գառան հետ միասին տեղավորում են առանձին վանդակում, որպեսզի մայրը մշտապես գառան հետ գտնվելով ընտելանա նրան:

Երբ մայրը լիզում ու կերակրում է գառանը, հարկավոր է նրան տալ ոչ մեծ բաժիններով գոլ ջուր (մոտ մեկ լիտր), ամենից լավ է մորը տալ ցորենի թեփով պատրաստած շփոթ: Մնած մաքիներին նորմալ կերակրումը պետք է սկսել ծնից 3—4 օր հետո: Այն մայրերը, որոնք հյուծված են և քիչ կաթ են տալիս, սկսած առաջին օրվանից պետք է կերակրել խտացրած կերերով (100—200 գ), երրորդ օրը խտացրած կերերի քանակը հասցնել մինչև 300 գ-ի:

Սակմաններ կապմելը և խոշորացնելը

Մնից 24 ժամ հետո մայրերին անհատական վանդակներից տեղափոխում են և խմբավորում աշանձին, ոչ մեծ խմբերում, որոնք կոչվում են սակմաններ: Սակմանները խմբավորելիս պետք է ընտրել մոտավորապես միանման զարգացում և առողջությամբ ունեցող մեկ օրում ծնված գառներին, թույլ և զույգ գառներով մաքիներին հարկավոր է առանձնացնել հատուկ սակմաններում: Այդպիսի խմբավորումը հնարավորություն

կտա ճիշտ կազմակերպելու թույլ գառներ ունեցող և բազմապտուղ մայրերի լրացուցիչ կերակրումը: Ձմեռային և վաղ գարնանային ծնի դեպքում 3—10 օրական հասակի գառների համար սակմանները պետք է կապմել միայնակ գառներով 3 մայրերի համար և զույգ գառներով՝ 2 մայրերի համար, 11—15 օրական հասակում՝ 40 մայր, 16—20 օրական հասակում՝ 80 մայր և, վերջապես, 21—30 օրական հասակում՝ 150 մայր:

Սակմանները պետք է խոշորացնել աստիճանաբար: Միայնակ գառներով մաքիների սակմանները կարելի է մեծացնել ավելի շուտ, քան թույլերինը ու երկվորյակներինը:

Հետագայում սակմանները խոշորացնում են գարնան խուզից հետո, երբ գառները ընտելանում են խուզած մայրերին: Գառները մինչև մայրերից անջատելը արածեցնում են երեք սակմաններով. առաջին սակմանում խմբավորում են վաղ ծնված ու խոշոր գառներին, երկրորդում՝ փոքր-ինչ թույլ գառներին, երրորդում՝ ուշ ծնված թույլ գառներին: Թույլ սակմանի, այսինքն՝ երրորդ սակմանի համար արոտում դնում են հացահատիկով, կավիճով, աղով ու ոսկրալյուրով լցված մսուրներ:

Սակմաններն առավոտյան արոտ պետք է դուրս բերել, երբ գետինը բավական տաք է: Սկզբում դուրս են բերում խոշոր գառներով սակմանները, իսկ վերջում փոքր գառներով սակմանները, երբ քամիները դադարում են:

Արոտից վերադառնալիս ամենից շուտ բերում են փոքր և թույլ գառներով սակմանները, իսկ ամենից ուշ՝ խոշորները: Լավ եղանակին սակմաններն ամբողջ օրը թողնում են արոտում, իսկ ցուրտ օրերին պահում ոչխարանոցներում:

Ամեն օր արոտ դուրս բերելիս և վերադարձնելիս հովիվները պետք է ստուգեն գառների վիճակը, և եթե լինում են թույլ գառներ, ապա նրանց լրացուցիչ կերակրել: Սակմանները մեկը մյուսից պետք է պահել որոշ հեռավորություն վրա, որպեսզի մեկ սակմանից մայրը չփախչի մյուսը: Բացի այդ, սակմանը պետք է արածեցնել ոչխարանոցից ոչ շատ հեռու, որպեսզի վատ եղանակներին նրանց անմիջապես ետ բերեն շենքերը:

Որբ, երկվորյակ և եռյակ գառների կերակրումն ու խնամքը

Մինի լավ նախապատրաստված տնտեսություններում սովորաբար որբ գառներ չեն լինում: Լինում են միայն ձմռան ընթացքում վատ կերակրվող հոտերում, երբ մայրերը հյուծվում են, ծնից հետո սատկում կամ վատ խնամքի պատճառով մայրերի կուրծք հիվանդ կամ փչացած է լինում:

Այդպիսի մայրերից ստացված գառները պետք է ծծմայրերի տակ գցել: Որբ գառներից բացի, ծծմայրերի տակ են գցում բազմապտուղ, ինչպես նաև սակավակաթ մայրերի գառները: Առողջ, տոհմային կաթնատու մայրը հեշտությամբ աճեցնում է երկու գառ:

Գառներին ծծմայրերի տակ են գցում ծնից անմիջապես հետո, քանի դեռ նա չի կերակրել իր գառները: Եթե ուշացնում են, ապա ծծմայրը ընտելացած լինելով իր գառները, ուրիշ գառ չի ընդունում: Նրբագեղմ ոչխարաբուծության մեջ որպես ծծմայր օգտագործում են կարակուլ կամ այլ կոպտաբուրդ մայրերին: Նայած նրանց պտղատվությանը, ամեն 100 գլուխ նրբագեղմ մայրերի համար առանձնացնում են 10—12 գլուխ կարակուլ ցնդի մայր, որոնք համարվում են լավագույն ծծմայրեր:

Առաջին թուրքը կերակրելուց հետո, երկրորդ խումբն են բաց թողնում: Այս դեպքում ավելի քիչ ծծմայրեր են պահանջվում: Ծծմայրերի տակ գտնվող գառներն աճում են միանգամայն նորմալ:

Որբ գառներին կարելի է աճեցնել նաև կովի կաթով: Առաջին օրերին կարելի է կերակրել օրական 5 անգամ, 5—10 օրական հասակում 4 անգամ և 20 օրական հասակում 3 անգամ:

Գառների աճեցման ոչխարանոցա-աղալային մեթոդը

Գառների խնամքի և պարզաթեր ոչխարանոցա-աղալային մեթոդը հիմնականում կիրառվում է գարնանային ծնի անցկացման ժամանակ, երբ եղանակների ցուրտ լինելու պատճառով գառներն ի վիճակի չեն արոտ դուրս գալու: Ոչխար-

անոցա-աղալային աճեցման ժամանակ արոտ անելուց առաջ, առավոտյան ժամը 8-ին գառներին թողնում են ծծելու մորը: Արոտում 3—4 ժամ մնալուց հետո բերում են ոչխարանոց կերակրելու համար: Այնուհետև մայրերին հանգիստ են տալիս: Ժամը 2-ից մայրերին տանում են արոտ մինչև երեկոյան ժամը 5-ը: Երեկոյան արոտից տուն բերելու ժամանակ ջրում են, կերակրում խտացրած կերով, ապա գառներին ծծեցնում: Գառներին այս մեթոդով պահում են այնքան ժամանակ, մինչև որ եղանակները տաքանան և արոտները ծածկվեն թարմ կանաչով: Աճեցման այս մեթոդը մեր հանրապետությունում չատ տարածված է:

ԳԱՌՆԵՐԻ ԿԵՐԱԿՐՈՒՄԸ, ԶՐՈՒՄԸ ԵՎ ԽՆԱՄՔԸ ՄԻՆՁՆՎ

ՄԱՅՐՆԵՐԻՑ ԱՆՁԱՏԵԼ

Գառներին մինչև մայրերից անջատելը հարկավոր է լավ կերակրել ու խնամել, քանի որ այդ շրջանում կերակրման ու խնամքի աշխատանքները ճիշտ կազմակերպելու դեպքում, դառները միջին հաշվով մալիս են իրենց տարեկան աճի 70%-ից ավելին:

Գառների հիմնական սնունդը պետք է կազմի մոր կաթը, այն պարունակում է նրանց արագ վարգողման համար անհրաժեշտ բոլոր սննդանյութերը: Նորածին գառներին կյանքի առաջին օրերին պետք է կերակրել խիժով: Խիժը ներգործում է օրգանիզմի վրա որպես թույլ լուծողական և նորածին գառների ստամոքսը մաքրում է առաջին կղզղանքից: Խիժը պարունակում է դյուրամարս սպիտակուցներ, վիտամիններ և չոր նյութեր, որոնք գառան աճի ու զարգացման համար շատ անհրաժեշտ են:

Հովիվները պետք է ուշադիր լինեն, որ մայրերը և գառները իրար լավ ճանաչեն, որպեսզի կերակրման ժամանակ գառները սոված չմնան: Գառների պահելու ամենապատասխանատու շրջանը համարվում է նրանց կյանքի առաջին 2—3 շաբաթը, որովհետև անկումների մեծ մասը լինում է այդ ժամանակաշրջանում:

Գառներին 20 օրական հասակից սկսած սովորեցնում են

նուրբ խոտին, աղին ու ջրին: Խոտը տալիս են ճաղավոր մսուր-
ների մեջ կամ պարանով կախված վիճակում: Զուրը տալիս
են մաքուր, հատուկ տաշտակներում, իսկ աղը՝ քարաղի ձևով:

Գարնանը, երբ կանաչը դուրս է գալիս, գառներին մեծ
զգուշությամբ պետք է արածեցնել: Արոտի դուրս բերելուց
մեկ ամիս հետո կատարել ճիճվաթափում մոնեզիոզ հիվան-
դության դեմ:

Մինչև մայրերից անջատելը դոյություն ունի գառներին ա-
ճեցնելու երկու եղանակ. առաջինը՝ գառներին մինչև մայրերից
անջատելը պահում են մայրերի հետ: Այս դեպքում գառները
միշտ գտնվելով մայրերի հետ, ցանկացած ժամանակ ծծում
են մորը: Երկրորդ և ամենատարածված մեթոդը մայրերին
գառներից անջատ պահելն է: Այս մեթոդի ժամանակ ծնից մեկ
շաբաթ հետո գառներին առանձնացնում են մայրերից ու պա-
հում առանձին. մայրերի մոտ ծծելու թողնում են օրական եր-
կու անգամ:

ԳԱՌՆԵՐԻ ԱՆՋԱՏՈՒՄԸ ՄԱՅՐԵՐԻՑ

4—5 ամսական հասակում, երբ գառները սովորում են ինք-
նուրույն կերակրվելուն, նրանց անջատում են մորից: Լավաց-
ված և կոպտարուրդ ոչխարների հոտում կթի անցկացման
պատճառով անջատում են ավելի ուշ: Սկզբից անջատում են
լավ զարգացած գառներին, հետագայում ըստ նրանց աճի,
այն հաշվով, որ բոլորի անջատումն ավարտվի 10—15 օրում:
Անջատման ժամանակը որոշում են ելնելով գառների զարգա-
ցումից, տնտեսության վիճակից և խտացրած կերերի առկա-
յությունից: Մայրերից անջատելիս անմիջապես հեռացնում
են, որովհետև նրանք մայրերի ձայնը լսելիս անհանգստանում
են, չեն արածում և հյուծվում են:

Միաժամանակ գառներին բաժանում են սեռահասակային
խմբերի, էգերին առանձին, արուներին առանձին և կազմում
առանձին հոտեր, որովհետև գառների որոշ մասը, 4—5 ամ-
սական հասակում, հասնում են սեռական հասունացման և
կարող են ժամանակից շուտ ծածկվել:

ԳԱՌՆԵՐԻ ԿԵՐԱՆՈՒՄԸ ՈՒ ԽՆԱՄԲԸ ՄԱՅՐԵՐԻՑ ԱՆՋԱՏՆԻՈՑ ԶԵՏՈ

Պետք է գառներին մայրերից անջատելուց հետո խըմ-
բավորել ըստ զարգացման: Բոլոր ուշ ծնված և թույլ գառ-
ներին խմբավորում են առանձին հոտում և ուժեղ կերակրում:
Ցանկալի է, որ գառների հոտը մեծ չլինի՝ ոչ ավելի, քան
450—500 գլուխ: Թույլ գառների հոտը նախատեսված նորմայի
համեմատությամբ 25%-ով պակաս պետք է լինի:

Մատղաշների հոտը խմբավորելիս պետք է ձգտել, որ-
պեսզի գառների զարգացումն ու գիրացումը միատեսակ ըն-
թանա: Մայրերից անջատված գառների համար առանձնաց-
նում են լավագույն արոտները, որոնք հարուստ են թիթենա-
ծաղկավոր բույսերով: Գառների աճը լրիվ ապահովելու հա-
մար պետք է լրացուցիչ կերակրել խտացրած կերերով:

Սկզբում պետք է տալ այնքան խտացրած կերեր, որքան
նրանք ստանում էին նախքան մայրերից անջատելը: Հետա-
գայում աստիճանաբար ավելացնում են խտացրած կերերի
քանակը:

Հնդհանրապես, եթե կենդանիների խնամքը և կերա-
կրումը երիտասարդ հասակում լավ է կազմակերպվում, հե-
տագայում նրանցից ստացվում են բարձր մթերատու, ա-
ռաջ կենդանիներ: Երիտասարդ կենդանու հյուսվածքների
տե՛ն ընթանում է ուժեղ: Առանձնապես ուժեղ են աճում
կյանքի առաջին կես տարում՝ օրական տալով 150—200 գ
քաշաճ: 5—8 ամսական գառները 1 կգ քաշաճի վրա երկու
անգամ պակաս կեր են ծախսում, քան մեկ տարեկանից բար-
ձր ոչխարները:

Գառների քաշաճը իմանալու համար նրանց սխտեմա-
տիկաբար անհրաժեշտ է կշռել, ըստ որի կազմել կերաբաժին,
որի հիմնական մասը պետք է կազմեն հեշտ մարսվող լիար-
ժեք սննդարար նյութերը, հիմնականում սպիտակուց պարու-
նակող կերերը: Գառներին մայրերից անջատելուց հետո օրա-
կան պետք է ջրել երկու անգամ:

Աշնանը պետք է փոխադրել ոչխարանոցին մոտ գտնվող
արոտները, որպեսզի հնարավորություն լինի ցուրտ եղանակ-
ներին նրանց շուտ տանել ոչխարանոց:

Նրբագեղմ ոչխարներից և նրանց խառնածիններից ստացված գառները ունենում են երկար, նիհար պոչ, որը ցանկալի չէ: Երկար պոչ ունեցողների բուրդը շուտ է կեղտոտվում, նրանց գառները հաճախակի են հիվանդանում ստամոքսային հիվանդություններով, որովհետև երկար պոչը բացի բուրդը կեղտոտելուց, կեղտոտում է նաև կուրծք:

Գառների պոչը կտրում են դանակով մեկ շաբաթական հասակում: Կտրելու ժամանակ գտնում են պոչի երրորդ-չորրորդ ողբը, ապա կտրում այնպես, որ պոչի մնացած մասը ծածկի հետանցքը և սեռական ձեղքը:

Խոյիկներին ամորձատում են ծնվելուց 15—20 օր հետո, երբ զոոտեխնիկը խոտանում է կատարում: Խոտանում են միայն արատավոր մարմնակազմությոն, վատորակ բուրդ ունեցող և թույլ զարգացած խոյիկներին: Խոտանված խոյիկներին ամորձատում են հովիվները տնասնարույթի հսկողությամբ: Ամորձատված կենդանիները լավ են բուլում և տալիս են մեծ քանակությամբ լավորակ միս ու բուրդ:

Տոհմային աշխատանքների ճիշտ կազմակերպման համար գառներին նշադրում (համարակալում) են:

Ամեն տարի անհատական համարները սկսվում են մեկից: Համարը գրվում է կենդանու ականջի վրա: Համարում նշվում է նաև կենդանու ծննդյան տարեթվի վերջին թիվը, որը գրվում է անհատական համարի սկզբից: Այսպես, 5954 թիվը ցույց է տալիս, որ կենդանին ծնվել է 1965 և զրանցված է 954 համարով:

Էլիտա խմբի մայրերից ստացված 2—7 օրական գառների ձախ ականջի վրա նշում են մոր համարը, իսկ մեկ տարեկան հասակում՝ աջ ականջի վրա անհատական համարը, երբ առաջին անգամ ենթարկվում են բուհիտավորման: Եղջերավոր խոյերի աջ եղջուրի վրա խարանվում է համարը, իսկ ձախի վրա՝ ծննդյան թիվը: Երկվորյակներ ծնվելիս, ավելի խոշոր գառի ականջին, մոր համարի տակ դնում են «1» թիվը, երկ-

րորդինը՝ «2», եռյակներ ծնվելիս՝ ամենափոքր գառին դնում են «3» թիվը:

Էլիտա գառների տոհմային հաշվառումը մինչև մեկ տարեկան հասակը կատարում են ձախ ականջի համարով (մոր համարով):

ԱՌԱՋԱՎՈՐ ՈՋԽԱՐԱՊԱՆՆԵՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆԸ
ՄԱՏՂԱՇՆԵՐԻ ԱՃՅՄԱՆ ԵՎ ՊԱՀՎԱՄԵՐ ԳՈՐՄՈՒՄ

Սովետական Միության առաջավոր ոչխարաբույծների փորձերից պարզվել է, որ մատղաշների աճեցման գործում հաջողության կարելի է հասնել միայն կերակրման ու խրամքի լավագույն պայմաններ ստեղծելով: Ստավրոպոլի երկրամասի «Բուլշևիկ» սովխոզի ավագ հովիվ, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս Դ. Տ. Խարչենկոն իր խնամած հոտի լուրջաբանչուր 100 մայր ոչխարից մինչև մորից անջատելը աճեցրել և պահպանել է 146 գառ ու յուրաքանչյուր մայր ոչխարից խուզել է 7 կգ բուրդ: Այսպիսի բարձր ցուցանիշի նա հասել է ամենօրյա հսկողությոնն սահմանելով մայրերի և գառների արածելուն, ինչպես նաև գառներին մայրերից առանձին լրացուցիչ կերակրելու վրա:

Նման հաջողությունների է հասել նաև Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս Ա. Վ. Ժուկովը: Նա բրիգադով ամեն տարի 100 մայր ոչխարից աճեցնում է 120 գառ:

Մեծ թվով գառներ ստանալու համար անվանի հովիվը մայր ոչխարներին, նախքան զուգավորման կամայանիս, առածեցնում է արհեստական արոտներում:

Մեծ քանակությամբ գառներ աճեցնելու գործում լավագույն արդյունքի են հասել Ստավրոպոլի երկրամասի «Սովետսկոյե ունո» և «Բուլշևիկ» սովխոզները: Այս տրնտեսությունները լայն մասշտաբներով կիրառում են ոչխարների ձմեռային և վաղ գարնանային ծնիք: «Սովետսկոյե ունո» սովխոզում ձմեռային ծնիք՝ 100 մայր ոչխարից ստացել են 133 գառ, իսկ գարնանային ծնիք՝ 98 գառ: Այսպիսով, համեմատած գարնանային ծնի հետ, ձմեռային ծը-

նից յուրաքանչյուր 100 մայր ոչխարից ստացել են 35 դառ
ավելի:

Մեծ քանակությամբ դուռ աճեցնելու գործում լուրջ հա-
ջողությունների են հասել նաև Հայկական ՍՍՀ Գորիսի շրջա-
նի Խնձորեսկ գյուղի կոլտնտեսության ոչխարաբուծական ֆեր-
մայի աշխատողները: Խնձորեսկի ոչխարաբուծները 100
մայր ոչխարից աճեցրել են 100—105 գառ՝ մինչև մայրերից
անջատելը կենդանի քաշը հասցնելով 31 կգ-ի:

Գ Լ Ո Ւ Ն VII

ԲԱՐՁՐՈՐԱԿ ԲՐԴԻ, ՄՈՐԹԻՆԵՐԻ ԵՎ ԳԱՌՆԵՆԻՆԵՐԻ ՍՏԱՅՈՒՄԸ

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՍԿԱՅՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԲՐԴԻ ՄԱՍԻ

Բուրդը գյուղատնտեսական կենդանիների մաղածածկն է:
Դրանից կարելի է պատրաստել գործվածքներ կամ թաղիքներ:
Բուրդը հիմնականում ստացվում է ոչխարներից:

Ձիերի, խոշոր եղջերավոր անասունների մաղածածկը
օգտագործում են թաղիքներ պատրաստելու համար, որովհե-
տե դրանց տեխնիկական հատկությունները բարձր չեն:

Ոչխարների բուրդը, համեմատած մյուս տեքստիլ նյու-
թերի հետ, ջերմության վատ հաղորդիչ է:

Բրդյա թելը, համեմատած նույն հաստության ուրիշ թե-
լերի հետ, թեթև է և ամուր: Բրդյա կտորներն ու գործվածք-
ները աչքի են ընկնում երկարատև օգտագործումով, արտա-
քին լավ տեսքով: Բացի գրանից, ներկած բուրդը քիչ է գու-
նաթափվում, չի բոցավառվում, ձախի ալիքները կլանում է:

Տեղական կոպտաբուրդ ոչխարների գեղմը (բրդածածկը)
կազմված է աղվամազից, անցողիկ մազից և քստամազից:
Բացի այդ, լինում են նաև մեռած և չոր մազեր:

Աղվամազը շատ նուրբ է և ոլորուն, բարակությունը հիմ-
նականում տատանվում է 15—30 միկրոնի սահմաններում:

Նրբագեղմ ոչխարների ամբողջ բրդածածկը կազմված
է աղվամազից: Տեխնիկական հատկություններով աղվամազն
ամենից արժեքավորն է:

Աղվամազի հյուսվածքային կառուցվածքը մանրադիտա-
կով ուսումնասիրելիս նկատվում է, որ այն կազմված է արտա-
քին թեփուկային և ներքին կեղևային շերտերից: Աղվամազի
թեփուկները օղակային են և ամեն մի թեփուկ կեղևային շեր-
տի վրա լրիվ շրջան է կազմում: Թեփուկային շերտի այսպիսի
կառուցվածք ունենալու հետևանքով աղվամազի փայլը թույլ

է, որը պայմանավորվում է լույսի ճառագայթների անդրադարձումով:

Քստամազը տեխնիկական հատկութիւններով նշված երեք մազատեսակներից ամենավատն է: Ուրվածքը թույլ է, բարակութիւնը՝ 30—120 միկրոն: Քստամազը կոպտաբուրդ և կիսակոպտաբուրդ ոչխարների բրդածածկի անփոփոխ մասն է: Այն ավելի երկար է, քան աղվամազը, որի շնորհիվ կազմում է գեղմի վերևի շերտը և առաջացնում ծածիկներ:

Քստամազը կազմված է թիփուկային, կեղևային և միջուկային շերտերից: Քստամազի թիփուկային շերտը օղակային չէ, այլ մի քանի թիփուկներ իրար միանալով շրջապատում են կեղևային շերտը:

Թիփուկային շերտը պահպանում է բրդյա թելիկները արտաքին ազդակներից (քիմիական և ֆիզիկական):

Անցողիկ մազը իր հատկութիւններով դրավում է աղվամազի և քստամազի միջին տեղը: Աղվամազից հաստ է, քստամազից բարակ:

Ըստ ուրվածության երբեմն մոտենում է կոպիտ աղվամազին, երբեմն էլ հիշեցնում է բավական բարակ, լավ ուրվածությամբ քստամազին:

Կիսանրբագեղմ ցեղերի բրդածածկը ամբողջությամբ կազմված է անցողիկ մազից կամ լինում է խառն աղվամազի հետ: Անցողիկ մազից է կազմված նաև նրբագեղմ, կոպտաբուրդ, խառնացեղ ոչխարների բրդածածկը:

Բացի այդ երեք հիմնական մազատեսակներից, որոշ կոպտաբուրդ ոչխարների գեղմում լինում են նաև մեռած և չոր մազեր, որոնք տեխնիկական հատկութիւններով շատ վատ են:

Մեռած և չոր մազեր ամենից շատ կան տեղական դարաբաղ ոչխարի բրդածածկում:

Գեղմը լինում է միատարր և ոչ միատարր:

Միատարր են համարվում այն գեղմերը, որոնք կազմված են միայն մեկ մազատեսակից՝ աղվամազից կամ քստամազից: Իսկ այն գեղմերը, որոնք կազմված են մի քանի մազատեսակներից, անվանում են ոչ միատարր: Միատարր բրդա-

ծածկ ունեն նրբագեղմ ոչխարները և որոշ կիսանրբագեղմ ցեղեր:

Ոչ միատարր բրդածածկ ունեն կոպտաբուրդ ոչխարները: Միատարր նուրբ բուրդը, որը ստացվում է նրբագեղմ ցեղերից և լավագույն խառնացեղ ոչխարներից, լավագույն հումք է տեքստիլ արդյունաբերության համար:

Մեկ կիլոգրամ նուրբ բրդից ստացվում է մոտավորապես երեք անգամ ավելի գործվածք, քան կոպիտ բրդից:

Կիսաճուրբ բուրդ: Կազմված է հիմնականում անցողիկ մազից կամ լինում է խառն կոպիտ աղվամազի և անցողիկ մազի հետ: Կիսաճուրբ բուրդը ստացվում է հիմնականում նրբագեղմ կոպտաբուրդ ոչխարների խառնացեղերից և կիսանրբագեղմ ցիգայական, կուլբիշևյան, գորկովյան, վրացական ցեղերից, ինչպես նաև հայկական «արագած» ցեղախմբից:

Համաձայն բրդի մթերման ստանդարտի, կիսանրբ բրդերի շարքին են դասվում բոլոր այն բրդերը, որոնց բարակութիւնը 50 որակից ոչ պակաս է, իսկ ցիգայական ցեղի ոչխարների բուրդը, որը 46-րդ որակի է, ևս դասվում է կիսանրբ բրդերի շարքին:

Կիսակոպիտ բուրդ: Ոչ միատարր բուրդ է, ստացվում է հիմնականում առաջին և երկրորդ սերունդների խառնացեղ ոչխարներից, որոնք ստացվում են կոպտաբուրդ ոչխարների տրամախաչելով նրբագեղմ և կիսանրբագեղմ խոյերով: Կիսակոպիտ բուրդը ստացվում է նաև դմակավոր սարաջինյան ցեղից:

Կիսակոպիտ բուրդը կոպիտ բրդից տարբերվում է ճարպաբրդտիների քանակով, համեմատաբար լավ արտահայտված ուրվածությամբ, քստամազի նրբութիւնով և աղվամազի մեծ քանակությամբ: Կիսակոպիտ բուրդը ըստ մթերման ստանդարտի բաժանվում է միատարր և ոչ միատարր խմբերի, որի մասին կնշենք հաջորդ բաժիններում:

Կոպիտ բուրդ: Կազմված է աղվամազից, քստամազից և անցողիկ մազից, հաճախ լինում է չոր և մեռած մազից:

Կոպիտ բրդի կազմութիւնը կարելի է շատ հեշտությամբ որոշել արտաքինից՝ նայելով: Կոպիտ բրդում նշված մազա-

տեսակների քանակը կախված է ցեղից, հասակից, սեռից, անհատականությունից և տարվա ժամանակաշրջանից:

Տեխնիկական հատկություններով կոպիտ բուրդը զգալի չափով զիջում է կիսանուրբ և կիսակոպիտ բրդին:

Կոպիտ բրդի որակը պայմանավորվում է մազատեսակների քանակով, երկարությամբ, բարակությամբ և մի շարք տեխնիկական հատկություններով:

Կոպիտ բուրդն ստացվում է բոլոր կոպտաբուրդ ոչխարներից, ինչպես նաև ցածր դասերին պատկանող խառնացեղերից:

Բրդի հիմնական տեխնիկական հատկությունները

Բրդի տեխնիկական հատկություններով է պայմանավորված բրդյա գործվածքների որակը և ասորտիմենտը:

Ոչխարների բոնիտավորման, բրդի մթերման, ինչպես նաև լվացման գործարաններում տեսակավորման ժամանակ բրդի որակը գնահատվում է նրա տեխնիկական հատկություններով: Ֆիզիկո-տեխնիկական հատկություններն են բարակությունը, երկարությունը, ոլորվածությունը, ամրությունը, ձգվողականությունը, փայլը, գույնը, խոնավությունը և մաքուր ելունքը:

Բրդի բարակությունը նրա հիմնական տեխնիկական հատկություններից մեկն է, դրանից է կախված գործվածքի որակը: Ինչքան բարակ է բուրդը, այնքան նրանից ստացվում է մեծ քանակությամբ նուրբ թել: Բարակությունը կախված է ոչխարների ցեղից, սեռից, հասակից, անհատականությունից և զեղմի տարբեր մասերից, ինչպես նաև կերակրման և խնամքի պայմաններից:

Նրբագեղմ ցեղի ոչխարների բրդի, որը կազմված է մի-միայն աղվամազից, բարակությունը 25 միկրոնից չի գերազանցում, այն ստատանվում է 14,5 միկրոնից մինչև 25 միկրոնի սահմաններում:

Բրդի բարակությունը, ինչպես նշեցինք, կախված է նաև սեռից: Արտադրող խոյերի բուրդը, մաքիների բրդի հետ համեմատած, ավելի հաստ է, իսկ ամորձատվածներինը գրավում է խոյերի և մաքիների բրդի բարակության միջին տեղը: Գառ-

ների բուրդը հասակի հետ կոպտանում է, իսկ 5—6 տարեկան հասակից նորից նրբանում է, որը արդյունք է օրգանիզմի կենսունակության թուլացման: Բացի այդ, միևնույն ցեղի տարբեր կենդանիների բրդի բարակությունը տարբեր է լինում, մինչև իսկ միևնույն կենդանու մարմնի տարբեր հատվածներում նույնը չի լինում: Օրինակ, կողքի հատվածում եղած բուրդն ավելի բարակ է, քան ազդրի վրայի: Բոնիտավորման ժամանակ բրդի միահավասարությունը որոշում են կողքի և ազդրի բրդի բարակության տարբերությամբ, երբ այդ տարբերությունը մեկ որակի է, ուրեմն բուրդը միահավասար է: Բրդի բարակության վրա մեծ ազդեցություն է թողնում ոչխարների կերակրումը: Մսուրալին շրջանում, երբ ոչխարները չեն ստանում անհրաժեշտ քանակությամբ կեր, ապա բրդի աճը խանգարվում է, սկսում է բարակել, որը նորմալ երևույթ է և բացասական ազդեցություն է թողնում նրա տեխնիկական հատկությունների վրա:

Բրդի բարակությունը կարելի է որոշել լաբորատոր եղանակով և աչքաչափով: Լաբորատորիայում որոշում են մանրադիտակի օգնությամբ: Նախօրոք պրեպարատ են պատրաստում և ուսումնասիրում: Պրեպարատ պատրաստելու համար լվացած մաքուր բրդից կտրում են 0,5 մմ երկարությամբ բրդիկներ, դնում առարկայական ապակու վրա, ավելացնում են մեկ կաթիլ գլիցերին, խառնում մինչև որ բրդիկները ծածկվում են գլիցերինով, ապա ծածկում են ծածկապակիով և նայում մանրադիտակով: Նայած բրդի տեսակին, չափում են 100-ից մինչև 400 բրդիկներ և վերջում որոշում միջին բարակությունը:

Արտադրության պայմաններում ոչխարների բոնիտավորման, բրդի դասակարգման և տեսակավորման ժամանակ բրդի բարակությունը որոշում են աչքաչափով: Այժմ մեր երկրում, բրդի մթերման ու վերամշակման արդյունաբերությունում, բոլոր միատարր (նուրբ և կիսանուրբ) բրդերի բարակությունը որոշելու համար ընդունված է միութենական բրդի գիտահետազոտական ինստիտուտի կողմից միասնական դասակարգման սիստեմ: Այդ սիստեմով որոշվում է բրդի որակները 80, 70, 64, 60, 58, 56, 50, 48, 46, 44,

40, 36 և 32, Յուրաքանչյուր որպէ՛համապատասխանում է աղյուսակում բերված բրդի հետևյալ բարակությանը (միկրոններով) (աղ. 6):

Նշված որակները ցույց են տալիս, թե անգլիական մեկ ֆունտ (454 գ) լվացած, սանրված բրդից քանի կաթ թել կարելի է ստանալ: Ամեն մի կաթը 512 մ է: Եթե 454 գ մաքուր բրդից ստացվում է 80 կաթ, ուրեմն բուրդը 80 որակի է, եթե ստացվում է 60 կաթ՝ 60 որակի է և այլն:

Աղյուսակ 6

Միատարր բրդերի բարակությունն ըստ սովետական դասակարգման

Բարակութ- յան որա- կը (գրամ- բլ)	Բրդի բարակությունը (միկրոններով)		Բարակութ- յան որա- կը (գրամ- բլ)	Բրդի բարակու- թյունը (միկրոն- ներով)	
	սկսած	մինչև		սկսած	մինչև
80	14,5	18,0	48	31,1	34,0
70	18,1	20,5	46	34,1	37,0
64	20,6	23,0	44	37,1	40,0
60	23,1	25,0	40	40,1	43,0
58	25,1	27,0	36	43,1	55,0
56	27,1	29,0	32	55,1	67,0
50	29,1	31,0	—	—	—

Բրդի մթերման կայաններում բարակությունը աչքաշա-
փով ճիշտ որոշելու համար գոյություն ունեն ստանդարտային
նմուշներ, որոնց որակը ճշգրիտ որոշված է լաբորատոր պայ-
մաններում:

Արտադրության պայմաններում բրդի բարակությունը
որոշելիս, որոշ չափով օգնում է նաև բրդի ոլորվածությունը:

Ինչքան բրդի ոլորվածությունը շատ է 1 սմ-ի վրա,
այնքան բուրդը բարակ է:

Բուրի երկարությունը: Որոշում են ինչպես բրդի բնական,

այնպես էլ իսկական երկարությունը: Բնական երկարությունը
շտապելի բարձրությունն է, որը չափում են բուրդը ոչ ձգած
վիճակում՝ ոչխարների բռնիտավորման և բրդի մթերման ժա-
մանակ: Իսկական երկարությունը այն երկարությունն է, երբ
չափում են բրդի ոլորվածությունը բացելուց հետո: Միշտ
իսկական երկարությունն ավելի մեծ է, քան բնական երկա-
րությունը:

Բրդի երկարությունը ևս կախված է ցեղից, սեռից, հա-
սակից, անհատականությունից, կերակրման ու պահվածքի
պայմաններից: Նրբագեղմ ցեղերի բրդի բնական երկարու-
թյունը համեմատած կիսանրբագեղմ, կիսակոպտաբուրդ և
կոպտաբուրդ ցեղերի բրդի հետ, կարճ է: այն տատանվում է
5—9 սմ-ի սահմաններում:

Ամենից երկար բուրդ ստացվում է կիսանրբագեղմ ցե-
ղերից: Օրինակ, կույբիշկյան և լինկոլն ցեղի ոչխարների
բրդի երկարությունը հասնում է 30—40 սմ-ի: Խոյների և
ամորձատվածների բուրդն ավելի երկար է, քան մաքիներինը:
Հասակի հետ երկարությունը փոխվում է: Գառները կյանքի
առաջին տարում ունենում են բրդի ամենամեծ երկարություն,
իսկ հետագայում՝ 5—6 տարեկան հասակից հետո, երկարու-
թյունը պակասում է:

Բրդյա գործվածքների արտադրության մեջ կարճ բրդերն
օգտագործում են մահուդ ստանալու, իսկ երկար բրդերը սան-
դերքային գործվածքներ պատրաստելու համար:

Բրդի կարևոր տեխնիկական հատկություններից է նաև
ամրությունը: Ամրություն ասելով հասկանում են նրա դիմա-
դրողականությունը (ձգող) կտրող ուժի նկատմամբ: Բրդի
ամրությունը որոշում են ինչպես լաբորատորիաներում, այն-
պես էլ արտադրության պայմաններում:

Լաբորատորիաներում բրդի ամրությունը որոշում են հա-
տուկ դինամոմետրերի միջոցով, իսկ արտադրության պայ-
մաններում՝ ձեռքով: Ձեռքով բրդի ամրությունը որոշելու հա-
մար գեղմի հիմնական հատվածից (կողքից) վերցնում են մի
փոքր փունջ և ձգում: Այն բուրդը, որ արատներ ունի, հիմնա-
կանում սեղմվածքներ (ուժեղ բարակություն), որոնք առաջ
են գալիս վատ կերակրումից և հիվանդություններից, անմի-

շապեն կտրվում է, իսկ ամուր բուրդը չի կտրվում կամ դժվարությամբ է կտրվում:

Բրդի ոլորվածությունը: Բուրդը բրդյա թելիկները, բացառությամբ ծածկող մազերից (ոտքերի, գլխի), ուղիղ չեն, այլ ունեն շեղումներ իրենց առանցքից դեպի աջ և ձախ. այդ անվանում են ոլորվածություն: Ամենաուժեղ ոլորվածությունն ունի աղվամազը: Աղվամազի մեկ ամ-ի վրա լինում է 6—8 և մինչև իսկ 13 ոլորք: Հստակ ձևի ոլորվածությունը լինում է նորմալ, թույլ և ուժեղ:

Նորմալ համարվում է այն ոլորվածությունը, որը կիսաշրջանաձև է և ոլորքի բարձրությունն ու հիմքի երկարությունը հավասար են:

Թույլ համարվում է այն ոլորվածությունը, որի աղեղի հիմքը ավելի մեծ է, քան բարձրությունը:

Ուժեղ ոլորվածության ժամանակ ոլորքի բարձրությունը գերազանցում է հիմքի լայնությանը:

Բրդի ոլորվածությունը որոշելիս հարկավոր է ուշադրություն դարձնել ամբողջ շտապելին, ոչ թե առանձին բրդյա թելիկներին:

Կավ ոլորվածություն և ամրություն ունեցող բրդերից սլատրաստված գործվածքները շուտ չեն մաշվում և ընդունած ձևը երկար ժամանակ պահպանում են: Բրդի այսպիսի հատկությունները շատ բարձր են գնահատվում:

Բրդի գույնը: Ընդհանրապես նուրբ և կիսանուրբ բրդերը միշտ լինում են սպիտակ գույնի, իսկ կոպիտ բրդերը լինում են տարբեր գույնի՝ սպիտակ, շեկավուն, սև, մոխրագույն և այլն: Գույնը կախված է կեղևային շերտի բջիջներում գտնվող մանր գունավոր պիգմենտների քանակից: Սպիտակ գույնի բրդերը տեխնիկական տեսակետից բարձր արժեք են ներկայացնում, որովհետև դրանցից մանված թելերը կարելի է ներկել ցանկացած գույնով:

Բրդի խոնավությունը բրդի մեջ պարունակվող ջրի քանակությունն է: Բուրդը հիգրոսկոպիկ է, այսինքն՝ հեշտությամբ կլանում է օդում եղած խոնավությունը: Նորմալ պայմաններում բուրդը պահելիս խոնավությունը կազմում է 15%:

Խոնավության տոկոսի փոփոխման շնորհիվ, փոփոխվում է նաև ֆիզիկական քաշը:

Սովետական Միությունում նրբագեղմ բրդի համար նորմալ խոնավությունը ընդունվում է 17%, իսկ կոպիտ բրդի համար՝ 15%: Սա ցույց է տալիս, որ լվացված, չորացված մաքուր բրդի յուրաքանչյուր 100 կգ-ը պարունակում է 15—17 կգ ջուր:

Ճարպաքրտինքն առաջանում է մաշկի արտադրած ճարպի և քրտինքի խառնուրդից: Ճարպաքրտինքի նշանակությունը կայանում է նրանում, որ այն բուրդը օժելով պաշտպանում է արտաքին ազդակներից (արևի, անձրևի և այլն): Ճարպաքրտինքի որակը որոշվում է նրա գույնով և խտությամբ: Ցանկալի է լինի բաց դեղնավուն: Այսպիսի ճարպաքրտինքը հեշտությամբ լվացվում է տաք օճառաջրով:

Շատ բաց և մուգ գույնի (դարչնագույն, ժանգագույն, կանաչագույն) ճարպաքրտինքը ցանկալի չէ, որովհետև շատ բաց գույնի ճարպաքրտինքը հեշտությամբ լվացվում է մինչև իսկ անձրևներից, իսկ մուգ գույնի ճարպաքրտինքը դժվար է լվացվում նույնիսկ տաք օճառաջրով:

Ճարպաքրտինքի քանակը կախված է ոչխարների ցեղից, անհատականությունից, կերակրումից և այլն: Ամենից շատ ճարպաքրտինք պարունակում է նրբագեղմ ոչխարների բուրդը, իսկ ամենից քիչ՝ կոպտաբուրդ ոչխարներին: Ճարպաքրտինքի շատ և քիչ քանակը ցանկալի չէ: Ցանկալի է համարվում ճարպաքրտինքի այն քանակը, որը ծածկում է բրդյա թելիկները: Ճարպաքրտինքի մեծ քանակությունը մյուս տեսակի խառնուրդների հետ (մեղր, գոմաղըր կերերի մնացորդները, բույսերի սերմերը, ավազը, հողը և այլն), անդրադառնում է բրդի մաքուր ելունքի վրա:

Նոր խուզած բուրդը կոշվում է անլվա բուրդ: Բրդի մաքուր ելունք ասելով պետք է հասկանալ լվացված ու չորացրած բրդի քաշը համեմատած նույն բրդի նախքան լվանալն ունեցած քաշի հետ՝ արտահայտած տոկոսներով:

Բրդի մաքուր ելունքը պայմանավորված է ոչխարների ցեղից, ինամբի ու կերակրման պայմաններից, աղբոսվածության աստիճանից ու ճարպաքրտինքի քանակից:

Նրբագեղմ ուշխարների բրդի մաքուր ելունքը, համեմատած կիսանրբագեղմ և կիսակոպտաբուրդ ուշխարների բրդի մաքուր ելունքի հետ, ցածր է՝ տատանվում է 30—50%-ի սահմաններում, իսկ կիսանրբագեղմ ու կիսակոպտաբուրդ ուշխարներինը 50—75%-ի սահմաններում: Ելնելով նշվածից, բրդի մաքուր ելունքի ճիշտ որոշելը կարևոր է, որովհետև կոլտեստեսությունների ու սովխոզների կողմից պետությունը հանձնվող բուրդը ընդունվում է՝ հաշվի առնելով նրա մաքուր ելունքը (տոկոսով):

Ինչքան բուրդը մաքուր է, այնքան բարձր է գնահատվում, բացի այդ, անվա բրդի մաքուր ելունքը բազիսային նորմաներից բարձր լինելու դեպքում կատարվում է վերահաշվարկում, հավելագրելով համապատասխան քանակությամբ բուրդ: Ուշխարաբուծական տնտեսությունները բրդից ստացված եկամտաբերությունը բարձրացնելու համար, ուշխարների բրդատվության ավելացման հետ մեկտեղ, պետք է ձեռնառնեն նաև բարձրացնել բրդի մաքուր ելունքը:

Բրդի մաքուր ելունքը կարելի է շատ հեշտությամբ որոշել յուրաքանչյուր ուշխարաբուծական տնտեսությունում, եթե տնտեսությունն ունի ГПОШ—2 М հիդրոապարատ և բրդի վալցման հարմարանք:

Նախօրոք կատարում են նմուշների ընտրություն, այնուհետև ընտրած նմուշները վանում են և մաքուր ելունքը որոշում:

Նմուշների ընտրությունը ուշխարաբուծական տնտեսություններում կատարում են խուզի ժամանակ կամ բրդի ընդունման պահեստում, երբ գեղմերը ենթարկում են դասակարգման: Յուրաքանչյուր 15—20 գեղմից մեկը առանձնացնում են, այնուհետև փռում և նմուշակալ ցանցի օգնությամբ գեղմերի բոլոր հատվածներից վերցնում են երեք նմուշ: Վերցնած յուրաքանչյուր նմուշի քաշը պետք է լինի 200 գ: Նմուշը փաթաթում են թղթով կամ տեղավորում հատուկ տոպրակների մեջ, վրան գրելով տնտեսության անունը, բրդի տեսակը և դասը: Վերցրած նմուշներից երկուսը միաժամանակ վանում են, իսկ երրորդը պահում որպես ստուգիչ: Յուրաքանչյուր նմուշը վանալու համար պատրաստում են 8—12 լ օճառի և սողայի

լուծույթ, մեկ լիտր ջրին ավելացնելով 3 գ օճառ և 2 գ սողա: Նախքան վանալը հատուկ մեքենայով մաքրում են մեխանիկական աղբոտվածությունից և նոր վանում: Նախօրոք պատրաստած օճառի և սողայի լուծույթը լցնում են մետաղյա դուլների մեջ: Եթե միևնույն ժամանակ վալցվելու է 5 նմուշ, ուրեմն առաջին դուլի մեջ լցնում են 40 աստիճանի 30 լ օճառի և սողայի լուծույթ, երկրորդի մեջ՝ 50—55 աստիճանի 15 լ լուծույթ, երրորդի մեջ ևս 50—55 աստիճանի 15 լ լուծույթ, իսկ չորրորդի մեջ 45 աստիճանի 30 լ մաքուր ջուր: Յուրաքանչյուրը վանում են 5—10 րոպե, որից հետո տեղավորում ГПОШ—2М ապարատի մեջ և որոշում մաքուր ելունքի տոկոսը:

ՈՋԱՆԱՐՆԵՐԻ ԽՈՒՋԻ ԿԱՋՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ԵՎ ԱՆՑԱՑՈՒՄԸ

Ուշխարներին հիմնականում խուզում են գարնան վերջին և ամռան սկզբին: Ուշխարաբուծության մեջ, ինչպես հայտնի է, միատարր նուրբ և կիսանուրբ բուրդ սնեցող ուշխարներին խուզում են մեկ անգամ՝ գարնանը, իսկ կիսակոպտաբուրդ և կոպտաբուրդ ուշխարներին երկու անգամ՝ գարնանը և աշնանը: Նրբագեղմ և կիսանրբագեղմ ուշխարներին աշնանը չեն խուզում, որովհետև երկու խուզի դեպքում բուրդը չի հասնում այն երկարության, որ հնարավոր լինի պատրաստել լավորակ բրդյա գործվածքներ:

Նրբագեղմ և կիսանրբագեղմ ուշխարներին խուզում են մեկ տարեկան հասակում:

Զի թույլատրվում ուշխարներին խուզել մինչև գարնանային տաք եղանակները չսկսվեն, որովհետև խուզից հետո շատ վաղ են տանում ցուրտը և կարող են մրսել: Զի թույլատրվում նաև ուշացնել խուզի ժամկետը: Զիտված ուշխարները զփախույթությամբ են տանում շոգը, հատկապես կթու ուշխարները: Բացի այդ, խուզը ուշացնելով կարող է բուրդը աղբոտվել չարորակ բույսերի սերմերով:

Կոպտաբուրդ ուշխարներին ուշ խուզելիս բուրդը թափվում է. կորչում է ամենաարժեքավոր մասը՝ աղվամազը: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը, պետք է խուզել անմիջապես գարնանային կայուն տաք եղանակներն սկսվելուն պես:

Խուզն սկսելուց 10—15 օր առաջ ոչխարաբուծական տրն-տեսություններում հարկավոր է անցկացնել խորհրդակցու-թյուն՝ որոշելու խուզի աշխատանքներն սկսելու և վերջացնելու ժամկետները, խուզվող հոտի հերթականությունը ըստ սեռա-հասակային խմբերի: Ոչխարների խուզը հաջող անցկացնելու համար նախօրոք հարկավոր է նախապատրաստել խուզի հա-մար անհրաժեշտ գույք և նյութեր:

1. Խուզի սեղաններ՝ 50 սմ բարձրությամբ, 1,2—1,3 մ լայնությամբ և 4,5 մ երկարությամբ,

2. բրդի դասակարգման ցանցավոր սեղան,

3. անհրաժեշտ քանակությամբ բարդաններ,

4. ձեռքի մկրատներ՝ եղջյուրների և ականջների շուրջն ու մեջը եղած, ինչպես նաև կոշտացած, բրդափնջերը խուզելու համար,

5. կշեռք՝ գեղմը կշռելու համար,

6. խալաթներ՝ խուզողների և բուրդը տեսակավորողների համար,

7. ներկ՝ նիշավորման համար և վուշե թել՝ կարելու համար: Խուզը պետք է անցկացնել լուսավոր, մաքուր, չոր շենքում, որը մի քանի օր առաջ հարկավոր է մաքրել, ախտահանել, ստուգել էլեկտրամեխանիկական խուզի ազդեցատը: Խուզը հարկավոր է անցկացնել պլանային հերթականությամբ, որը հեշտացնում է բրդի դասակարգումը և հովիվների վարձա-տրությունը:

Ոչխարների հոտը բերում են խուզի այն կազմով, ինչպես ամրացված է հովվական բրիգադին:

Սկզբում խուզում են ցածրարժեք ոչխարներին, ամորձատ-վածներին, ապա շիշակներին, այնուհետև՝ հասակավոր խո-չերին ու մաքրներին: Ըստ բրդի որակի առաջին հերթին խու-զում են կոպտաբուրդներին, ապա կիսակոպտաբուրդներին, վերջում՝ կիսանրբագեղմ և նրբագեղմ ոչխարներին: Վերջում խուզում են արժեքավոր կենդանիներին, երբ խուզողները ձեռք են բերում աշխատանքի փորձ:

Յուրաքանչյուր հոտ խուզելուց հետո շենքը և ամբողջ գույ-քը պետք է մաքրել. երբ նուրբ բրդին խառնվում է կոպիտ բուրդ, ապա նուրբ բուրդը գնահատվում է 15%-ով էժան:

Ոչխարների այն հոտերը, որոնք վարակված են ծաղիկով կամ քոսով, խուզում են առանձին տեղում կամ էլ տնտեսու-թյան մյուս ոչխարների խուզից հետո՝ վարակումից խուսա-փելու համար:

Նախքան խուզը ոչխարներին 10 ժամ չեն կերակրում, որովհետև կերակրված ոչխարները խուզը շատ դժվարու-թյամբ են տանում և հաճախ նույնիսկ սատկում են:

Խուզի ժամանակ պետք է ղգույշ լինել, որպեսզի ոչխար-ների մարշը չկտրվի:

Ոչխարներին խուզում են ոտքերից և զլխից, հետո փորա-տակը, այնուհետև կողքերը՝ մարմնի թեք երկարությամբ, թիակը, կողերը, մեջքը, գոտկատեղը և գավակը:

Խուզից հետո յուրաքանչյուր ոչխարի գեղմ անմիջապես պետք է կշռել և դասակարգել:

Դասակարգելու համար այն փոում են դասակարգման սե-ղանին ու համաձայն գործող ստանդարտի բաժանում համա-պատասխան դասերի: Դասերի բաժանում են գեղմի հիմնա-կան հատվածները (մեջք, կողք և թիակ) բրդի երկարությամբ և բարակությամբ: Բաժանելուց հետո գեղմերը առանձին փա-թաթում են և տեղավորում բարդանների մեջ, իսկ այն կոլտրն-տեսությունները, որոնք ունեն մամիչներ, անմիջապես խու-զից հետո բուրդը հակավորում են: Հակի վրա անհրաժեշտ է նշել հանրապետությունը, շրջանը, տնտեսությունը, ոչխարի ցեղը, բրդի դասն ու ենթադասը, վիճակը, գույնը, ոչխարների հասակային խումբը, հակի հերթական համարը, կշիռը բրդի հետ միասին, կշիռը առանց բարդանի, բրդի մաքուր ելունքի % -ը և ստանդարտի համարը: Այս բոլորը կատարելուց հետո բուրդը ուղարկվում է բրդի լվացման գործարան:

Ինչպես նշվեց վերևում, դասակարգումը կատարվում է հա-մաձայն ստանդարտի: Մթերման ստանդարտը հաստատվում է պետության կողմից, որի հիման վրա բուրդը գնահատում են: Ըստ բրդի մթերման ստանդարտի, նուրբ, կիսանուրբ, կի-սակոպիս և կոպիտ բրդերն իրենց տեխնիկական հատկու-թյուններով բաժանվում են մի շարք դասերի և ենթադասերի:

Նուրբ բրդի ստանդարտը (ГОСТ 77635—55) հաստատված է այն գեղմերի համար, որոնք ունեն 60 որակից ոչ պակաս բարակություն և խուզվում են տարեկան մեկ անգամ:

նուրբ բուրդը բնութագրվում է գեղմի շտապելային կա-
ռուցվածքով, միատարրությամբ և միահավասարությամբ,
ինչպես բարակությամբ, այնպես էլ երկարությամբ:

Գեղմային նուրբ բուրդը ըստ երկարության ու բարակու-
թյան, ելնելով գեղմի հիմնական հատվածներից (կողք, մեջք,
թիակ), ստորև բերված աղյուսակի համաձայն բաժանում են
դասերի և ենթադասերի:

Նուրբ բուրդը 40 մմ-ից պակաս երկարություն ունենալու
դեպքում ընդունվում է որպես կարճ բուրդ՝ առանց դասերի
բաժանելու:

Աղյուսակ 7

Դասը	Ենթադասը	Բնութագրումը
Ամենաբարձր ընտիր բուրդ	—	Բուրդը սպիտակ, երկարությունը 71 մմ-ից ոչ պակաս, բարակությունը 6 որակի և ավելի, գեղմը խիտ, շտապե- լային կառուցվածքի: Բուրդը ամուր, ա- ռանց սեղմվածքների, բավարար ճաքա- քրտիներով, քոսի հետքերից զուրկ, վա- րակված չէ տղերով: Բուսական աղբյու- րվածություն թույլատրվում է միայն մեղմվում, այն էլ հեշտ անշատվու- (խոտ, ծղոտ, ուսական կոծոծ):
1-ին	1-ին	Բրդի երկարությունը 65 մմ-ից ոչ պա- կաս, բարակությունը 64 որակի և ավելի:
1-ին	2-րդ	Բրդի երկարությունը 65 մմ-ից ոչ պա- կաս, բարակությունը 60 և 60/64 որակի:
2-րդ	1-ին	Բրդի երկարությունը 55 մմ-ից ոչ պա- կաս, բարակությունը 64 որակի և ավելի:
2-րդ	2-րդ	Բրդի երկարությունը 55 մմ-ից ոչ պա- կաս, բարակությունը 60 և 60/64 որակի:
3-րդ	—	Բրդի երկարությունը 55 մմ-ից մինչև 40 մմ, բարակությունը 60 որակի և ավելի:

Կիսանուրբ բուրդը (ГОСТ 7937—56) բնութագրվում է
գեղմի միատարրությամբ, շտապելա և շտապելա-ժամիկային
կառուցվածքի, բավական հավասար ոլորվածությամբ:

Կիսանուրբ բուրդը ստացվում է ինչպես կիսանրբագեղմ
գտարյուն ցեղերից, այնպես էլ մի շարք նրբագեղմ կոպտա-
բուրդ խառնացեղ ոչխարներից:

Մեր հանրապետությունում բուծվող խառնացեղ ոչխար-
ներից ստացված կիսանուրբ բուրդը ըստ երկարության և բա-
րակության բաժանում են երեք դասի:

Աղյուսակ 8

Կիսանուրբ բրդերի դասակարգումը	
Դասը	Դասերի բնութագրումը
1-ին	Բրդի երկարությունը գեղմի հիմնական հատ- վածներում (կողք, մեջք, թիակ) 70 մմ-ից ոչ պակաս, բարակությունը՝ 58—56 որակի:
2-րդ	Բրդի երկարությունը գեղմի հիմնական հատ- վածներում 70 մմ-ից մինչև 40 մմ, բարակու- թյունը՝ 58—56 որակի:
3-րդ	Բրդի երկարությունը 40 մմ-ից ոչ պակաս, բարակությունը՝ 50 որակի:

Մանրություն: Բրդի երկարությունը վերցվում է բնա-
կանը:

Կիսակոպտաբուրդ և կոպտաբուրդ ոչխարների բուրդը,
ըստ մթերման ստանդարտների, բաժանում են դասերի՝ ելնե-
լով աղվամազի և քստամազի հարաբերությունից:

Կիսակոպտաբուրդը (ГОСТ 7938—56) բաժանվում է 2
դասի, իսկ կոպտաբուրդը (ГОСТ 7939—56) 3 դասի:

Մեր հանրապետությունում բուծվող տեղական մազեխ,
բալբաս, բուլախ կոպտաբուրդ ոչխարների բուրդը՝ բաժանվում

1. 3 դասի, իսկ ղարաբաղ ցեղի բուրդը, կազմված է մեծ քանակությամբ կոպիտ քստամաղից և մեռած ու շոր մազերից, դասերի չի բաժանվում:

Գեղմային բուրդը ամեն մի դասի և ենթադասի սահմաններում, կախված աղբոսվածության աստիճանից, քոսի հետքերից և կամ տզերով վարակվածությունից, սեղմվածությունից, ամրությունից, բնական գույնը կորցնելուց, բաժանվում է՝ ա) նորմալ, բ) աղբա-կոծոծավոր, գ) արատավոր, դ) աղբա-կոծոծա-արատավոր խմբերի:

Նշված խմբերից աղբա-կոծոծավոր և արատավոր խմբերն իրենց հերթին բաժանվում են երկու ենթախմբի:

Աղբա-կոծոծավոր առաջին ենթախմբում առանձնացվում են այն գեղմերը, որոնք աղբոսված են գեղմի մակերեսի և կամ քաշի 10—30 տոկոսի չափով հեշտ անջատվոր բուսական աղբոսվածությամբ:

Երկրորդ ենթախմբում առանձնացվում են այն գեղմերը, որոնք աղբոսված են բուսական հեշտ անջատվող և դժվար անջատվող աղբոսվածությամբ ավելի շատ, քան առաջին դասին:

Գեղմային արատավոր բրդերի առաջին խմբում առանձնացվում են այն բրդերը, որոնք ունեն քոսի հետքեր և կամ վարակված են տզերով գեղմի մակերեսի և կամ քաշի 10%-ից մինչև 30%-ի չափով, ինչպես նաև շտապելի հիմքում կամ ծայրում չափազանց սեղմված են:

Երկրորդ խմբին են դասում այն գեղմերը, որոնց քոսի հետքերը և տզերով վարակվածության տոկոսն ավելի բարձր է, քան առաջին դասին:

Բրդի չափազանց բարակություն (սեղմվածություն) նկատվում է ինչպես շտապելի հիմքում, այնպես էլ ծայրում կամ մեջտեղում: Նշված խմբերի բրդերը առանձնացնում են նորմալ գեղմերից և հակավորում առանձին:

Վերև բերված դասերի, ենթադասերի, ինչպես նաև արատավոր, աղբա-կոծոծավոր- և աղբա-կոծոծա-արատավոր բրդերի համար պետության կողմից սահմանված են համապատասխան զներ, որոնք շահագրգռում են ոչխարաբու-

ծության բնագավառում աշխատողներին արտադրելու բարձրորակ, նորմալ, մաքուր բուրդ:

Ըստ մթերման ստանդարտի, բացի դասերի բաժանելուց, գեղմից առանձնացնում են նաև ստորին տեսակի բրդեր (պոկված, պոչունք, ոտքերի և գնջիկային):

Գեղմային կոշվում է այն բուրդը, որն ունի իրար հետ աղկապված ու ամբողջականություն կազմող շտապելներ: Գեղմի ամբողջությունը մեծ նշանակություն ունի արդյունաբերության համար, որովհետև ամբողջություն կազմող բուրդը կարելի է հեշտությամբ տեսակների բաժանել:

Պոկված (օբոր) կոշվում է բրդի այն փոքր աղբոսված կտորտանքը, որը խուզի կամ դասակարգման ժամանակ անջատվում է գեղմից: Պոչունք է կոշվում այն բուրդը, որը խուզված է պոչի հատվածից և ազդրերի ներսի մակերեսից: Պտքերի է կոշվում այն բուրդը, որը խուզված է ոտքերի վրայից: Գնջիկային է կոշվում այն բուրդը, որը պոկված է գեղմի ետևի մասից և ուժեղ կեղտոսված է մեզով և գոմաղբով:

Ցածրորակ բրդերը դասերի չեն բաժանում:

ԳԱՌՆՆՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գառնենի է կոշվում նորածին այն գառների մորթին, որն իր մակերեսի վրա ունի գանգուրներ: Այդպիսի մորթիներ ատացվում են կարակուլյան, սոկուլյան, ռեշետիլուլյան, մալիշ և չուշկա ցեղերից:

Նշված ցեղերից ամենալավագույն գառնենին ատացվում է կարակուլյան ցեղից:

Կարակուլյան ցեղի գառների մորթիները ավելի բարձր են գնահատվում, որովհետև նրանց մոտ յուրահատուկ են սլիքային և լոբանման գանգուրները: Այս գանգուրներին վերևից նայելիս, հնարավոր չէ տեսնել գանգուրները կազմող մաղերի ծայրերը:

Ըստ ձևի գանգուրները լինում են ալիքաձև, բակլայանման, Օղակաձև, կիսաօղակաձև, սիսեռանման, խցանահանման և լասաներ:

Բացի գանգուրների ձևից և մեծությունից, գառնենու գնահատման ժամանակ հաշվի է առնվում նաև նրա պատկերը, արժեքավոր գանգուրների տարածվածության աստիճանը, խտությունը, ամրությունը, գույնը, փայլը, գառնենու մեծությունը և այլն:

Կարակուլյան գառնենիները հիմնականում լինում են երեք գույնի՝ սև, մոխրագույն և դարչնագույն: 90%-ը կազմում է սև գույնը:

Շնորհիվ իրենց արժեքավոր հատկությունների, կարակուլյան մորթիների մշտական ու խիստ պահանջ է զգացվում աշխարհի բոլոր երկրներում:

Գառնենիատու գառներին մորթում են նրանց կյանքի առաջին օրերին (որոնք շունեն տոհմային արժեք), բայց քանի որ գառնենու արժեքը կախված է նաև նրա մեծությունից, ուստի հնարավորության սահմաններում հարկավոր է նրանց մորթել այն ժամանակ, երբ գանգուրներն ամուր են (4—6 օրական հասակում):

ՄՈՌԵՏԱԿԱՊԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ըստ բրդի որակի, տեսակի և երկարության ոչխարների մորթիները բաժանվում են՝ մուշտակային, մորթային և կաշվային: Ոչ միատարր բուրդ ունեցող ոչխարների մորթիները օգտագործվում են մուշտակներ պատրաստելու համար, իսկ միատարր նուրբ և կիսանուրբ բուրդ ունեցող ոչխարների մորթիները օգտագործում են մաղածածկով դեպի դուրս հագուստներ պատրաստելու համար:

Լավագույն մուշտակներ ստացվում են համաշխարհային համբավ ունեցող ռումանովյան ցեղից, որը բուծվում է Մովսես-տական Միության հյուսիսային շրջաններում: Երկար մուշտակներ պատրաստելու համար օգտագործում են այն մուշտակատու ոչխարները, որոնց բրդի երկարությունը 6 սմ-ից ավելի է, կիսամուշտակների համար՝ 2,5—6 սմ երկարության բուրդ ունեցող մուշտակային ոչխարներին:

Լավագույն մուշտակային ոչխարներին ստացվում է լավ պայմաններում պահված 5—6 ամսական մատղաշներից,

իսկ համեմատաբար վատ պայմաններում աճեցված մատղաշների՝ մուշտակային ոչխարներին պատրաստում են 8—9 ամսական հասակում: Հասակի ավելանալու հետ վատանում է նաև մորթու մաղածածկի որակը:

5—6 ամսական գառների բրդածածկում քստամազը պետք է լինի սև գույնի և ունենա 3—4 սմ, իսկ աղվամազը՝ սպիտակ և 5—8 սմ երկարություն: Քստամազի և աղվամազի հարաբերությունը պետք է լինի 1 : 4-ից մինչև 1 : 10-ի, այսինքն՝ մեկ քստամազին ընկնում է 4-ից մինչև 10 աղվամազ: Ռումանովյան ցեղի ոչխարների բրդածածկում քստամազի բարակությունը կազմում է 65—70 միկրոն: Այսպիսի կոպիտ քստամազը, որը գտնվում է աղվամազի ցածր շերտում, թույլ չի տալիս աղվամազը թաղիքանալու:

Մուշտակային ոչխարներին պետք է լինի թեթև, փափուկ և արտաքին գործոնների նկատմամբ դիմացկուն:

Մորթեղենին օգտագործվում է վերարկուներ, գլխարկներ և օձիքներ պատրաստելու համար: Մորթեղենին վաղ ժամանակներում ստացվում էր միայն ցիգայական ոչխարներից և անվանվում էր ցիգեյկա: Ներկայումս արդյունաբերությունը լավագույն մորթեղենին մշակում է նրբագեղմ, կիսանրբագեղմ և նրբագեղմ կոպտաբուրդ խառնացեղ միատարր բուրդ ունեցող ոչխարների մորթուց:

Ի տարբերություն մուշտակային ոչխարներինների, մորթեղենիներից հագուստներ պատրաստելու ժամանակ բրդյա կողմը արվում է դեպի դուրս, իսկ մաշկի կողմը՝ ներս:

Բացի վերը նշվածից, ոչխարների մորթին օգտագործվում է կաշվեղեն պատրաստելու համար:

Կաշվեղեն պատրաստելու համար օգտագործվում են այն մորթիները, որոնք պիտանի չեն. մուշտակի և մորթեղենիներին պատրաստելու համար:

Այս խմբին են պատկանում այն մորթիները, որոնց բրդի երկարությունը 2,5 սմ-ից պակաս է, և տեխնոլոգիական հատկությունները շատ ցածր են:

Ոչխարներինները, մինչև մթերման հանձնելը, հարկավոր է տնտեսությունում ենթարկել նախնական կոնսերվացման, որպեսզի նոր ստացված մորթին չփչանա:

Կոնսերվացնում են մորթիները աղ անելով: Այդ նպատակով մեծ մասամբ օգտագործվում է կոնսերվացման խոնավ-աղալիս մեթոդը:

Մորթիները պետք է աղել ոչխարներին մորթելուց երկու ժամ հետո: Աղը պետք է ցանել մորթու անմազ մակերեսին: Ամեն մորթու վրա պետք է ցանել նրա քաշի 30—40 %-ի չափով աղ:

Աղված մորթիները տնտեսություններում պահում են 5—7 օր, որից հետո ուղարկում մթերման կայան:

ՈՉԽԱՐՆԵՐԻ ՄՍԱՑԻՆ ԵՎ ԿԱՔՆԱՑԻՆ ՄԹԵՐԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ոչխարները, բացի բրդից, տալիս են նաև միս ու կաթ: Ոչխարի միսը Սովետական Միությունում չի դասվում հիմնական մսի տեսակների շարքին, որովհետև վերջին տարիներին արտադրած ընդհանուր մսի տեսակարար կշռում ոչխարի միսը կազմում է մոտավորապես 9 %-ը: Սակայն, Սովետական Միության որոշ շրջաններում նրա տեսակարար կշիռը բավական բարձր է. այսպես, օրինակ, Միջին Ասիայի հանրապետություններում (Թուրքմենական ՍՍՀ) բոլոր տեսակի մսերի մեջ ոչխարի միսը կազմում է 60 %, Ղազախական հանրապետությունում՝ մոտ 30 %, Ադրբեջանական և Հայկական հանրապետությունում 30 %-ից ավելի:

Մսի արտադրության գործում ոչխարաբուծության հիմնական թերություններից մեկն այն է, որ լավ չեն կազմակերպվում ոչխարների գիրացումը և բուծումը, որի պատճառով մսի համար հանձնվում է մեծ քանակությամբ ոչխար միջակից ցածր և վատ գիրության (36—38 կգ), որը ոչ միայն իջեցնում է նրանց կենդանի քաշը, այլ մսի սննդարարությունը և համր:

Եթե լավ գիրացված գառան ոսկորները կազմում են մսեղիքի 24—25 %-ը, ապա նիհար գառներինը՝ 34—35 %: Ներկայումս ոչխարաբուծության եկամտաբերության բարձրացման գործում կարևոր տեղ է հատկացվում 7—9 ամսական հասակում մատղաշի բուծանք և իրացմանը:

Երեանի անասնաբուծական-տնտեսաբուծական գիտահե-

տազոտական ինստիտուտի մանր անասնաբուծության ամբիոնի աշխատակիցները Աբովյանի շրջանի Կուլբիշևի անվան կոլտնտեսությունում խառնացեղ 71 զլուխ խոյիկների վրա դրել են բուծման փորձ, որը տեղի է 52 օր՝ սեպտեմբերի 29-ից մինչև նոյեմբերի 20-ը: Բուծման սկզբում խոյիկների միջին քաշը եղել է 33,08 կգ, իսկ 52 օր հետո՝ 40,37 կգ:

Հաշվարկներից պարզվել է, որ բուծման ընթացքում ստացվել է 440 կգ քաշած և ծախսվել է 2320 կգ համակցված կեր: Որի արժեքը կազմում է 185,6 ռուբլի: Եթե հաշվենք, որ բուծումից հանված բոլոր խոյիկներն ունեն միջին սնվածություն, ապա միայն քաշածից, համաձայն պետական գների, մեկ ցանտներ կենդանի քաշին՝ 120 ռուբլի, ստացվել է 528,0 ռուբլի, որը 344,4 ռուբլով ավելի է, քան ծախսված համակցված կերի արժեքը: Մեկ կիլոգրամ կենդանի քաշի հաշվով այդ տարբերությունը կազմել է 78 կոպեկ: Եթե հաշվի առնենք նաև այն, որ Աբովյանի շրջանում 18 ամսական խոյերն արոտային գիրացումից հետո պետությանն են վաճառվում 40—43 կգ կենդանի քաշով, ինչպես նաև ամբողջ մեկ տարում նրանց վրա կատարած ծախսերը, ապա 8—9 ամսական արու մատղաշի բուծման և վաճառքի տնտեսական արդյունավետությունն ավելի ակնհայտ կդառնա:

Ոչխարի մսի արտադրության ավելացմանը մեծ չափով կնպաստի նաև հոտի կառուցվածքի և ծնի ժամկետների փոփոխությունը: Ոչխարների հոտում մաքիների քանակը պետք է հասցնել 75 %-ի, իսկ ծինը անցկացնել ձմռան ամիսներին, որը հնարավորություն կտա նույն տարում մատղաշը ռեալիզացիայի ենթարկել:

Բացի մսից, ոչխարներից ստացվում է նաև կաթ: Ոչխարի կաթը, համեմատած կովի կաթի հետ, 1,5—2 անգամ հարուստ է յուղով և սպիտակուցով:

Յուղը կազմում է 6—8 %, իսկ սպիտակուցները՝ 4,5—8 %:

Ոչխարի կաթից հիմնականում պատրաստում են բրինձա, ռոկֆոր, պեկարինո, կաշկավալ պանիրներ, ինչպես նաև յուղ, շոռ, մածուն և այլն:

Մեր Միության որոշ շրջաններում, հիմնականում նրբա-

գեղմ ոչխարաբուծութեամբ զբաղվող տնտեսութիւններում, ոչխարներին չեն կթում: Ոչխարներին կթում են Միջին Ասիայի, Մոլդավական, Հայկական, Վրացական և Ադրբեյջանական հանրապետութիւններում, որտեղ տարածված են կոպտարուղ ոչխարները:

Ոչխարներին պետք է կթել այն հաշվով, որ գառների ամէի ու զարգացման համար բավարար քանակութեամբ կաթ մնա:

Կիթը ձեռնտու է սկսել այն ժամանակ, երբ արոտնելում բուսածածկը բավական բարձրացած է լինում, գառները կարողանում են բավարարվել արոտների կանաչով, իսկ ոչխարները տալիս են մեծ քանակութեամբ կաթ:

Գ Լ Ո Ւ Ն V III

ՈՇԽԱՐԱՐՈՒԾԱԿԱՆ ՖԵՐՄԱՅԻ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐԻ ԿԱԶՄՈՒՄԸ

Արտադրութեան ճիշտ պլանավորումը խոշոր նշանակութիւն ունի նրա հետագա զարգացման գործում: Բարձր, ոչ ունալ, պլանները, որոնք չեն ելնում տնտեսութեան կամ կոնկրետ որևէ պլանավորվող ճյուղի հնարավորութիւններից, նախօրոք թուլացնում են պլանավորման խթանիչ դերը, սովյալ ճյուղի աշխատողների շահագրգռվածութիւնը պլանավորված ցուցանիշի կատարման մեջ և, կամ հակառակը, ցածր պլանները նույնպէս թուլացնում են արտադրութեան աշխատողների շահագրգռվածութիւնը բարձր ցուցանիշների հասնելու գործում: Այդ տեսակետից անհրաժեշտ է պլանավորել հաշվի առնելով տնտեսութեան վերջին մի քանի տարիների ձեռք բերած հնարավորութիւնները, ժողովրդատնտեսական պահանջը և այլն: Նույն հիմունքներով կազմվում է նաև ոչխարաբուծութեան զարգացման պլանները: Ոչխարաբուծութեան մեջ պլանավորվում է միջին բրդատվութիւնը: Այս ցուցանիշը պլանավորելիս հաշվի է առնվում ոչխարի ցեղը, վերջին 3—5 տարվա բրդատվութեան ամբ, կերակրման պայմաններն ու կերաբուսական ավելացման հնարավորութիւնները, ցեղական կազմի բարելավման միջոցառումները: Մեկ գլխի միջին բրդատվութիւնը բազմապատկելով տարվա սկզբում ունեցած ոչխարների գլխաքանակով, ստացվում է բրդի մեկ տարվա համախառն արտադրանքը: Հոտի շարժի հիման վրա դուրս է բերվում մսի համախառն արտադրանքը և այդ տարում իրացվող մսի քանակը: Պլանավորվում է նաև կաթի արտադրութիւնը՝ ելնելով մայրերի գլխաքանակից և անցյալ տարիներում մեկ մայր ոչխարի միջին կաթնատվութիւնից:

Կարևոր ցուցանիշ է նաև 100 մայր մաքուց սեւ ստացումը:

Տնտեսութիւնում ոչխարաբուծական ֆերմայի համախառն արտադրանքի պլանները կազմելուց հետո հաշվարկում են արտադրական ծախսումները: Աշխատանքային ծախսումները պլանավորում են տնտեսութեան արտադրական նորմաների հիման վրա, իսկ մսորային շրջանի համար կերի պահանջը դուրս են բերում ըստ սեռա-հասակային խմբերի՝ նախ մեկ միջին գլխի համար, ապա ստացված թիվը միջին գլխաքանակի վրա բազմապատկելու միջոցով հաշվարկում են տվյալ խմբի կերի պահանջը համապատասխան ժամանակաշրջանում: Այնուհետև, ըստ խմբերի ստացված կերերի պահանջը գումարելով դուրս են բերում ամբողջ հոտի պահանջը:

Յուրաքանչյուր տարի տարեկան արտադրա-ֆինանսական առաջադրանքները:

Այդ նպատակով տնտեսութեան ոչխարաբուծութեան զարգացման պլանի հիման վրա ըստ բրիգադների կազմում են առաջադրանքներ ոչխարների արհեստական սերմնավորման, խուզի, կաթի արտադրութեան, գառների աճեցման, գիրացման ու բուծման վերաբերյալ: Առաջադրանքները կազմում են ըստ եռամսյակների և ամբողջ տարվա համար:

Ֆերմայի արտադրա-ֆինանսական առաջադրանքները հաստատվում են սովխոզում և կոլտնտեսութեան վարչութեան նիստում:

ՀԱՇՎԱԾՈՒՄ

Հաշվառումը մեծ նշանակութիւն ունի տնտեսութեան կամ կոնկրետ տվյալ ճյուղի գործունեութիւնը վերլուծելու համար: Որքան աչն մանրակրկիտ տարվի, այնքան բարձր հիմքերի վրա կլինի պլանների կատարման ընթացքը, հանրային գույքի և արտադրանքների պահպանման վերահսկողութեան գործը:

Ոչխարաբուծական ֆերմաներում արտադրական հաշվառումը կատարում է ֆերմայի վարիչը ֆերմայի արտադրա-

ֆինանսական առաջադրանքներում նախատեսված բոլոր ցուցանիշների գծով, այսինքն՝ գլխաքանակի, բրդի, կաթի արտադրութեան, ոչխարների սերմնավորման, կերերի, աշխատանքային ու զանազան այլ ծախսերի գծով: Ապա այս սկզբնական հաշվառման հիման վրա հաշվապահութիւնում կատարում են հաշվապահական գրանցումներ և լրացնում հաշվետվութեան 24-րդ ձևը:

Արտադրական հաշվառման հետ միասին տարվում է նաև զոոտեխնիկական հաշվառում: Ֆերմայի վարիչը հատուկ մատչանում, որը կոչվում է ոչխարների և այծերի գլխաքանակի հաշվառման մատչան, ըստ առանձին հոտերի տանում է հաշվառում գլխաքանակի, ծնի, անկման, այլ խմբերը փոխադրման, վաճառքի, մորթի, ոչխարների խուզի, կթի, կերերի ծախսումների և այլն: Գրանցվում է մաքիների սերմնավորման ամսաթիվը և խոյի համար:

Ոչխարների տոհմային գրանցումները ամփոփված ձևով տարվում են հատուկ գրքում, որը կոչվում է «Անասունների գույքագրման գիրք ըստ ցեղերի»: Այս գրքում մանրամասն, խմբակային կարգով, բացառութեամբ խոյերի և վերանորոգման խոյիկների, գրանցվում է ոչխարների ցեղային կազմը: Խոյերի և վերանորոգման խոյիկների ցեղային հաշվառումը տարվում է անհատական: Եթե տնտեսութիւնը (ֆերման) տոհմային է, ապա անհատական հաշվառում է տարվում նաև էլիտա դասի մաքիների ու շիշակների ցեղայնութեան մասին: Լրացվում են տոհմային քարտեր արտադրողների և էլիտա խմբում առանձնացված մաքիների ու շիշակների համար:

Տոհմային քարտերում լրացվում են տվյալ կենդանու ծագումը, ծննդյան ամսաթիվը և տարեթիվը, մթերատվութիւնը, բոնիտավորման արդյունքները և այլն: Մաքիների տոհմային քարտում գրվում են նաև սերմնավորման ու ծնի ամսաթիվերը, ինչպես նաև այն խոյերի համարները, որոնց սերմնահեղուկով սերմնավորվել են, սերնդի հետծննդյան և մորից անջատվելու ժամանակ ունեցած կենդանի քաշերը: Խոյերի տոհմային քարտում լրացուցիչ գրանցվում են

տվյալ խոյի սերմնահերկով սերմնավորված ու ծնած մաքիների քանակը, ստացած սերնդի քանակը և նրանց միջին կենդանի քաշը:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ԵՎ ՎԱՐՁԱՏՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԲՐԻԳԱԴՆԵՐՈՒՄ ԵՎ ՈԶԵԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՁԵՐՄԱՆԵՐՈՒՄ

Աշխատանքը ճիշտ կազմակերպելու համար անհրաժեշտ է առաջին հերթին որոշել ոչխարաբուծական ֆերմաների չափը, որը որոշվում է ելնելով ոչխարաբուծության ուղղութիւնից, ոչխարների ընդհանուր գլխաքանակից, տնտեսության արտադրանքների ունիւնֆից:

Պրակտիկան ցույց է տվել, որ արտադրության վարման հավասար պայմաններում խոշոր ֆերմաներում ոչխարաբուծական մթերքներն արտադրվում են համեմատաբար ցածր ինքնարժեքով, քան մանր ֆերմաներում: Ուստի, նպատակահարմար է հանրապետության կոլտնտեսություններում և սովխոզներում, որտեղ ոչխարների գլխաքանակը շատ մեծ չէ, ունենալ մեկ ոչխարաբուծական ֆերմա, իսկ եթե առանձին տնտեսություններում այն համեմատ է մասնյակ հազարների, ապա անհրաժեշտ է ունենալ 2 կամ 3 (նայած գլխաքանակին) ֆերմա:

Ֆերմաների չափը որոշելուց հետո անհրաժեշտ է որոշել հոտերի չափը հաշվի առնելով արոտավայրերի մեծությունը, որակը, ջրով ապահովվածությունը, տեղանքի կտրտվածության աստիճանը: Այս բոլորի հետ միասին, հոտը կազմելիս պետք է վերցնել այնքան գլխաքանակ, որ հովիվները արոտաժայրում կարողանան իրենց տեսադաշտում պահել բոլորին: Մեծ հոտերում ոչխարների կորուստը հասնում է բավական մեծ չափերի և տնտեսապես ձեռնադրելի:

Հոտերը նպատակահարմար է կազմել ըստ սեռահասակային խմբերի՝ հաշվի առնելով նաև բրդածածկի տեսակը՝ նրբազնդ, կիսանրբազնդ և կիսակոպտաբուրդ:

Մեր հանրապետության պայմաններում ոչխարների հոտերը նպատակահարմար է կազմել 450—500 գլխից:

Յուրաքանչյուր հոտ սպասարկելու համար առանձնացվում է հովվական բրիգադ, որը հիմնականում բաղկացած է լինում 3—4 հոգուց, որոնցից մեկը ավագ հովիվն է և համարվում է բրիգադի:

Ֆերմայի աշխատողների միջև աշխատանքի ճիշտ բաշխումը առաջադրանքների կատարման կարևորագույն նախապայմաններից է:

Ոչխարաբուծական ֆերմայում և նրա բաժանմունքներում աշխատողների միջև աշխատանքի բաժանման ժամանակ անհրաժեշտ է առաջնորդվել Հայկական ՍՍՀ Գյուղատնտեսության մինիստրության կողմից 1965 թ. փետրվարի 8-ին հաստատված անասնապահության մեջ ղեկավար աշխատողների «օրինակելի պարտականություններով»:

Ոչխարաբուծական ֆերմայի վարիչը (բրիգադիրը) հանդիսանում է արտադրության անմիջական ղեկավարը և բրիգադի աշխատանքների կազմակերպիչը՝ առաջավոր մեթոդների կենսագործման միջոցով կերերի ու աշխատանքի նվազագույն ծախսումներով ոչխարի մթերատվությունը բարձրացնելու գործում: Նա պատասխանատու է ոչխարի գլխաքանակի պահպանման, ծնի հաջող կազմակերպման, արտադրական պրոցեսների ճիշտ անցկացման, կերերի խնայողաբար ծախսման և արոտների արդյունավետ օգտագործման համար: Խիստ վերահսկողություն է սահմանում մթերքների ու հումքի ոտացման նյախնական մշակման և հանձնման աշխատանքների վրա, պատասխանատվություն է կրում արտադրանքի որակի համար, ժամանակին կազմակերպում է ոչխարի խուլը և բրդի տեսակավորումը:

Առհասարակ ձևերի համաձայն կատարում է անասունների գլխաքանակի և հումքի հաշվառում, ֆերմայի (բրիգադի) անդամների աշխատանքի հաշվառում և համապատասխան հաշվետվություններ կազմակերպում տնտեսության հաշվապահությանը: Վարիչը (բրիգադիրը) կազմակերպում է ոչխարների արհեստական սերմնավորման գործը, այդ նպատակով ժամանակին առաջադրում է անհրաժեշտ գույքով և նյութերով: Հսկում է, որպեսզի ֆերմայում (բրիգադում) պահպանվեն սանիտարական և աշխատանքի անվտանգության կանոնները:

Քուժարոճիչակտիկ միջոցառումների անցկացման գործում օգնում է անասնաբուժական անձնակազմին, կազմակերպում ոչխարների նշադրման աշխատանքները, հետևում, որ ֆերմայի (բրիգադի) աշխատողները ժամանակին կատարեն իրենց պարտականությունները, մաքուր պահեն արտահագուստն ու գույքը:

Սպասարկում է բրիգադին հանձնված բանոց անասունները և պատասխանատվություն է կրում բրիգադի օգտագործած գույքի ու շենքերի համար:

Մայր ոչխարներին խնամող հովվական բրիգադը

Մայր ոչխարներին խնամող բրիգադը բաղկացած է 5 հոգուց, որից 3-ը սպասարկում են մայրերի, իսկ 2-ը՝ մատուցաների հոտը: Հովվիներից մեկը ավագն է:

Հովվական բրիգադի անդամներն ապահովում են մթերքների և հումքի արտադրության պլանային առաջադրանքների կատարումը, ոչխարների գլխաքանակի պահպանումը, կերերի և արտոնների ճիշտ օգտագործումը: Հովվական բրիգադը կազմակերպում է ոչխարների կերակրումը, կերերի փոխադրումը, զուգավորման և արհեստական սերմնավորման աշխատանքները, ընդունում է ոչխարի ծինը: Սակմանավարների հետ միասին կազմակերպում է գառների ծծեցումը, կերակրումը, ջրորումը, խնամքը, աճեցումն ու նշադրումը, մաքրում է գոմերն ու փարախները:

Բրիգադը մասնակցում է հոտերի կոմպլեկտավորման, բոնիտավորման աշխատանքներին, կազմակերպում է ոչխարների խնամքը, կտրում ոչխարների երկարած կձղակները, մաքրում բրդածածկը, հեռացնում գնչիկները, հիվանդ կենդանիներին ցույց տալիս առաջին օգնությունը: Անասնաբուժական անձնակազմին օժանդակում է բուժման աշխատանքներում: Կազմակերպում է բրիգադին ամրացված բանոց անասունների խնամքն ու կերակրումը, կատարում է ընթացիկ ու մանր վերանորոգումներ:

Ավագ հովիվը հավասարապես աշխատում է բրիգադի մյուս անդամների հետ և միաժամանակ ղեկավարում է նրանց, տանում կերերի, ոչխարի գլխաքանակի, զուգավորման, ծնի, հոտի շարժի սկզբնական հաշվառում, պատասխանատու է ոչխարների գլխաքանակի պահպանման համար:

Սակմանավարը

Ծնի ընթացքում մայր ոչխարներին սպասարկող հովվական բրիգադին օգնելու համար նշանակում են սակմանավարներ, որոնց յուրաքանչյուրի խնամքին, ձմեռային ծնի դեպքում, երկու ամիս ժամանակով հանձնվում է 60 մաքի՝ իրենց նորածին գառներով, գարնանային ծնի դեպքում՝ 75 մաքի նորածին գառներով 45 օր տեղումնայնությամբ:

Տնտեսությունում ընդունված աշխատակարգի համապատասխան, սակմանավարն առաջին օրվանից կազմակերպում է գառների կերակրումը, նրանց ծծեցնում ժամանակին և մոր հետ 6—7 օր պահելուց հետո, խմբավորում ըստ հասակի: Կազմակերպում է գառների խնամքը, լրացուցիչ կերակրումը և ջրումը, լավ եղանակներին մեծահասակներին դուրս է բերում: Վրոսանքի: Հետևում է գառնանոցի և վանդակների մաքրությանն ու գույքի դասավորմանը: Թույլ և հիվանդ գառներին անջատելով կազմակերպում է հատուկ խնամք: Մասնակցում է գառների նշադրման (համարակալման), կշռման աշխատանքներին:

Ոչխարների կիթն սկսելու օրվանից սակմանավարները նշանակվում են որպես ոչխարակիթներ, որոնք ժամանակին լինում են կթի վայրում, կթում ոչխարներին և կաթը հանձնում բրիգադավարներին: Հետևում են, որպեսզի բեղունները, դուլները, կաթնաչափերը և կթի մյուս պարագաները լինեն մաքուր վիճակում:

Ոչխարների կրծի հիվանդություններ հայտնաբերելու դեպքում հայտնում են անասնաբուժական աշխատողներին և նրանց օգնում բուժում կազմակերպելու:

Աշխատանքի վարձատրությունը, աշխատողների նյութական շահագրգռվածությունը, արտադրության զարգացման կարևոր նախապայմաններից են: Որքան ճիշտ է մշակված աշխատանքի վարձատրության սխեմները, այնքան բարձրանում է տվյալ ճյուղի աշխատողների նյութական շահագրգռվածությունը, նրանք շահագրգռված են լինում ավելի արդյունավետ աշխատելու, բարձրանում է աշխատանքի արտադրողականությունը:

Գյուղատնտեսության արտադրության աշխատողների նյութական շահագրգռվածության հարցերը սխեմատիկորեն եղել են կուսակցության ու կառավարության ուշադրության կենտրոնում:

ՍՄԿԿ 23-րդ համագումարում խնդիր դրվեց բարձրացնելու գյուղատնտեսության աշխատողների նյութական շահագրգռվածությունը արտադրական հիմնական միջոցների լավ օգտագործման, մթերքների արտադրության ավելացման, աշխատանքի բարձր արտադրողականության, նյութատեխնիկական և դրամական միջոցների խնայողաբար օգտագործման մեջ:

Համագումարի որոշումներում աշխատողների նյութական շահագրգռվածությունը բարձրացնելու նպատակով խնդիր դրվեց սովխոզները աստիճանաբար փոխադրել լրիվ տնտեսական հաշվարկի, իսկ կոլտնտեսություններում բազմակողմանիորեն կիրառել ներտնտեսային հաշվարկը: Այս երկու ղեպերում էլ աշխատողների վարձատրությունը կապվում է նրանց աշխատանքի վերջնական արդյունքի հետ: Այս սկզբունքներով էլ պետք է կենսագործել աշխատանքի վարձատրությունը ոչխարաբուծական ֆերմաներում:

Անասնաբուծության, այդ թվում ոչխարաբուծության մեջ զբաղված աշխատողների աշխատանքի վարձատրությունը կատարվում է արտադրած միավոր արտադրանքի համար: Ոչխարաբուծության մեջ ըստ արտադրանքի աշխատանքի վարձատրությունը կատարվում է բրդի, մսի (բաշաճի), կաթի և սերնդի համար: Բացի այդ, աշխատանքի վարձատրությունը

կատարվում է նաև գլխաքանակի սպասարկման համար: Վարձատրության չափը սահմանելիս ելնում են տարիֆային դրույքներից: Սովխոզներում ղեկավարվում են ՍՄԿԿ Կենտկոմի, ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի և ՀԱՄԿ-ի 1959թ. սեպտեմբերի 19-ի 1120 որոշմամբ հաստատված օրական տարիֆային դրույքներով, որոնք հաշվարկված են յոթժամյա բանվորական օրվա համար:

Ոչխարաբուծության մեջ ձեռքի և կենդանի քարշող ուժի միջոցով կատարվող աշխատանքները ըստ կարգերի դասակարգվում են հետևյալ կերպ.

5-րդ կարգում դասվում են մայրական հոտը և արտադրող խոյեր խնամող հովվի, բուրդ և աղվամազ դասակարգողի, հումքը տեսակավորողի, բրինձա պանիր պատրաստող ավագ բանվորի աշխատանքները:

4-րդ կարգում՝ բոլոր հասակի ամորձատվածների հոտեր և այլ խմբեր խնամող հովվի, սակմանավարի, ոչխարի և այծի կթի, խուզելու համար ոչխարներ և այծեր մոտեցնողի, բրինձա պանիր պատրաստող բանվորի, ոչխարը ձեռքով խուզողի աշխատանքները:

3-րդ կարգում՝ մորթիները աղելու, մաքրելու, փաթաթելու և կապելու աշխատանքները:

2-րդ կարգում՝ պիտակավորման և օժանդակ աշխատանքները (գեղմերի հեռացում, տաք ջրի մոտ բերում և այլն):

Վերոհիշյալ աշխատանքները կատարող բանվորների աշխատանքի վարձատրության տարիֆային օրական դրույքներն ըստ կարգերի սահմանված են հետևյալ չափերով (ռուբլի—կոպեկ):

	2-րդ կարգ	3-րդ կարգ	4-րդ կարգ	5-րդ կարգ
ա) ժամանակավարձա- յիներ համար	1—73,5	1—95,4	2—20,4	2—48,5
բ) դորձավարձայիների համար	1—90,8	2—15,0	2—42,4	2—73,3

Բանվորների մթերքների ավելացման համար նյութապես խրախուսվում նպատակով արտադրանքի վարձաչափերը

սահմանվում են 115 տոկոսի չափով, ընդ որում՝ 100% տեր-վում է յուրաքանչյուր ամսին, իսկ 15% տարեվերջին:

Սովխոզներում ոչխարաբուծության մեջ արտադրանքի համար վարձաչափերի հաշվարկը (ըստ գյուղատնտեսու-թյան էկոնոմիկայի և կաղմակերպման հայկական գիտա-հետազոտական ինստիտուտի) տարբեր սեռա-հասակա-յին խմբեր խնամող հովիվների համար բերվում է ստորև.

Օրինակ 1.

Մայր ոչխարներ (մաքիներ) խնամող հովիվների աշխատանքի վարձատրությունը

Մաքիներ խնամող հովիվների աշխատանքը վարձատր-վում է բրդի, գառների և կաթի, իսկ մինչև մթերքների ստա-ցումը՝ սպասարկած գլխաքանակի համար:

Արտադրանքների համար վարձատրաչափերի սահ-մանման հաշվարկը կատարվում է ելնելով տվյալ տնտեսու-թյունում ընդունված մեկ հովվի կամ հովիվների մեկ խմբի կողմից մայր ոչխարների սպասարկման նորմայից ու արտա-դրանքի պլանային առաջադրանքից:

Տարբեր տեսակի արտադրանքի արտադրության գործում հովիվներին հավասարապես շահագրգռելու նպատակով պը-լանային աշխատավարձի որոշ մասը կախման մեջ է դրվում բրդից, որոշ մասը գառների, մնացած մասը՝ կաթի ստա-ցումից: Որպեսզի որոշենք թե աշխատավարձի ո՞ր մասն է առանձնացվելու բրդի, ո՞ր մասը գառների կամ կաթի ստա-ցման համար, վարձաչափեր սահմանելիս անհրաժեշտ է որո-շել յուրաքանչյուր մթերքի տեսակարար կշիռը համախառն արտադրանքի մեջ:

Այնուհետև, ստացված տոկոսներին համապատասխան որոշվում է առանձին մթերքների արտադրության համար աշխատավարձի գումարը: Այս օրինակում համախառն ար-տադրանքի արժեքի մեջ բրդի արժեքի տեսակարար կշիռը կազմում է 60%, գառներինը՝ 30%, իսկ կաթինը՝ 10%: Հետե-վապես, պլանային աշխատավարձի ֆոնդի 60%-ը պետք է

վճարել բրդի, 30%-ը գառների և 10%-ը կաթի ստացման հա-մար: Օրինակով ցույց տանք վարձաչափերի հաշվարկը՝
ա) Եթե վարձաչափերի հաշվարկը կատարվում է մեկ հո-վիվի հաշվով.

Ընդունենք, որ հովվին հանձնված է 150 գլուխ նրբա-գեղմ մայր ոչխարների (մաքիների) խնամքը և սահմանվել է մեկ ոչխարից ստանալ 3 կգ բուրդ, մեկ գառ և 25 կգ կաթ: Ուրեմն, ամբողջ գլխաքանակից պլանավորված է ստանալ 4,5 ց բուրդ, 150 գառ և 37,5 ց կաթ:

Մայր ոչխարներ խնամող հովվի աշխատանքը վարձա-տրվում է տարիֆային 5-րդ կարգով: Այստեղից էլ տարիֆա-յին աշխատավարձի տարեկան ֆոնդը կկազմի 997 ռ 55 կ (365 օր $\times$ 2 ռ 73,3 կ), իսկ տարիֆային աշխատավարձը 15%-ով բնորոշվելու դեպքում՝ 1147 ռ 18 կ (997 ռ 55 կ $\times$ 1,15):

Հաշվարկային աշխատավարձի (1147 ռ 18 կ) ֆոնդից, ըստ պլանմանի, 60% կամ 688 ռ 31 կ պետք է վճարվի բրդի հա-մար, 30%-ը կամ 344 ռ 15 կ գառների համար և 10%-ը կամ 114 ռ 72 կ կաթի համար: Այսպիսով, արտադրանքի համար վարձաչափերը կկազմեն՝ ա) մեկ ցենտներ բրդի համար՝ 152 ռ 96 կ (688 ռ 31 կ: 4,5 ց), բ) մեկ գառան համար՝ 2 ռ 29 կ (344 ռ 15 կ: 150 գլուխ), գ) մեկ ցենտներ կաթի համար՝ 3 ռ 06 կ (114 ռ 72 կ: 37,5 ց):

Ինչպես ասվեց, մինչև մթերքների համար աշխատավար-ձի հաշվարկը, հովիվներին տարվա ընթացքում աշխատա-վարձ է տրվում սպասարկած գլխաքանակի համար: Այդ նպատակով գլխաքանակի վարձաչափը սահմանվում է ելնե-լով տարիֆային աշխատավարձի ֆոնդից և ընդունված սպա-սարկման նորմայից: Հետևապես, մեկ գլխի սպասարկման համար ամսական վարձաչափը կկազմի 54 ռ. 02 կ (997 ռ 55 կ: 150 գլուխ (12 ամիս):

բ) Եթե վարձաչափի հաշվարկը կատարվում է միասին աշ-խատող հովիվների խմբի հաշվով:

Հովիվների հինգ հոգուց բաղկացած բրիգադն սպասար-կում է 1000 գլ մայր ոչխարներ (մաքիներ): Նախատեսված է ստանալ 1000 գառ (100 մաքուց՝ 100 գառ), 40 ց բուրդ (յուրաքանչյուր գլխից 4 կգ) և կաթ 250 ց:

Հովիվների աշխատանքը տարիֆավորվում է 5-րդ կարգով: Հետևապես տարիֆային աշխատավարձի ֆոնդը տարեկան կկազմի 4987 ռ 73 կ (365 օր $\times$ 2 ռ 73,3 կ $\times$ 5 հովիվ):

Արտադրանքի համար վարձաշափեր սահմանելու նպատակով աշխատավարձի ֆոնդը 15%-ով բարձրացնելուց հետո կկազմի՝ հաշվարկված և տարվա ընթացքում գլխաքանակի սպասարկման համար վճարված աշխատավարձերի տարբերությունը, որը պետք է վճարել, կկազմի 237 ռ 73 կ (1235 ռ 28 կ—997 ռ 55 կ): Այդ տարբերությունը 237 ռ 73 կ բաշխվում է հիմնական ու հերթափոխային հովիվների միջև՝ յուրաքանչյուրի աշխատած ժամանակի համար: Բերված օրինակում ընդունենք, որ հիմնական հովիվը տարվա ընթացքում աշխատել է 315 օր, իսկ հերթափոխայինը՝ 50 օր: Այսպիսով յուրաքանչյուրի հասանելիք աշխատավարձը կլինի՝ ա) հիմնական հովիվին՝ 205 ռ 16 կ (237 ռ 73 կ: 365 օր $\times$ 315 օր):

բ) Հերթափոխային հովիվին 32 ռ 57 կ (237 ռ 73 կ: 365 օր $\times$ 50):

«Բ» ենթակետի դեպքում

Հինգ հոգուց կազմված հովիվների բրիգադը սահմանված 1000-ի փոխարեն սպասարկել է 1100 գլուխ և ստացել է 45 ց բուրդ, 1130 գառ և 300ց կաթ:

Ստացված արտադրանքի համար հասանելիք աշխատավարձը կկազմի՝

ա) բրդի համար 3871 ռ 80 կ (45 ց $\times$ 86 ռ 04 կ),

բ) գառների համար 1954 ռ 90 կ (1130 գառ $\times$ 1 ռ 73 կ),

գ) կաթի համար 687 ռ 00 կ (300 ց $\times$ 2 ռ 29 կ):

Ընդամենը աշխատավարձի գումարը կլինի 6513 ռ 70 կ (3871 ռ 80 կ + 1954 ռ 90 կ + 687 ռ):

Այդ նույն ժամանակաշրջանում, մինչև արտադրանքի համար վերջնական հաշվարկը, հովիվները վարձատրվել են ըստ գլխաքանակի, 5735 ռ 89 կ (4987 ռ 73 կ $\times$ 1,15): Այս օրինակում դրանից 60%-ը վճարվում է բրդի համար (3441

ռ 53 կ), 30%-ը գառների (1720 ռ 76 կ), 10%-ը կաթի (573 ռ 60 կ) համար:

Այսպիսով, արտադրանքի համար վարձաշափը կկազմի՝ ա) մեկ ցենտներ բրդի համար 86 ռ 04 կ (3441 ռ 53 կ: 40 ց), բ) մեկ գառան համար՝ 1 ռ 73 կ (1720 ռ 76 կ: 1000 գլուխ), գ) մեկ ցենտներ կաթի համար 2 ռ 29 կ (573 ռ 60 կ: 250 ց), դ) մեկ գլխի համար ամսական վարձաշափը՝ 41,6 կ (4987 ռ 73 կ: 1000 գլուխ): 12 ամսի:

Փաստացի ստացած արտադրանքի համար աշխատավարձի հաշվարկը

«Ա» ենթակետի դեպքում.

Ընդունենք, որ հովիվը ամրացված խմբից ստացել է 5 ց բուրդ, 152 գլ. գառ և 40 ց կաթ: Այս դեպքում ստացված փաստացի արտադրանքի համար հասանելիք աշխատավարձը կկազմի՝

ա) բրդի համար 764 ռ 80 կ (5 ց $\times$ 152 ռ 96 կ),

բ) գառների համար 348 ռ 08 կ (152 գլուխ $\times$ 2 ռ 29 կ),

գ) կաթի համար 122 ռ 40 կ (40 ց $\times$ 3 ռ 06 կ):

Ընդամենը աշխատավարձի գումարը կկազմի 1235 ռ 28 կ (764 ռ 80 կ + 348 ռ 08 կ + 122 ռ 40 կ):

Այդ նույն ժամանակաշրջանում, մինչև արտադրանքի համար վերջնական հաշվարկը, հովիվը փորձատրվել է ըստ գլխաքանակի սպասարկման համար և ստացել է 997 ռ 55 կ: Հետևապես, արտադրանքի համար հաշվարկված և տարվա ընթացքում գլխաքանակի հաշվով վճարված աշխատավարձի տարբերությունը, որը պետք է տրվի հովիվներին, կազմում է 763 ռ (6513 ռ 70 կ — 5750 ռ 70 կ):

Աշխատավարձի նշված տարբերությունը հիմնական ու հերթափոխային հովիվների միջև բախշվում է նույն ձևով, ինչպես տրված էր «Ա» ենթակետում:

Ավագ հովիվին, բացի հասանելիք աշխատավարձից, բրիգադի աշխատանքները ղեկավարելու համար փաստացի:

ստացված աշխատավարձի հաշվով 15%-ի չափով վճարվում է հավելյալ վարձատրություն:

Օրինակ 2.

Գառնարածի աշխատանքի վարձատրությունը

Աշխատանքի վարձատրությունը կատարվում է բրդի և քաշաճի, իսկ մինչև մթերքների ստացումը՝ գլխաքանակի համար:

Ընդունենք, որ գառնարածի խնամքին հանձնված է ընթացիկ տարվա ծնված 200 գառ, սահմանվել է մեկ գառից ստանալ 600 գ բուրդ և 20 կգ քաշաճ:

Գառնարածի աշխատանքի տեղումնությունը ընդունենք 6 ամիս, հետևապես, այդ ժամանակաշրջանում գառնարածի համար պլանավորված է ամրացված գլխաքանակից ստանալ 1,2 ց բուրդ 40 ց միս:

Աշխատանքը վարձատրվում է տարիֆային 4-րդ կարգով: Այստեղից էլ տարիֆային աշխատավարձի ֆոնդը 6 ամսվա համար կկազմի $442 \text{ ռ } 38 \text{ կ } (2 \text{ ռ } 42 \text{ կ} \times 183 \text{ օր})$, իսկ տարիֆային աշխատավարձը 15%-ով բարձրացնելու դեպքում՝ $508 \text{ ռ } 74 \text{ կ } (442 \text{ ռ } 38 \text{ կ} \times 1,15)$: Մեր օրինակում աշխատավարձի ֆոնդի 30%-ը տրվում է բրդի, իսկ 70%-ը՝ քաշաճի համար:

Այսպիսով, արտադրանքի համար վարձաչափը կկազմի՝ ա) մեկ ցենտներ բրդի համար $127 \text{ ռ } 20 \text{ կ } (152 \text{ ռ } 62 \text{ կ} : 1,2 \text{ ց})$:

Ինչպես նշվեց, մինչև մթերքների ստացման համար աշխատավարձի հաշվարկը, գառնարածին վճարվում է գլխաքանակի սպասարկման համար: Հետևապես, մեկ գլխի ամսական վարձաչափը կլինի՝ $36,87 \text{ կ } (442 \text{ ռ } 38 \text{ կ} : 200 \text{ գլուխ})$: 6 ամիս:

Փաստացի ստացված արտադրանքի համար աշխատավարձի հաշվարկը

Գառնարածը ամրացված խմբից ստացել է 1,5 ց բուրդ և 42 ց քաշաճ: Փաստացի արտադրանքի համար հասանելիք աշխատավարձը կկազմի՝

176

ա) բրդի համար $190 \text{ ռ } 80 \text{ կ } (1,5 \text{ ց} \times 127 \text{ ռ } 20 \text{ կ})$,
բ) քաշաճի համար $373 \text{ ռ } 80 \text{ կ } (42 \text{ ց} \times 8 \text{ ռ } 90 \text{ կ})$,
Ընդամենը աշխատավարձը՝ $564 \text{ ռ } 60 \text{ կ } (190 \text{ ռ } 80 \text{ կ} \times 373 \text{ ռ } 80 \text{ կ})$:

Այդ նույն ժամանակաշրջանում գլխաքանակի սպասարկման համար վճարված գումարը կկազմի $442 \text{ ռ } 38 \text{ կ } (200 \text{ գլուխ} \times 36,87 \text{ կոպեկ}) \times 6 \text{ ամիս}$:

Հետևապես, արտադրանքի համար հաշվարկված և գլխաքանակի համար վճարված աշխատավարձի տարբերությունը կկազմի $122 \text{ ռ } 22 \text{ կ } (564 \text{ ռ } 60 \text{ կ} - 442 \text{ ռ } 38 \text{ կ})$:

Աշխատավարձի նշված տարբերությունը ($122 \text{ ռ } 22 \text{ կ}$) բաշխվում է հիմնական և հերթափոխային գառնարածների միջև՝ նրանց աշխատած ժամանակի համար:

Ընդունենք, որ հիմնական գառնարածը աշխատել է 157 օր, իսկ հերթափոխայինը՝ 26 օր, ընդամենը 183 օր: Աշխատավարձի տարբերությունից ($122 \text{ ռ } 22 \text{ կ}$) յուրաքանչյուրին հասանելիք գումարը կկազմի՝

ա) հիմնական գառնարածին՝ $104 \text{ ռ } 86 \text{ կ } (122 \text{ ռ } 22 \text{ կ} : 183 \text{ օրվա}) \times 157 \text{ օր}$,

բ) հերթափոխային գառնարածին՝ $17 \text{ ռ } 36 \text{ կ } (122 \text{ ռ } 22 \text{ կ} : 183 \text{ օրվա}) \times 26 \text{ օրով, կամ } 122 \text{ ռ } 22 \text{ կ} - 104 \text{ ռ } 86 \text{ կ}$:

Օրինակ 3.

Արու, ամորձատած ոչխարներ և շիշակներ խնամող հովիվների աշխատանքի վարձատրությունը

Այս կատեգորիայի հովիվների աշխատանքի վարձատրությունը կատարվում է բրդի և քաշաճի համար, իսկ մինչև մթերքների ստացումը՝ գլխաքանակի սպասարկման համար:

Ընդունենք, որ հովիվը սպասարկում է 230 գլուխ, նախատեսվել է մեկ գլխից ստանալ 3 կգ բուրդ և 15 կգ քաշաճ: Հետևապես, ամբողջ գլխաքանակից պետք է ստացվի 6,9 ց բուրդ և 34,5 ց քաշաճ: Աշխատանքը վարձատրվում է տարիֆային 4-րդ կարգով: Այստեղից էլ տարիֆային աշխատավարձի ֆոնդը տարեկան կկազմի $884 \text{ ռ } 76 \text{ կ } (365 \text{ օր} \times 2 \text{ ռ } 884 \text{ ռ } 76 \text{ կ})$:

42,4 կ), իսկ 15%-ով բարձրանալու դեպքում՝ 1017 ռ 47 կ (884 ռ 76 կ $\times$ 1,15):

Մեր օրինակում աշխատավարձի ֆոնդից 40%-ը վճարվում է բրդի և 60%-ը քաշածի համար: Այսպիսով, արտադրանքի համար վարձաչափը կկազմի՝

ա) մեկ ցենտներ բրդի համար 58 ռ 96 կ (117 ռ 47 կ $\times$ 40%-ով) = 406 ռ 99 կ: 6,9 ց:

բ) մեկ ցենտներ քաշածի համար 17 ռ 70 կ (1017 ռ 47 կ $\times$ 60%-ով) = 610 ռ 48 կ: 34,5 ց:

Մինչև մթերքների համար աշխատավարձի հաշվարկը, հովվին աշխատավարձ է տրվում գլխաքանակի սպասարկման համար:

Հետևապես՝ մեկ գլխի սպասարկման ամսական վարձաչափը կկազմի 32,06 կ (884 ռ 76 կ: 230 գլուխ): 12 ամսի:

Փաստացի ստացված արտադրանքի համար աշխատավարձի հաշվարկը

Հովվի խնամած հոտից տարվա վերջին ստացել է 7,8 ց բուրդ և 40 ց քաշած: Փաստացի ստացված արտադրանքի համար հասանելիք աշխատավարձը կկազմի՝

ա) բրդի համար 459 ռ 89 կ (7,8 ց $\times$ 58 ռ 96 կ),

բ) քաշածի համար 708 ռ 00 կ (40 ց $\times$ 17 ռ 70 կ),

ընդամենը աշխատավարձ 1167 ռ 89 կ (459 ռ 89 կ + 708 ռ 00 կ):

Տարվա ընթացքում հովիվներին գլխաքանակի համար վճարված աշխատավարձի գումարը կազմում է 923 ռ 33 կ (240 գլ. $\times$ 32,06 կ) $\times$ 12 ամսով, որովհետև պլանով նախատեսված 230 գլխի դիմաց խնամել է միջին հաշվով 240 գլուխ:

Հետևապես, արտադրանքի համար հասանելիք և տարվա ընթացքում գլխաքանակի համար վճարված աշխատավարձերի տարբերությունը կկազմի 244 ռ 56 կ (1167 ռ 89 կ — 923 ռ 33 կ), որը և բաշխվում է հիմնական ու հերթափոխային հովիվների միջև նույն սկզբունքով, ինչպես ցույց է տրված գառնարածների վրա բաշխելու օրինակում:

Օրինակ 4.

Արտադրող խոյեր սպասարկող հովվի աշխատանքի վարձատրությունը

Արտադրող խոյերին սպասարկող հովիվը վարձատրվում է միայն բրդի համար, իսկ մինչև արտադրանքի ստացումը՝ գլխաքանակի համար՝ էլնելով մեկ հովվի լրիվ ծանրաբեռնվածությունը նորմայից: Օրինակ, տնտեսությունում սպասարկման նորման ընդունված է 50 գլուխ և սկսնավորված է յոթաքանչյուր գլխից ստանալ 5 կգ բուրդ կամ ամբողջ գլխաքանակից՝ 2,5 ց համախառն բուրդ:

Հովվի աշխատանքը վարձատրվում է 5-րդ կարգով: Հետևապես, տարիֆային աշխատավարձի տարեկան ֆոնդը կկազմի 997 ռ 54 կ (365 օր $\times$ 2 ռ 73,3 կ), իսկ արտադրանքի համար 15%-ով բարձրացման հետ մեկտեղ՝ 1147 ռ 17 կ (997 ռ 54 կ $\times$ 1,15):

Այսպիսով, վարձաչափերը կկազմեն՝

ա) մեկ ցենտներ բրդի համար 458 ռ 87 կ (1147 ռ 17 կ: 2,5 ցենտների),

բ) Մեկ գլխի սպասարկման ամսական վարձաչափը՝ 1 ռ 66,2 կ (997 ռ 54 կ: 50 գլխի): 12 ամսի:

Փաստացի ստացված արտադրանքի համար աշխատավարձի հաշվարկը

Ընդունենք, որ սպասարկած հոտից ստացվել է 2,8 ց բուրդ: Հետևապես արտադրանքի համար հասանելիք աշխատավարձի գումարը կկազմի՝ 1284 ռ 84 կ (2,8 ց $\times$ 458,87 կ):

Մինչև արտադրանքի ստացումը, գլխաքանակի սպասարկման համար տարվա ընթացքում վճարվել է 900 ռ 84 կ: Հետևապես արտադրանքի հաշվով վճարված աշխատավարձերի տարբերությունը կկազմի 294 ռ (1284 ռ 84 կ — 990 ռ 80 կ), որը բաշխվում է հիմնական ու հերթափոխային հովիվների միջև նույն սկզբունքով, ինչպես գառնարածներին:

Կոլտնտեսություններում հանրային արտադրության պար-
զացման գործում կոլտնտեսականների նյութական շահա-
գրգռվածությունը բարձրացնելու նպատակով 1966 թ. մայի-
սի 16-ին ՍՄԿԿ Կենտկոմի և ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի
որոշմամբ 1966 թ. հուլիսի 1-ից մտցվեց կոլտնտեսական-
ների երաշխավորված վարձատրություն, ելնելով սովխոզ-
ների համապատասխան կատեգորիաների աշխատողների
տարիֆային դրույքներից: Միաժամանակ խորհուրդ տրվեց
արտադրական նորմաները սահմանել սովխոզներում հա-
մանման աշխատանքների համար գործող արտադրական նոր-
մաների համեմատ՝ հաշվի առնելով կոլտնտեսությունների
կոնկրետ պայմանները:

Առաջնորդվելով այս տարիֆային դրույքով, կոլտնտեսու-
թյունները, ելնելով իրենց անմիջական պայմաններից, որո-
շում են անասունների սպասարկման նորմաները, որի համար
հիմք են ծառայում համանման արտադրական պայմաններ
ունեցող սովխոզների արտադրական նորմաները:

Ոչխարաբուծական ֆերմաներում, քանի որ մթերքներն
ստացվում են առանձին ժամանակաշրջաններում, աշխա-
տանքի վարձատրությունը կատարվում է ոչխարների սպա-
սարկման և մթերքների արտադրության համար: Հայ-
կական ՍՍՀ Մինիստրների սովետի 1966 թ. հուլիսի 20-ի
№ 305 որոշմամբ հաստատված, Հայկական ՍՍՀ կոլտնտեսու-
թյուններում աշխատանքի վարձատրության վերաբերյալ
հանձնարարականներում ցույց տրված կարգով:

ՐՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն

3

Գլուխ I

Ընդհանուր հասկացողություն ոչխարների անասնաբույսի և ֆիզիոլո-
գիայի մասին

7

Գլուխ II

Ոչխարների ծագումը	16
Ոչխարների բիոլոգիական առանձնահատկությունները	17
Ոչխարների տնտեսական դասակարգումը	18
Ոչխարների ցեղերը	19
Նրբազեղմ ոչխարների ցեղեր	19
Ֆիսանրբազեղմ ոչխարների ցեղեր	
Կոպտարուրդ ոչխարների ցեղեր	

Գլուխ III

Ոչխարների բուծման ճիմումները և տեխնիկն աշխատանքը	49
Կերակրման, պահպանման և խնամքի պայմանների ազդեցությունը ժառանգականության և նրա փոփոխականության վրա	49
Կենդանիների բնատրությունը և զույգընտրությունը զուգակցված կերակրման, խնամքի և պահպանման պայմանների հետ	51
Հետադարձություն	52
Զույգընտրություն	53
Կենդանիների մարմնակազմության նշանակությունը տոհմի հա- մար ընտրելիս	54
Բուծման մեթոդները	56
Բուծման մեթոդները ապրանքային և տոհմային ֆերմաներում	61
Զուգավորման կամպանիայի կազմակերպումն ու անցկացումը	62
Զուգավորման եղանակները և նրանց անցկացման տեխնիկան	63
Արհեստական սերմնավորում	64

Արհեստական սերմնավորման կայանները և նրանց սարքավորումը	66
Ուշխարների բոնիտավորման կազմակերպումը և անցկացումը	70
Հայկական կիսանրբազեղմ ճարպապոչավոր ուշխարի ցանկալի տիպը	72
Կովկասյան խաչի կիսանրբազեղմ խառնացեղ ուշխարների ցանկալի տիպը	74
Սովետական մերինոս խառնուրդային կիսանրբազեղմ ուշխարների ցանկալի տիպը	77
Պրեկոս խառնուրդային կիսանրբազեղմ խառնացեղ ուշխարների ցանկալի տիպը	79
Պրեկոս շրջանային կիսանրբազեղմ խառնացեղ ուշխարների ցանկալի տիպը	81

Գլուխ IV

Ուշխարների կերակրումը և պահպանումը ձմեռային մսուրային շրջանում	87
Կերերի կուտակումը և ամրացումը հովվական բրդագոյններին	89
Կերերի օգտագործման կարգը	90
Ուշխարների ձմեռային արածեցումը	99
Բրդի աղբուրտման դեմ պայքարի միջոցները	100
Ցածր սնվածություն (նիհար) ուշխարների խնամքը	101
Ուշխարների մսուրային պահվածքի օրվա աշխատակարգը	102
Ուշխարանոցների նախապատրաստումը ձմեռման համար	104
Ուշխարների պահվածքը ձմեռային-մսուրային շրջանում	105

Գլուխ V

Ուշխարների կերակրումը և պահվածքը արոտային շրջանում	108
Ուշխարների արոտային գիրացումը	108
Ուշխարների նախապատրաստումը և մսուրային շրջանից արոտային շրջան փոխադրելու կանոնները	108
Արոտների օգտագործման կարգը	110
Արոտների հերթական օգտագործման սխեման և արածեցման տեխնիկան	111
Ուշխարների լրացուցիչ կերակրումը արոտային շրջանում	113
Ուշխարների ջրում արոտային շրջանում	114
Ուշխարների խնամքն արոտային շրջանում	115
Մայր ուշխարների պահվածքը և կերակրումը զուգավորման նախապատրաստման շրջանում	117
Խոյների կերակրումը և խնամքը նախազուգավորման և զուգավոր-	

ման շրջանում	118
Օրվա աշխատակարգը ուշխարների արոտային պահվածքի շրջանում	120
Ուշխարների արոտային գիրացումը	122
Ուշխարների հեռազնային պահվածքի սխեման	124

Գլուխ VI

Ուշխարի մատղաշի անեցումը	126
Անեցման պայմանների ազդեցությունը նրանց մարմնակազմության և մթերատվության վրա	126
Մեծի նախապատրաստումը և անցկացումը	128
Ուշխարների ձմեռային և վաղ գարնանային ծնի կիրառման արդյունավետությունը	128
Ուշխարների ձմեռային և գարնանային ծնի համար շենքերի և գույքի նախապատրաստումը	129
Մեծի ժամանակ մաքիներին օգնություն ցույց տալը	130
Նորածնի գառների և ծնած մաքիների կերակրումն ու խնամքը	131
Սակմանների կազմելը և խոշորացնելը	132
Որբ, երկվորյակ և եռյակ գառների կերակրումն ու խնամքը	134
Գառների անեցման ուշխարանոց-աղալային մեթոդը	134
Գառների կերակրումը, ջրում և խնամքը մինչև մայրերից անջատելը	135
Գառների անջատումը մայրերից	136
Գառների կերակրումն ու խնամքը մայրերից անջատելուց հետո	137
Գառների պտը կտրելը, նշադրումը և ու տոհմային խոյիկների ամորձատումը	138
Առաջավոր ուշխարագառների աշխատանքը մատղաշների անեցման և պահվածքի գործում	139

Գլուխ VII

առճուրակ բրդի, մորթիների և գառների ստացումը	141
Հիմնական հասկացողություն բրդի մասին	141
Ուշխարների խուլի կազմակերպումը և անցկացումը	151
Գառների ազդեցություն	157
Մուշտակազդեցություն	158
Ուշխարների մսային և կաթնային մթերատվությունը	160

Գլուխ VIII

Ուշխարաբուծական ֆերմայի առաջադրանքների կազմումը	163
Հաշվառում	164
Աշխատանքի կազմակերպումը և վարձատրությունը բրդագոյն-րում և ուշխարաբուծական ֆերմաներում	166

Մելիոնյան Մհեր Սիմոնի
Տողանյան Գրիգոր Գրիգորի
ՈՉԼՍԱՐԱՐՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Խմբագիր՝ Ռ. Վ. Սարգսյան
Նկարիչ՝ Խ. Հ. Գյուլամիրյան
Գեղ. խմբագիր՝ Օգ. Ա. Ասատրյան
Տեխ. խմբագիր՝ Կ. Գ. Սարգսյան
Վերստուգող սրբագրիչ՝ Ժ. Գ. Միրզայան

Հանձնված է արտադրության 2/IX 1968 թ.:
Ստորագրված է տպագրության 18/XII 1969 թ.:
Թուղթ տպագրական № 2, $84 \times 108^{1/32}$, հրատ. 8,3 մամ.,
տպագ. 11,5 մամ. = 9,66: Պայմ. մամ., ՎՖ 07704: Տիրաժ 2000:
Պատվեր 154: Գինը՝ 35 կոպ.:
«Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան—9, Տերյան 91:

ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետի մամուլի պետական կոմիտեի պոլիգրաֆար-
դյունարհության գլխ. վարչության № 1 տպարան, Թյաթիստրյան 63: